Kolozsvár közgazdász-politikus szülöttje: Hegedüs Sándor (1847–1906)

GAÁL GYÖRGY

A Kolozsvárt született Hegedüs Sándor (1847–1906) jogi-közgazdasági tanulmányait a budapesti egyetemen fejezte be. Évtizedekig újságíró volt, főleg gazdasági-pénzügyi kérdésekkel foglalkozott, képviselőként vezető politikus lett. Az Akadémia tagjául választotta. Tanulmányai a valuta, adó, hitel, iparfejlesztés kérdéseit taglalják. 1899–1902 között ő volt Magyarország kereskedelmi minisztere.

Kulcsszavak: újságíró, közgazdász, képviselő, akadémikus, kereskedelmi miniszter.

Erdély mindig szép számmal szállította a tehetségeket Pest-Budának, majd Budapestnek. Kezdődött ez a színjátszás terén, aztán folytatódott az újságírásban-politikában, s talán az egyetemi oktatásban vált a leghangsúlyozottabbá. Közben megtörtént az 1867-es kiegyezés, Budapest lett Erdélynek is a fővárosa. A kiépülő vasúthálózat pedig az 1870-es évektől kezdődően időben nagyon lerövidítette a fővárosba vezető utat. Az újságírás és politika terén Kemény Zsigmond, Urházy György nyitotta meg azt az utat, amelyet aztán a kiegyezéstől kezdve tucatjával jártak meg a tollforgatók. Közülük a korszak legjelentősebb politikusai közé emelkedett Hegedüs Sándor és Bartha Miklós. Mindkettőjük nevét Kolozsvár nem sokkal haláluk után utcanévtáblára méltónak találta.[1]

Hegedüs Sándor lófő székely nemes családból származott. Felmenői az udvarhelyszéki Magyarzsákodon éltek, onnan költöztek Háromszékre, majd Kolozsvárra, ezért a magyarzsákodi előnevet használták.[2] Nagyapjának, Hegedüs Péternek (1784–1855) a megkopott sírköve ma is áll a Házsongárdi temetőben. Gróf Wass Tamás gazdatisztjeként alapozta meg a család egzisztenciáját. Zabolai Takács Annától (1790–1870) szár-

[1] Mindkét utcanevet 1913–1914-ben adták. A volt Párizs utcát nevezték el Hegedüsről, ma Gheorghe Şincai utca, a korábbi Sétatér utcát (ma Emil Isac u.) pedig Bartha Miklósról.

[2] Hegedüs (magyarzsákodi). In: Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székelyudvarhelyt, 1900. 100–101. Itt jegyezzük meg, hogy a családnevet rendszerint rövid ü-vel írták, ritkán előfordul az ű-s írás is.

mazó öt gyermeke érte meg a felnőtt kort. Közülük kettőt érdemes kiemelnünk. A legidősebb lehetett Sándor, s a legfiatalabb Zsuzsanna. Hegedüs Zsuzsanna (1826–1906) Stöger Béla (1819–1895) jó nevű kolozsvári zenetanár és színházi karmester felesége lett, közös síremlékük szintén ott áll a Házsongárdban. Sándor vitte tovább a családi nevet. Születését néhány munka 1820-ra teszi, legalábbis ez következtethető ki halálakor kiadott gyászjelentéséből, mely 56 éves koráról, valamint 21 éves házasságáról tesz említést.[3]

Felesége temetésekor azonban a szemfüles riporterek[4] lejegyezték sírköve feliratát: „Itt nyugszik /m.-zsákodi Hegedüs Sándor /ügyvéd 4 gyermekével. /Szül. 1813. márc. 15-én,/ meghalt 1866. aug. 5-én./ E követ emelték azok, akiket / ő szeretett s akik őt szerették./ Béke poraira!" Szülei és gyermekei korát figyelembe véve az 1913-as születési év a valószínűbb.[5]

[3] „Kövendi Váradi Anna Hegedüs Sándorné maga és gyermekei: Sándor, István, Lajos, Anna, Béla és Ilona nevében mély szívfájdalommal jelenti forrón szeretett férje, a gondos atya, m-zsákodi Hegedüs Sándor hites ügyvédnek f. hó 4-én éjjeli 1 órakor életének 56-ik, boldog házassági szövetségök 21-ik évében hosszas szenvedés folytán Előpatakán történt kimúltát. Az idvezültnek gyászos elmúltát kesergik: édesanyja, özv. Hegedüs Péterné Takács Anna, testvérei: Horacius, Karolina, Katica és Zsuzsánna férjezett Stöger Béláné, s mindkét ágoni rokonai. A hon egyik hű s áldozatkész fiát, az egyház buzgó tagját, a város egyik feddhetetlen jellemű polgárát, a család a fáradhatatlan munkás jó atyát, férjet és rokont, számos ismerői hív barátot vesztettek el az elhunytban. Porhüvelyei ide hozatván f. hó 9-én du. 4 órakor koporsója felett tartandó ima után, a köztemető melletti család-kertbe fognak elhelyeztetni, hová a résztvevők szomorúan meghívatnak. Kolozsvárt, aug. 6-kán, 1866." *Kolozsvári Közlöny*, 1866. aug. 11.

[4] *Magyar Polgár*, 1899. jún. 26.

[5] A Hegedüs család sírkertje a Házsongárdi temetőben a Jósika-kripta déli oldala mellett volt. Egykor sövény övezte. Mára mindegyik sírba idegeneket temettek. A Hegedüs Péter és a családhoz tartozó erdélyi Indali Péter sírköve ma a Jósika-kripta falának támasztva található igen kopott állapotban, alig olvasható felirattal. Az id. Hegedüs Sándor szürke márványoszlopát a kripta előtti Bánffy-sírra állították. A feleség temetésekor más kő lehetett ott, ez ugyanis módosított feliratot tartalmaz: „Itt nyugszik / magyar zsákodi / HEGEDŰS SÁNDOR / hites ügyvéd / szül. 1813. mártius 15. / meghalt 1866. aug. 5. / és neje/ kövendi / VÁRADY ANNA / szül. 1820. dec. 24. / meghalt 1899. jún. 20. / Velök nyugossza örök álmát / négy gyermekük. / Emelte e követ / a gyermeki kegyelet. / Áldás emlékökre!" A Stöger házaspár sírköve pár sorral keletebbre – igen megkopottan – máig eredeti helyén áll. Kis tábla jelzi rajta, hogy Földes László (1922–1973) esztétát temették újabban a sírba.

Id. Hegedüs Sándor a reformkorban kolozsvári ügyvédként működött, 1848-ban az oltalmi bizottság jegyzője, majd hadbíró volt. Számításba jött a követválasztáskor is, végül maga javasolta Széchenyi István jelölését, s részt vett abban a küldöttségben, mely a grófot felkérte a jelöltség elvállalására.[6] A forradalom és szabadságharc leverése után zaklatták, az ügyvédkedésre sem volt lehetősége, úgyhogy elvállalta a Wass-birtokot adminisztráló gróf Gyulay Lajos felkérését a (vasas)szentgotthárdi uradalom igazgatására. Az itteni, 1849–1859 közötti gazdatiszti munka a család vagyonosodásához, földbirtok szerzéséhez vezetett.[7]

A család azonban továbbra is Kolozsvárhoz kötődik. Id. Hegedüs Sándor első házasságát a zilahi származású Kiss Hánival kötötte, akitől egy beteges, Jenő (†1848) nevű fia született. A feleség korai halálát követően újranősült, a kolozsvári unitárius, kövendi Várady János ügyvéd és Forray Anna leányát, Várady Annát (1820–1899) 1846-ban vehette feleségül. Ebből a házasságból hat felnőtt gyermeke származik: Sándor, István, Anna, Lajos (iskolásként halt meg), Béla, Ilka.[8] Közülük Sándor mint újságíró-politikus, István mint költő, klasszika-filológus egyetemi tanár országos hírnévre tett szert.[9] Az édesapa főleg gyermekei iskoláztatása miatt költözik vissza Kolozsvárra, ahol a Kismester utcában (a 9. szám alatt) vásárol házat magának. Májbetegségét kezelteti Előpatakon, mikor megkapja a kolerát, mely halálát okozza. Onnan hozatják Kolozsvárra holttestét, hogy a Házsongárdi temetőben elhantolják.

A Hegedüs-fiúkat – bizonyára a családi hagyománynak megfelelően – a kolozsvári Református Kollégiumba íratják be már elemitől. Az 1847. áp-

[6] Gyulay Lajos Naplói. II. köt. Budapest, 2003. 84–86.

[7] A szülőkre és Hegedüs iskolás korára vonatkozó legtöbb adatot közli dr. Sárkány Lajos: *Hegedüs Sándor emlékezete*. A kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1912–13. iskolai évről. Kolozsvár, 1913. 41–80. Sárkány Lajos (1860–1929) édesapja, Sárkány Ferenc (1822–1896) tanára volt Hegedüsnek.

[8] Hegedüs Sándorné temetésekor az újságcikk említi, hogy a szomszédos sírban nyugodott a négy korán elhunyt kisgyermek (Iduska, László, Edit, Pistuka), akikről a sírfelirat említést tesz. *Magyar Polgár*, 1899. jún. 26.

[9] *Anna* Jánosi Béla budapesti reáliskolai tanár, *Ilka* Bodor Géza alsócsernátoni református lelkész felesége, *Béla* pedig budapesti gimnáziumi tanár volt 1899-ben.

rilis 22-én született Sándor 1854 őszén, az 1848. szeptember 7-én világra jött István egy évvel később lesz elemista.[10] Akkoriban a református iskolarendszer 3 elemi osztály után 6 középtanodai osztályt írt elő. Ezt követte a két év bölcseleti tanfolyam, ami után érettségizni lehetett. Még két év jogi tanfolyam is működött az intézetben. Mire a Hegedüs-fiúk oda kerülnek, a tanulmányokat megkoronázó teológiai kurzust már elköltöztetik Nagyenyedre. Korábban a külföldi egyetemeket járt professzorok csak a bölcseleti kurzustól kezdve tanítottak. A kisebb osztályokban osztálytanítók működtek. Az önkényuralom idején Bécs előírta, hogy a kisebb osztályokban is szakosítva tanítsanak, úgyhogy Hegedüsék már a „középtanodai" felsőbb osztályokban a professzorokkal is megismerkedhettek.

Az 1860-as években a történész Sámi László volt a kollégium leghatásosabb tanára és igazgatója. Mellette a „tanvezető" matematikus Sárkány Ferenc, a fizikus Takács János, a bölcsész Nagy Ferenc, a természettudós Kócsi Károly örvendett nagy tekintélynek. 1862-ig Gyulai Pál, azután Fekete Mihály tanította a magyart. Hegedüs Sándor Sámi László kedvelt tanítványának számított, állandóan könyveket kapott tőle kölcsön. Az iskola különben a 48-as eszmék kolozsvári fellegvárának számított, a tanárok jó része szerepet is játszott a forradalom idején. Természetesen a diákok közt is meghatározó volt a forradalmi-hazafias szellemiség. Néha a tanárok alig tudták visszafogni őket a meggondolatlan tettektől. Hegedüs osztályából rajta kívül báró Kemény Endre és Hóry Béla (később mindketten helyi jelentőségű írók) számított vezéregyéniségnek és tűnt ki a tanulásban. Önképző-irodalmi köröket szerveztek (Bajza kör, Kis kör), melyeknek megjelentették a kéziratos *Hajnal*, *Remény* című lapjait. Itt tették közzé első cikkeiket, tanulmányaikat, verseiket és elbeszéléseiket.[11]

A kollégiumban akkor még önkormányzó volt a diáktársadalom. A jogászok és a bölcsészek tartottak rendet és fegyelmet. Közülük kerültek

[10] A szülők Kolozsvárra költöztéig a Hegedüs-fiúk Stögeréknél laknak a Herepei esperestől bérelt, Király utca 35. sz. alatti lakásban.

[11] Vö. Sárkány Lajos: I. m.; *A Kolozsvári Ev. Ref. Főtanoda Közvizsgálatainak, tanító és tanuló személyzetének kimutatása az 1862/3. iskolai év második felében*. Kiadta… Sárkány Ferenc tanvezető tanár. Kolozsvártt [1863] és a következő füzetek; Kolozsvári József: *Litteris et pietati sacrum*. Kolozsvár, 2007.

ki a magántanítók is, akik kisebb diákokkal rendszeresen átismételték a másnapi leckét, ellenőrizték a házi feladatok elkészítését. A Hegedüs-fiúk is 1864-ben beköltöztek a bentlakásba, s így részesültek a kollégium nyújtotta számos előnyben. Ez év őszétől Sándort egy báró Kemény-fiú mellé rendelték magántanítónak, ami lehetővé tette, hogy a nyári vakációban ellátogasson Marosnémetibe és Zarándba, a gyermek kíséretében.

Az 1865-ben sikeresen letett érettségi után Hegedüs továbbra is a kollégiumban maradt a kétéves jogi tanfolyamon, mely akkoriban egy általános műveltséget megalapozó és alapvető jogi ismereteket biztosító főiskolai tagozat volt. A reformkorban az itt nyert tudás elegendő lehetett a tisztviselői-jogi pályához. A forradalom után Bécs nem engedélyezte a kollégiumok melletti jogi kurzusok újraindítását, főleg magyar tannyelvük miatt. Az önkényuralom enyhültével az 1860-as évek elején nyílt erre lehetőség. Ekkor a református kollégiumok gyorsan alkalmaztak egy-egy jogtanárt, s újra beindították a kurzusokat, amelyeken kiegészítő tantárgyakat a többi kollégiumi professzor is tanított. Az itt nyert jogi képzés alig felelhetett meg, hiszen az 1863-ban Kolozsvárt megnyitott Királyi Jogakadémián a 60-as évek közepén már négy évig tanultak nyolc jogtanár irányításával a hallgatók. A kolozsvári kollégiumnál a jeles szerkesztő és politikus, a forradalom után várfogságra ítélt Ocsvai Ferenc lett a jogtanár. 1865-ben országgyűlési képviselőnek választották, úgyhogy hosszabb ideig helyettesíteni kellett, míg 1867 elején lemondott tanári állásáról. Utóda, Kolosváry Sándor már rangos tudós volt: a Királyi Jogakadémián, majd az 1872-ben megnyílt kolozsvári egyetemen folytatta tanári pályáját, a reformátusok ugyanis 1870-ben beszüntették jogi tanfolyamaikat. Hegedüs az utolsó tanévekben már jól tud németül, franciául, sőt angolul is. Különösen az újszerűnek számító közgazdaságtan érdekli. Kollégái még emlékeztek arra, hogy ekkoriban olvasta az amerikai közgazdászati iskolát megalapozó Charles Henry Carey munkáját. Az önképzőkörben 1866 tavaszán *A nemzetgazdászatról történelmi kifejlődésben* címmel olvasott fel dolgozatot. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy el-eljárt a Királyi Jogakadémia kurzusaira is, ahol Berde Áron adta elő a „nemzetgazdászatot" éppen Carey szellemében.[12]

[12] Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig*. Kolozsvár, 1993. Erdélyi Tudományos Füzetek 214. 27–31., 38–40.

A kiegyezés évében Hegedüs Sándor a fővárosba utazik jogi tanulmányai folytatására, s egyben megélhetési lehetőséget is keresve. Sámi Lászlótól kap Csengery Antalhoz és Csernátony Lajoshoz szóló ajánlólevelet. Úgyhogy Csengery, aki akkoriban a *Budapesti Szemlé*t szerkeszti, rögtön alkalmazza házi nevelőnek. A pesti egyetemen beszámították a kolozsvári tanulmányi éveket, tehát csak két tanévet kellett a diáknak hallgatnia. Hegedüs az egyetemi *Almanach* szerint 1867–1869 között négy szemeszteren át volt a Jog- és Államtudományi kar hallgatója. Ekkoriban Pauler Tivadar – korábbi rektor – , majd Cherny József töltötte be a dékáni tisztséget. A leghíresebb professzornak kétségtelenül a büntetőjogot előadó Pauler számított. Közgazdaságtant két rendes tanár is előadott. Kautz Gyula, az Akadémia tagja már országos tekintélynek örvendett, mellette Kerkapoly Károly szintén ezt oktatta, sőt magántanárként Matlekovics Sándor is tartott ide vágó előadásokat.[13] Hegedüs Kautz tanítványául szegődött. A joghallgatók (több mint ezren voltak) öntudatosabbjai „országgyűlési ifjúság"-ként szervezkedtek, s rendszeresen eljártak a parlamenti tárgyalásokra, ahol „kisküvetnek" nevezték őket. Elnökük Ugron Gábor volt, jegyzőjük pedig Hegedüs, a későbbi jeles politikusok közül itt inaskodott Baross Gábor, Lukács Béla, Wekerle Sándor. A soron lévő törvényjavaslatokat külön is megtárgyalták. A körön belül ugyancsak megalakult az akkori két vezető párt tábora: a Deákpárt és Balközép Párt. Hegedüs az utóbbihoz tartozott. Egy börtönben meghalt fiatal újságíró, Böszörményi László temetésén mondott beszédére már a sajtó is felfigyelt. A jogi tanulmányokat akkor a három államvizsga-bizottság valamelyike előtt kiállott szigorlattal, illetve doktorátussal lehetett bevégezni. Mindhárom bizottság (jogtörténelmi, bírósági, államtudományi) elnöke Szabó Imre kúriai bíró volt. Hegedüs a Karvasy Ágost váltó- és kereskedelmi jog-professzor vezette „bírósági osztály" bizottsága előtt tett államvizsgát.

Addigra azonban Hegedüs már jócskán eljegyezte magát a hírlapírással. Sámi szerezte mentorai beajánlották Jókai Mórnak, aki a *Hon* cí-

[13] Vö. A Magyar Királyi Tudomány-egyetem Személyzete MDCCCLXVIII–IX. Budán, 1869.

mű országos napilap szerkesztője volt, s éppen a közgazdasági rovathoz keresett szakembert. 1868 júliusától kezdett itt dolgozni, s még abban az évben 17 vezércikket írt, a következő években már 100-on felül jegyzi a vezércikkeket. A lap a Tisza Kálmán vezette Balközép Párt szócsövének számított, így szerkesztői is e pártban könnyen szerephez jutottak. Hegedüs már fiatalkori éveiben azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy kitűnően tud gazdálkodni idejével. A szerkesztés, vezércikkírás mellett egyre jobban elmélyed a közgazdasági irodalom tanulmányozásában, úgyhogy rövidesen szakműveket ismertet, értekezéseket is közzétesz. Első munkája, a többekkel együtt írt *Közhasznú ismeretek*[14] egyik fejezete, még a szélesebb iparos- és gazdálkodó rétegeknek szól: ő a társulások előnyeit mutatja be.

A Jókai családhoz fűződő szakmai kapcsolata rövidesen átminősül családi kötődéssé. A nagy regényíró házánál ugyanis megismeri unokahúgát, fogadott lányát, Jókay Jolánt (az író testvérbátyának, Károlynak az 1849-ben született gyermekét). Az ismeretségből 1871. április 12-én házasság lesz. A művelt, tollforgató hölgy Hegedüsnek méltó és hű élettársává válik.[15] Három gyermekük születik: Lóránt (1872–1943) gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter; Sándor (1875–1953) mérnök, író és utazó; Rózsika – Navratil Dezső fül-orr-gégész felesége.

Nagyrészt a feleség érdeme, hogy budapesti Hunyadi téri lakásuk „a fővárosi disztingvált társaság egyik gócpontjává nőtte ki magát, ahonnan mindenki nemcsak a háziasszony lebilincselő szeretetreméltóságának a kedves emlékét, hanem egy irigylésre méltó család életének a benyomását is viszi magával" – írja Szokolay Kornél.[16]

Az 1870-es években a vezércikkek mellett egy politikai röpiratot is közzétesz: *A baloldal törekvése* (Pest, 1872), melyet német fordításban is

[14] Írták: Hegedűs Sándor, Vadnay Károly, Kodolányi Antal és Kunsági [sic!]. Pest, A „Corvina"-Társulat tulajdona, 1870. Corvina Könyvkiadó-társulat. A munka könyvtára 20. sz.

[15] Hegedüsné Jókay Jolánnak (1849–1922) életében néhány verse, cikke jelent meg, halálát követően adták ki emlékiratát *Jókai és Laborfalvy Róza* (Budapest, 1927) címmel.

[16] Az újságíró miniszter: Hegedüs Sándor. *Magyar Polgár*, 1899. márc. 1.

terjesztenek. A küszöbön álló választások befolyásolását kísérli meg. Bírálja az 1867-es kiegyezést és a Deák-párt azóta folytatott politikáját. Rámutat a baloldal követeléseire: külön hadsereg, a közös kormány és a delegáció megszüntetése, külön jegybank, önálló vámterület, a megyei autonómia kiszélesítése stb. Véleménye szerint „éppen a baloldal törekvése biztosítja a szabadelvűség győzelmét épp úgy, mint az ország jóllétét és biztonságát". Fel is léptetik a tapolcai kerületben képviselőjelöltként a Deák-párti Kerkapoly Károly pénzügyminiszterrel szemben. Nemcsak ő, hanem egész pártja alulmarad.

Sokkal nagyobb sikereket könyvelhet el azonban a szakirodalom terén. 1873-tól jelennek meg írásai a *Budapesti Szemlé*ben. *Junius emlékezete*[17] címmel egy XVIII. század végi röpiratíró angol diplomata emlékét idézi fel. A következő évben *Francia alkotmánykérdések*[18] című dolgozata egy francia képviselő munkája alapján azt vizsgálja, hogyan intézkednek az európai alkotmányok a törvényhozó és végrehajtó hatalom szétválasztásáról, a miniszteri felelősségről, a parlamenti kamarák viszonyáról, a választójogról.

A rövid életű, 1873–1874-ben megjelenő, Beöthy Zsolt szerkesztette társadalmi-politikai-irodalmi-művészeti hetilapnak, az *Athenaeum*nak egyik fő munkatársa. Jogi-közgazdasági vonatkozású fontosabb írásai: *Az angol kormányzat újabb fejlődése.*[19] *A szabad akarat és az állam büntetőjoga,*[20] *Az amerikai hitelválság és valuta,*[21] *Az olasz bankügyi reform,*[22] *A polgári lajstrom Párizsban a commune alatt.*[23] A folyóirat IV. kötetében négy folytatásban,[24] majd önállóan is közzétett tanulmánya: *Tíz év az Osztrák-bank történetéből (1862–1873)*. Neuwirth József *Bankacte und Bankstreit in Österreich-Ungarn* című műve nyomán, bírálati jegyzetekkel Hegedüs Sándortól (Kolozsvárt, 1874). Ez már kifejezetten

[17] *Budapesti Szemle*, II. köt (1873) 4. sz. 410–417.
[18] Uo. V. köt. (1874) 10. sz. 415–426.
[19] *Athenaeum*, III. köt. (1873) 1702–1709., 1761–1768.
[20] Uo. IV. köt. (1873) 2539–2541.
[21] Uo. IV. köt. (1873) 2646–2653.
[22] Uo. V. köt. (1874) 577–585.
[23] Uo. VII. köt. (1874) 1793–1799.
[24] Uo. IV. köt. (1873) 3100–3110., 3162–3174., 3222–3232., 3286–3290.

aktuális pénzügyi kérdéssel foglalkozik. A magyarság ekkori egyik fő követelése az önálló nemzeti bank létesítése volt. Hegedüs a német nyelvű munka alapján bemutatja, hogy az 1862-ben alapított Osztrák Nemzeti Bank közintézetként nem felel meg, s Magyarországot semmilyen szerződés nem köti hozzá.

Az 1875. év nem csak Hegedüs, de egész Magyarország politikai történetében új korszakot hoz: a Szabadelvű Párt jut hatalomra, s három évtizedig kormányozza az országot. E három évtized alatt Hegedüs végig a párt országgyűlési képviselője. Az augusztusi választásokon Abrudbányán léptetik fel, s rögtön mandátumot kap.[25] Beválasztják a pénzügyi bizottságba, melynek 1878-tól a főelőadója. Negyed századon át ő mutatja be az évi költségvetést a képviselőházban, s a pénzügyi bizottságnak körülbelül háromszáz jelentését ő terjeszti a Tisztelt Ház elé. 1876-ban a delegációba is beválasztják, ennek 1877-től a jegyzője. A delegáció az osztrák és magyar kormányok között a pénzügyi tárgyalásokat, egyeztetéseket bonyolította le. A *Vasárnapi Újság* nekrológja[26] jegyzi meg, hogy Hegedüs könnyen érvényesült a parlamentben, mert rajta kívül csak Lónyai Menyhért és Széll Kálmán értett még valamennyit a pénzügyekhez, a többi képviselő csodálkozott kérdésfelvetéseiken. Íme néhány jelentése, melyekből nem egy nyomtatásban is terjesztésre került: a romániai fejedelemségekkel kötött kereskedelmi szerződésről (1875), a Filoxéra terjedésének meggátlásáról (1876), a határőrvidéki vasutakról (1877), a kisbirtokosok országos földhitelintézetéről (1879), a nyereményadóról (1879), a Budapest–zimonyi vasút építéséről (1880), a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról (1880), a párizsi nemzetközi pénzértekezletről (1882), az 1885-ben Budapesten tartandó országos kiállításról (1883). Az 1881. január 28-án a fogyasztási adóról mondott parlamenti beszéde nyolclapos nyomtatvány formájában is megjelent.[27]

Tanulmányait továbbra is a *Budapesti Szemle* hasábjain közölte. *A földbirtok és a társadalmi kérdés*[28] egy francia munka alapján a magántu-

[25] A párt 80%-os győzelmet arat az országban!

[26] Hegedüs Sándor 1847–1906. *Vasárnapi Újság*, 1907. jan. 6.

[27] Hegedüs Sándor *beszéde a fogyasztási adóról* a képviselőház 1881. január 28-i ülésében. [Budapest, 1881] 8 p.

[28] Budapesti Szemle, XII. köt. (1876) 24. sz. 272–296.

lajdon és a birtokközösség társadalmi vonzatait elemzi. Konklúziója: „A társadalmi kérdést nem a kezdetleges társadalmak visszavarázsolhatatlan állapotai, birtokviszonyai, hanem az újkori társadalom minden erejének egyenletesebb és egészségesebb fejlesztése, fokozatosabb kultúrája oldhatja meg." *Iparunk és az ipartörvény*[29] három akkoriban megjelent forrásmunka, jelentés alapján a magyar ipar helyzetét vizsgálja. 1859-ig a céhrendszer, azután császári pátens szabályozta az ipart. 1872-ben született meg az első magyar ipartörvény, mely nagyon sok szabadságot biztosít, már szükséges egy újabb reform. Továbbá tárgyalja az ipari társulások kérdését is.

1876-ban megindul a *Nemzetgazdasági Szemle*, a magyar közgazdászok Akadémia által támogatott tudományos folyóirata. Ennek, de a Fővárosi Lapoknak, a Vasárnapi Újságnak, a kolozsvári Magyar Polgárnak is munkatársa Hegedüs. 1878-ban jelenik meg legterjedelmesebb munkája *Az önkormányzat és pénzügye*[30] címmel. A szerző különbséget tesz az önkormányzat (selfgovernment) és autonómia között. Ő az előbbivel foglalkozik. Német, angol és francia szakirodalom segítségével mutatja be az európai államok helyi önkormányzati rendszerét, ezek pénzügyi forrásait, javaslatot tesz a hazai önkormányzat reformjára.

A kormány őt küldi ki 1881-ben Párizsba az ottani nemzetközi valuta-konferenciára. Ezen főleg arról tárgyalnak, hogy ezüst, arany vagy kettős alapú legyen a nemzetközi valuta.

Az ország egyre ismertebb politikusa, gazdasági szakembere, de lényegében még mindig újságírónak tartja magát. 1881-ben egyike a hetvenhét újságírónak, akik megalapítják a Magyar Hírlapírók Országos Nyugdíjintézetét. Ennek célja, hogy a tagoknak, illetve azok özvegyeinek, árváinak szükség esetén támogatást nyújtson. Alapszabályait jórészt Hegedüs dolgozza ki. Az 1897-es közgyűlésen a nyugdíjintézet alelnökének is megválasztják. Az intézet fontosságát bizonyítja, hogy 1945-ig fennmaradt.

A magyar sajtóban lényeges mozzanat volt, hogy 1882-ben a *Hon* és

[29] Uo. XXII. köt. (1880) 44. sz. 350–370.
[30] Athenaeum Kiadó, Budapest, 1878. 200 p.

az *Ellenőr* fuzionálásából új napilap, a *Nemzet* jött létre Jókai Mór szerkesztésében. 1882. szeptember 1-jétől 1899. szeptember 30-ig ez volt a Szabadelvű Párt hivatalos, társadalmi-politikai lapja. Ennek főmunkatársaként Hegedüs folytatta vezércikk-sorozatát. Sajtótörténészek számításai szerint 1898-ig a *Hon*ban és a *Nemzet*ben összesen 5083 vezércikk származik Hegedüs tollából.

1884 júniusában újabb parlamenti választásokra kerül sor. Egyszerre régi kerületében, Abrudbányán és szülővárosában, Kolozsvárt is jelölik. Abrudbányán megválasztása biztosnak tűnt, de Kolozsvárt, az I. kerületben a nagyon népszerű eddigi képviselővel, Bartha Miklóssal kellett megküzdenie.[31] Bartha június 1-jén délelőtt a Tornavivoda kerthelyiségében tartotta meg beszámoló és programbeszédét. Ebben személyes támadásokat is intézett Hegedüs ellen. Délután a Redutban (Vigadóban) a Szabadelvű Párt 300 fős bankettet rendezett, ezen a két képviselőjelöltjüket, Hegedüs Sándort és Sigmond Dezsőt éltették. Ők 3-án tartották a választási nagygyűlést szintén a Vigadóban. Hegedüs beszédében a kilenc évi Tisza-kormányzás eredményeit sorakoztatta fel. Humorosan rámutatott, hogy őt „adócsinálónak" szokták emlegetni parlamenti szereplései alapján, de inkább vállalja ezt, mintsem hogy adósságcsinálónak emlegessék. Képviselői munkásságából kiemeli, mit tett az iparostársadalomért. A június 17-i választáson – miként erről a *Kolozsvári Közlöny* tudósít – az I. kerületben Hegedüs 458, Bartha 342, a II. kerületben Sigmond Dezső 484, Ugron Gábor 319 szavazatot kapott. Úgyhogy Kolozsvár mindkét választási körzetében szabadelvű győzelem született. Hegedüs természetesen a kolozsvári mandátumot választotta. Ez a siker rangemelkedést jelentett politikai pályáján: nem akárkit győzött le, s a legfontosabb erdélyi választókerületet képviselhette. Ugyanakkor lehetőséget nyújtott neki, hogy szülővárosa ügyeibe beleszóljon, azokat országos szinten képviselje.

A következő esztendő meghozta az akadémiai elismerést is. Ketten javasolták a levelező tagságra. Volt tanára, Kautz Gyula rendes tag rámutat: „Több jelentékeny nemzetgazdasági és pénzügyi értekezéssel, sőt

[31] A részleteket illetően lásd a *Kolozsvári Közlöny* 1884. jún. 2–jún. 18. közötti számait.

nagyobb dolgozattal is gazdagította irodalmunkat; úgyhogy megválasztása Akadémiánkra nézve mindenesetre kívánatos és díszthozó lenne". Báró Nyári Jenő levelező tag ajánló soraiban olvasható: „Különféle tudományos folyóiratokban, politikai és nemzetgazdasági lapokban közölt dolgozatai egész könyvtárt tennének ki".[32] Székfoglalóját 1886. április 5-én tartja meg *A latin államok pénzszövetsége 1865–1885*. címmel. Dolgozata önállóan is megjelenik különlenyomatként a *Budapesti Szemlé*ben,[33] sőt német fordítása is készül (*Der lateinische Münzbund*. Bp, 1886). A terjedelmes munka az 1865. december 23-án Franciaország, Belgium, Olaszország és Svájc között létrejött egyezséget, annak utólagos módosításait elemzi, s rámutat, milyen veszélyes több állam pénzrendszerét összekötni. Hegedüs a továbbiakban az Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának lesz meghatározó tagja.

Fontosabb tanulmányait továbbra is a *Budapesti Szemlé*ben közli. Egy 1877-ben, valamint egy 1887-ben írt, a cukortermelés megadóztatásával kapcsolatos tanulmányát összekapcsolva különlenyomatként teszi közzé: *Két értekezés a cukoradóról.*[34] A következő évben ő terjeszti a parlament elé a cukoradóról és a szeszadóról szóló jelentést. *Az árak tényezőiről és törvényeiről*[35] című értekezését az Akadémia 1889. október 14-i ülésén olvassa fel. Ebben az árképződés tényezőit vizsgálja a nemzetközi szakirodalom adatainak felhasználásával.

Több megemlékezés utal rá, hogy Hegedüs kis termetű, vékony ember volt. Ennek ellenére kedvelte a sportot. 1868-tól a Nemzeti Tornaegylet tagjaként rendszeresen edzett a pesti tornacsarnokban. 1885-ben pedig Bernáth Bélával közösen megírta a tornaegylet fejlődését és a „tornatanító-képzés" történetét. Így nem csoda, hogy 1885-ban az egylet elnökéül választották.[36]

---

[32] Magyar Tudományos Akadémia. *Tagajánlások 1885-ben*. 11–12.

[33] Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 116. füzetéből. Budapest, 1886. 48 p.

[34] Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1877. évi 30. és 1887. évi 127. számaiból. Budapest, 1887. 57 p.

[35] *Budapesti Szemle,* LXI. köt. (1890) 157. sz. 28–48.

[36] *Egy tornázó államférfi*. Hegedüs Sándor, a nemzeti tornaegylet elnöke. Herkules, 1886. febr. 21.

Tisza Kálmán 1890. március 15-én mond le a miniszterelnökségről. Legodaadóbb munkatársát becsüli Hegedüsben. Többször felmerült pénzügyminiszteri kinevezése is. Újságírók feljegyezték mondását: „Hegedüs sokat vállal, de amit elvállal, annak meg is felel". Ekkoriban Hegedüs már országos tényező. A *Vasárnapi Újság* a következő tisztségeit sorolja fel: az Osztrák–Magyar Vasúttársaság alelnöke, a Magyar Jég- és Viszontbiztosító Társaság elnöke, a Magyar Általános Takarékpénztár elnöke, a Magyar Jelzálog-hitelbank ig. tanácsosa, a Pénzváltó és Leszámítoló Bank ig. tanácsosa, a trieszti Assicurazione Generali ig. tanácsosa, a bécsi Balesetek Elleni Biztosító Társaság ig. tanácsosa; a budapesti Józsefvárosi Jótékony Egyletnek elnöke, a Nemzeti Torna-Egyesület elnöke, a Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézetének alelnöke, az Országos Képzőművészeti Társulat választmányi tagja, az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képekben igazgatósági tagja, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag.[37] Természetesen főleg a bankoknál betöltött tisztségekért illő honoráriumban részesült, s idővel meggazdagodott. De gazdagságát nemcsak személyes céljaira, hanem jótékonykodásra is felhasználta: főleg református egyházát, szülővárosát, egykori iskoláját támogatta. Az 1880-as évek elején közbenjár, hogy a kormány a még Barcsay Ákos fejedelemtől a kolozsvári kollégiumnak kiutalt sójáradék helyett az iskola évi 3600 koronát kapjon állandó jövedelemként. A kolozsvári Teológiai Fakultás felállításához és a pesti Református Gimnázium felépítéséhez 1000–1000 forinttal[38] járult hozzá. A pesti egyházközség presbiterévé, majd főgondnokává, a Dunamelléki Református Egyházkerület világi főjegyzőjévé (1899) választja. 1890 júniusának végén Kolozsvárt megrendezik osztálya 25 éves véndiák-találkozóját. Ezt megelőzően levél kíséretében 1000 forintot küld Szász Domokos püspöknek, így téríti vissza azt az 560 forintnyi juttatást, amit különböző alapokból tanulmányi ideje alatt kapott. Az összegből hozzanak létre alapítványt, melynek kamatát olyan végzős tanuló kapja, aki a kolozsvári egyetemen szándékozik tovább tanulni.

[37] Hegedüs Sándor. *Vasárnapi Újság*, 1890. nov. 30.

[38] Akkori árfolyam szerint: 1 korona=2 forint.

A 90-es években egyre több elismerést kap Hegedüs Sándor. 1892-ben a király a Lipót-rend középkeresztjével tünteti ki. 1893-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagságra méltatja. Ajánlását ezúttal is Kautz Gyula jegyzi: „Hegedüs majdnem egy negyedszázad óta, kora fiatalságától mind a mai napig részint mint politikai életünk egyik elsőrendű munkása és képviselője, részint mint szorosan szaktudományi író és mint publicista, különösen a közgazdaság és pénzügytan terén oly tevékenységet fejtett ki, oly lényeges mérvben járult hazai tudományos haladásunkhoz, s oly gazdag bőségét a szakmai ismereteknek s irodalmi sikereknek bírja felmutatni, hogy méltó helyet foglaland el megválasztatása esetében akadémiai rendes tagjaink körében…”[39] Székfoglalóját 1894. január 15-én tartja meg: *Az adóeszmény*ről értekezik.[40] Áttekinti a különböző országokban lévő adózási rendszereket, összeveti a magyarországiakkal. Rámutat, hogy különösen a jövedelmi adó egységesítése milyen nehézségekbe ütközik.

Az 1896-os millennium alkalmával március 26-án Hegedüs olvassa fel a parlamentben a jelentést „a honalapítás ezredik évfordulója megünneplésének megörökítéséről”. A fővárosi „ezredéves kiállítás” pénzügyi bizottságának és zsűrijének is tagja, ezért utóbb királyi elismerésben részesül. Május 17-én tartja Kolozsvár városának törvényhatósága millenniumi díszközgyűlését a Redut nagytermében. Ezen többek között szeretetház létesítéséről, a Szent György-szobormásolat felállításáról, a Mátyás-szobor alapkőletételéről, technológiai és iparmúzeum alapításáról hoznak határozatot. Hegedüs meleg hangú táviratban köszönti az ünneplőket. A Ferenc József Tudományegyetem a millennium alkalmából tiszteletbeli doktorokat választ. Május 6-i dátummal hagyja jóvá 26 személy kitüntetését az uralkodó Wlassics Gyula szakminiszter ellenjegyzésével.[41] A bölcsészdoktorok sorát József főherceg nyitja meg, Bá-

[39] Magyar Tudományos Akadémia. *Tagajánlások 1893-ban.* 8.

[40] *Az adóeszmény.* Tudományos és gyakorlati szempontból. Székfoglaló értekezés Hegedüs Sándor rendes tagtól. Olvastatott a II. oszt. 1894. január 15-iki ülésén. Budapest, 1894. Értekezések a Társadalomtudományok Köréből XI. köt. 7. sz. 25 p.

[41] *A tiszteletbeli doktorok.* Kolozsvár, 1896. jún. 1.

lint Gábor, Böhm Károly, Schneller István egyetemi tanárok, valamint Müller Frigyes püspök folytatja. A jogtudományi doktorok sorában főleg kúriai bírókat, elnököket találunk, az államtudományi doktorok közül hárman országgyűlési képviselők: gróf Csáky Albin, gróf Apponyi Albert, Hegedüs Sándor. Hegedüs rögtön táviratban köszöni meg a kitüntetést: „Hálás szívvel mondok köszönetet az egyetemnek a nekem – érdemtelennek – nyújtott doktori diplomáért".[42]

Az ünneplések közepette iskolájára is gondol: javasolja, hogy folyamodjanak államsegélyért. Ennek megszerzésénél közbenjár, s 1896. szeptember 5-én ő küldi az értesítést a segély kiutalásáról. Az 1888-ban megalakult Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnál alapító tagként jelentkezik, 1896-ban másodelnökül, 1899-ben pedig világi elnökül választják. Az egyházi elnök mindig valamelyik püspök. „Kilenc vándorgyűlésünkön kilenc ízben szólott, agitált, lelkesített az igazság olyan erejével, a lelkesedés olyan pátoszával, az ékesszólás olyan varázsával, hogy azt soha sem feledte el, aki egyszer hallotta" – írja Szőts Farkas, a társaság titkára.[43] Kitűnik, hogy 13 esztendőn át évről évre 950 koronát juttatott a társaságnak, ebből jelentették meg a Koszorú-füzeteket.

1897. április 22-én tölti be Hegedüs az 50. életévét, mely eseményt szülővárosában is számon tartanak: díszes, bőrkötéses, email-sarkú albumot készíttetnek párthívei, melyben a jókívánságokat 450-en írják alá. Az ajándékot Haller Károly választókerületi elnök, Albach Géza polgármester 18 tagú küldöttséggel viszi Budapestre, s adja át 25-én Hegedüsnek, aki meghívja őket több pártpolitikus – köztük Széll Kálmán – társaságában a Royal Szállóban megrendezett ünnepi ebédre.

Hegedüs életének újabb szakasza kezdődik 1899. február 26-án: az új, Széll Kálmán vezette kormányban kereskedelmi miniszteri tisztséget kap. Február 27-én Bécsben teszik le a király kezébe az esküt. Március 1-jén elődje, báró Dániel Ernő búcsúját követően köszönt be a minisztériumba. Másnap már a kormány a képviselőházban és a főrendiházban mutatkozik be. A miniszteri kinevezésnek több vonzata is volt: le kellett

[42] Kolozsvár, 1896. jún. 3.

[43] Sz[őts] F[arkas]: Hegedüs Sándor 1847–1906. *Protestáns Szemle*, XIX. évf. (1907) 1. füz.1–4.

mondania bankelnöki tisztségeiről, ami tetemes anyagi veszteséggel járt. Képviselői mandátumától is meg kellett válnia, de új jelöltséget elfogadhatott. Természetesen Kolozsvárt a Szabadelvű Párt újra őt jelölte, a függetlenségiek pedig lemondtak az ellenjelölt állításáról. Úgyhogy a március 21-én megtartott választáson 480 szavazattal egyhangúlag Hegedüst újraválasztották a kolozsvári I. kerület képviselőjévé.[44] A hírlapíróból lett minisztert talán leginkább az érintette, hogy búcsút kellett mondania az újságírásnak is. A kolozsvári *Magyar Polgár* című lapban Szokolay Kornél értékeli e téren kifejtett munkásságát: „Lelkesedik az újságírásért, a XIX. századnak ezért a legsajátosabb foglalkozásáért és értéke szerint meg tudja becsülni annak rendkívüli fontosságát. Cikkelyei és értekezései a komoly politikai publicisztika méltó termékei. Bármiről írjon: közgazdasági kérdésekről, amely téren régen elismert tekintély, a belső politika bonyolódott és nehéz problémáiról, Ausztria súlyos bajairól avagy a nemzetközi politika eseményeiről – mindig tisztán áll előtte föladata, amelyre cikkelyével vállalkozik. Kerüli a fölösleges, zavaró cifrálkodást, s világosan tárja nézeteit olvasói elé, akiket tárgyilagos, nagy tudásának bő tárházából merített érvekkel és adatokkal, valamint talentumával igyekszik meggyőzni álláspontjának helyességéről. A jó újságírót jellemző fegyelmezettségével a gondolkozásnak követi célját, s attól el nem kalandozik. Az elvakult szenvedély soha el nem ragadja jeles pennáját; bár szívesen merül bele a politikai harcba, a legádázabb küzdelem hullámverésének közepette is meg tudja őrizni higgadtságát. Ez a higgadtság azonban nem válik nehézkességgé, sőt, ha a közéletnek valami nagyszabású eseményével foglalkozik, akkor stílusa lendületes lesz és elárulja, az olvasóba átülteti az író lelkesedését. Sok ezer cikkelyét mindig haszonnal fogja olvashatni, aki a kor történetét kutatja”.[45]

Miniszterként Hegedüs Sándor élete állandóan a figyelem középpontjában áll. A lapok szinte naponta írnak róla. Beiktatása után először március 25-én jön haza Kolozsvárra, hogy másnap átvegye új képviselői

[44] Vö. a *Magyar Polgár* 1899. február 27–márc. 21-i számaival.
[45] Az újságíró miniszter: Hegedüs Sándor. *Magyar Polgár*, 1899. márc. 1.

mandátumát. Ekkor már nem a Kismester utcai családi házban, hanem a New York Szállodában lakik. Itt fogadja a küldöttségek tisztelgését. Délben felavatja az I. Ferenc József Iparmúzeum új épületét, este pedig a színházban megnézi Jókai *Dózsa György* című drámáját, melyet az ő tiszteletére tűztek műsorra. Vacsora után vissza is utazik a fővárosba.[46] Pontosan három évre terjedő miniszteri mandátuma alatt Hegedüs sok tervet elindított, de nagyon kevésnek tudta learatni a gyümölcsét. Sokat utazott. A keleti kapcsolatok megerősítéséért járt Törökországban, ahol a szultán fogadta, és az Oszmán-rend nagycsillagával tüntette ki. Magyarországnak szinte minden nagyobb városát felkereste, s az ottani jelentősebb ipari létesítményeket meglátogatta, az ipari és kereskedelmi ágak vezető képviselőivel többször tanácskozott. Minisztériumához tartozott a közlekedés és szállítás. Az Alföld keresztútjait építteti, s elrendeli az utak mentére gyümölcsfák telepítését. Az ő idejében épül a fővárosi Erzsébet híd, s kötik a Margit hídhoz a szigetet. Emellett két Tiszahíd és a barcsi Dráva-híd is megépül. A Fiuméből induló tengeri hajózást új járatokkal bővítette, az ottani tengerészeti akadémiát új épületbe telepítette, gondoskodott a nemzetközi lámpás hajójelzések bevezetéséről, s az Adria Társaság részére nyolc új gőzhajó beszerzését támogatta. A folyami hajózásban főleg a Dunára összpontosított: az ő idejére esik a Vaskapu szabályozásának befejezése, megállapítják a használatért járó tarifát, s bevezetik a révkalauz-rendszert. Elkészülnek a budapesti kereskedelmi kikötő tervei is. Összesen 945 km új vasútvonalat ad át a forgalomnak, s a székelyföldi vasút tervét is kidolgoztatja. Bevezeti a külföldi szaktudósítói intézményt: Európa jelentős fővárosaiban képviselőkkel figyelteti az ottani gazdasági életet, s rendszeresen jelentéseket kap ezektől. Tárcájához tartozott a posta, távírda és a telefon is. Miniszterségének idején 197 új posta-, 112 távírda-hivatal és 177 távbeszélő központ létesült, 16 város új telefonhálózatot kapott. Magyarország új postaszerződést kötött Oroszországgal, Svájccal és Romániával. Átadták a London–Budapest, Szófia–Budapest és Szarajevó–Budapest távíróveze-

[46] A miniszter napi programját előre közli a *Magyar Polgár* márc. 24-i száma, majd a lap minden eseményről külön is tudósít.

tékeket, s megindultak a tárgyalások egy Róma–Budapest vezeték lefektetéséről. Az ipar és kereskedelem vonatkozásában szabályoztatta a védjegyek használatát, módosíttatta a munkaszüneti napokról és betegsegélyezésről szóló törvényt. A helyi iparnak és kereskedelemnek kedvező törvényt vitt át a parlamenten. Az iparoktatást fejlesztette, ipari szakiskolákat és szaktanfolyamokat létesített, támogatta a gépek beszerzését, Székelyföldön a házi szövőipart és az agyagipart részesítette előnyben. Tárcafőnöksége idején 70 gyár nyílt meg az országban. A statisztika is hozzá tartozott. Így meg kellett szerveznie az 1900-as népszámlálást, s 1901-re nemzetközi statisztikai kongresszust hívott össze a fővárosba. Az 1900-as párizsi világkiállításon való magyar részvételt ő fogta össze, általános elismerést aratva.[47]

A királyi udvar már 1899. szeptember 18-án elismerte tevékenységét a valóságos belső titkos tanácsosi címmel,[48] melyhez a kegyelmes úri megszólítás társult.

Miniszterségé alatt két alkalommal tett még nagy visszhangú látogatást szülővárosában. 1899. június 23-án végelgyengülés következtében elhunyt 79 éves édesanyja. Kenessey Béla egyházkerületi főjegyző temeti a Kismester utcai családi ház udvaráról. A házsongárdi sírnál Szász Gerő városi pap mond búcsúimát, és a kolozsvári dalkörök énekelnek. Az özvegyet öt élő gyermeke és nyolc unokája gyászolja, és maga a király is kifejezteti részvétét. A miniszter a temetés estéjén már vissza is utazik a fővárosba.[49]

Egy év múlva, június 29-én rendezik meg a Református Kollégium-

[47] A minisztériumi tevékenységet legrészletesebben Nagy Ferenc emlékbeszéde foglalja össze (Nagy 1902 júniusától épp a Kereskedelmi Minisztérium államtitkári tisztségét töltötte be): *Emlékbeszéd Hegedüs Sándor r. tag fölött* Nagy Ferenc r. tagtól. Budapest, 1908. 27 p. [A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XIII. köt. 12.]

[48] Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter kitüntetése. *Vasárnapi Újság*, 1899. szept. 24.

[49] A halálesetről és a temetésről a *Magyar Polgár* 1899. jún. 22–jún. 26-i számai részletesen tájékoztatnak. A június 24-i szám közli a gyászjelentés teljes szövegét is a rokonság felsorolásával. Egyértelmű, hogy Hegedüsné június 23-án halt meg, nem pedig 20-án, mint azt az 5. jegyzetben közölt sírfelirat rögzítette.

ban a 35 éves érettségi találkozót. Az egykori 35 végzősből még 21 él, közülük 18 jelentkezett a találkozóra. Hegedüs felesége és leánya kíséretében a reggeli vonattal érkezik. Délelőtt 10-kor a New Yorkban fogadja osztálytársait, majd együtt átmennek a kollégiumba, ahol Sárkány Lajos igazgató a díszteremben üdvözli őket. Az osztálytársak részéről a miniszter mond beszédet, visszaemlékezve a diákévekre: „Mondhatom, hogy sokkal több leckét tanultunk az udvaron, mint a tanteremben. De azért természetesen sokat tanultunk a tanteremben is, amiért örök hálaadással viseltetem e kedves intézet iránt. […] Most is előttem áll Sárkány, Kócsy, Takács. Ők tanítottak minket a reális tudományokra. A kérlelhetetlen számok és törvények szabályaira ők tanítottak. És erre az életben nagy szükség van. […] Azután jöttek Gyulai, Fekete. Bevezettek a nemzeti irodalom és mesék világába. Gyűjtöttük a népmeséket a nép szájából Gyulai Pálnak és az anekdotákat Deák Farkas számára. Mindezekből pedig sokkal kevesebb hasznot láttak ők, mint mi! És jött Sámi László. A történelem biztos, szilárd talajára állva szárnyakat adott lelkének, s mélyen felemelkedtünk a világtörténet, az igazság és humanizmus legmagasabb régióiba. […] Tanáraink nem a rideg betűt, hanem a szellemet tanították. Nem olvasni tanítottak, hanem gondolkozni. […] Nem felejtem el soha Nagy Ferenc tanárunkat, ki filozófiai nyugalmából és kényelméből ki nem mozdulva megtanított bennünket arra, hogy az erkölcsi tiszteletet nem csak a szellemi világban kell keresni, hanem testi életünkben is… Ő tanított meg logikusan gondolkozni”.[50] A New Yorkban elfogyasztott zártkörű ebéd után a miniszter fogadja a városi törvényhatóság küldöttségét. A törvényhatóság rendkívüli ülésén ugyanis Szvacsina Géza polgármester javaslatára díszpolgári címmel tünteti ki a város nagy fiát. Gróf Béldi Ákos főispán, Szvacsina polgármester és Nagy Mór polgármester-helyettes közli Hegedüssel a kitüntetést.[51] A délután folyamán a miniszter Kolozsvárott felkeresi a női ipariskolát, a Solymosy-gépgyárat és a gyufagyárat, majd részt vesz a Vöröskereszt

[50] Ünnep a kollégiumban. *Magyar Polgár*, 1900. jún. 29. (A találkozón készült csoportképet közli az *Ország–Világ* 1900. júl. 15-i száma.)

[51] *Kolozsvár díszpolgára*. Uo.

Egylet szervezte sétatéri népünnepélyen. Este 8-kor bankettre kerül sor, amelyen nők is részt vesznek. 10-kor fogadja a miniszter a dalárdák szerenádjait, majd az állomásra hajtat. Az ottani szalonkocsiban várja be a hajnalt, amikor Szterényi József miniszteri tanácsos kíséretében székelyföldi körútra indul a Marosvásárhely–Székelyudvarhely–Csíkszereda–Tusnád–Sepsiszentgyörgy–Brassó útvonalon. Amint azt a sajtó megállapítja, az ország ezen legelhanyagoltabb részén kell az ipart, a gazdasági életet fellendíteni.[52] Iskolája iránti háláját ekkoriban úgy fejezi ki Hegedüs, hogy megvásárolja a kolozsvári születésű író-szerkesztő Csernátony Lajos hagyatékát képező 518 kötetes könyvtárat a kollégium részére.

Az 1901. októberi parlamenti választásokon Kolozsvár I. kerületében újra mandátumhoz jut Hegedüs, immár ötödször. Kolosváry Sándor jogászprofesszor, választási bizottsági elnök vezetésével küldöttség utazik Budapestre a mandátum átadására.[53]

Miniszteri tevékenységének egy maradandó melléktermé ke az a tanulságos kötet, amely *A magyar korona országainak gyáripari balesetei az 1900. évben* címmel jelent meg. A közel ötödfélszáz lapos kiadványon Hegedüs mint kiadó szerepel. Az előszót Szterényi József miniszteri tanácsos jegyzi. Táblázatok, grafikonok sora mutatja be a gyáripar és kisipar területén egy év alatt bekövetkezett baleseteket a legkülönfélébb csoportosítások és szempontok szerint.

1902. március 4-én minden sajtótermék fő helyen közölte a meglepő hírt: Hegedüs Sándor lemondott miniszteri tisztségéről, az uralkodó elfogadta a lemondást, s I. osztályú vaskorona-renddel tüntette ki a távozó minisztert. A lemondás hivatalos magyarázata pártpolitikai jellegű volt: a kormányzó Szabadelvű Pártba beolvadt a Nemzeti Párt, mely eddig is támogatta a kormányt. A Nemzeti Párt vezetőjének, Horánszky Nándornak miniszteri széket kellett biztosítani, s mivel Széll Kálmán feltétlen híveként ismerte Hegedüst, őt szólította fel tárcája átadására. Horánszky igen rövid ideig, április 19-én bekövetkezett hirtelen haláláig

[52] Utazás a Székelyföld körül. *Ország-Világ*, 1900. júl. 22.
[53] Hegedüs Sándor mandátuma. *Magyar Polgár*, 1901. okt. 14.

volt kereskedelemügyi miniszter. Az ellenzéki sajtó felemlegette, hogy Hegedüst a parlamentben néhányszor megvádolták: miniszterként saját meggazdagodását segítette elő. Párthívei viszont azzal vágtak vissza, hogy mint bankember, az ország legjobb pénzügyi szakértője tett szert hatalmas vagyonára. Általában elismerték, hogy e tárca élén csak Baross Gábor folytatott olyan eredményes munkát, mint Hegedüs. Hároméves mandátuma alatt nagy ívű kezdeményezéseit, terveit nem tudta megvalósítani. Lemondását követően a miniszter levelet intézett választókerületének szabadelvű párti elnökéhez, Dorgó Albert közjegyzőhöz, s ebben is hangsúlyozza elvhűségét: „Bár távozásom ideje és körülményei hátrányosak reám, mert nagyon kis részét valósíthattam meg annak, mit előkészítettem és terveztem, de az egyéni ambíció kielégítését épp úgy alá kell rendelni a közérdeknek, mint minden egyéni előnyt”.[54]

Az 55 éves exminiszter pályájában 1902-től némi irányváltás tapasztalható. Visszahúzódik a nyílt politizálástól, helyette inkább a közügyek, s mindenekelőtt egyháza szolgálatába szegődik, jótékonykodik.

A Pápa központú Dunántúli Református Egyházkerület 1902 szeptemberében Hegedüst főgondnokává választja. Elődje 1867 óta Tisza Kálmán volt. Ellenjelöltjei Darányi Ignác és gróf Tisza István. A beiktatásra szeptember 15-én került sor Pápán, egész napos ünnepségsorozat keretében, püspökök, főgondnokok s más egyházi-világi elöljárók részvételével. A pápai templomban tette le az esküt s mondta el – önállóan is közzétett – *Főgondnoki székfoglaló beszéd*ét (Budapest, 1902). Ebben elismeréssel adózik nagy elődjének és Bóné Géza helyettes főgondnoknak, majd számba veszi a megoldandó feladatokat, s leszögezi: „A kötelességteljesítésben meg kell néha próbálkoznunk a lehetetlennek látszóval is.” A beiktatás alkalmából 8000 koronás alapítványt tett a pápai főiskolának, 10 000-est a leánynevelő intézetnek, s 2000-est a pápai egyházközségnek. Ezután minden egyházkerületi közgyűlésen ő elnökölt. Főgondnokká választását követően lemondott a Dunamelléki Egyházkerületben viselet főjegyzői tisztségéről. Még abban az évben Darányit a Dunamelléki Egyházkerület főgondnokává választották.

[54] Hegedüs Sándor választóihoz. *Magyar Polgár*, 1902. márc. 5.

Szülővárosa ügyei iránt is állandóan érdeklődött Hegedüs. Így 1887 óta szívén viselte a Mátyás király-szobor sorsát. Ebben az évben ugyanis megválasztották a szoborbizottság elnökéül. S ő egyszerre lendületet adott az alapok gyűjtésének. 1902. október 12-én, a leleplezés alkalmával is szerep hárult rá, a szoborbizottság nevében ő adta át a szobrot Szvacsina Géza polgármesternek megőrzésre: „Midőn tehát a Mátyás király szobor-bizottság nevében polgármester úrnak Fadrusz ihletett művészetének e hatalmas termékét, e szobrot megőrzés és gondos ápolás végett ezennel átadom, oly kincset adok át a városnak, mely az egész nemzetnek szent ereklyéje; oly közös munkát a legmagasabb trón, hálás nemzet és kegyeletes város között, melynek épségben fönntartása, hű ápolása mindnyájunk szent kötelessége!”[55] A New York szálló termeiben megrendezett esti banketten ő mond köszöntőt József Ágost főhercegre, aki a királyt képviseli az ünnepségeken.

Egykori iskolája, a Református Kollégium ekkoriban emelteti új, Petőfi utcai épületét, s ez nagy anyagi terhekkel jár. Hegedüs közreműködésének köszönhetően sikerül az építkezéshez 90 000 forintos bankkölcsönt kapni.

A szakirodalomhoz sem marad hűtlen Hegedüs. A *Közgazdasági Szemle* 1903-ban két tanulmányát is hozza. Az egyiket *Az arany valuta terjedése*[56] címmel március 9-én az Akadémiában olvasta fel. Ebben azt a folyamatot elemzi, amely 1870–1900 között lejátszódott, s melynek folyamán a bimetallizmust (arany+ezüst valuta) világszerte felváltotta az arany-valuta használata. Másik írása, a *Chamberlain politikája*[57] egészen aktuális témájú. Joseph Chamberlain brit gyarmatügyi miniszter májusban meglepő nyilatkozatott tett: Angliának új vámpolitikát kell bevezetnie, hogy megvédje iparát és retorzióval élhessen azon államokkal szemben, amelyek az angol cikkeket kizárják, vagy kedvezőtlenül vámolják meg. Ez a nyilatkozat egész Európában és Amerikában vihart

[55] *Magyar Polgár,* 1902. okt. 12. A szobor történetéről, leleplezéséről tájékoztat Murádin Jenő albuma: *A Mátyás-szobor és alkotója, Fadrusz János*. Kolozsvár, 2008.
[56] *Közgazdasági Szemle*, XXVII. évf. (1903) 29. köt. 169–186.
[57] Uo. XXVII. évf. (1903) 30. köt. 813–819.

kavart, ennek részleteit, valamint a felhozott érveket ismerteti a szerző. Felkérésre népszerűbb formában is terjesztette a szakismereteket. Így 1903. február 5-én *Az érzés és képzelet a kereskedelemben* címmel a Magyar Kereskedelmi Csarnok helyiségeiben tartott felolvasást, mely önállóan is megjelent.[58] Szerinte a kereskedőknél két érzés a meghatározó: a firma szeretete és a testületi szellem. A képzelet adja a koncepciót, „hogy annak segítségével lássuk meg a kicsiben a nagy dolgokat, a kis pénzben a nagy tőkét és a nagy dolgoknak a kihatását az egyénre és kis dolgokra…"

Utolsó éveiben egy nagy összefoglaló munkához gyűjtögette az adatokat: *Magyarország közgazdasági berendezése gróf Széchenyi István szempontjából*. Az ország minden intézményét meg akarta vizsgálni, hogy mi volt arra vonatkozóan Széchenyi terve, s abból mi valósult meg a XX. század elejéig. Az összegzésig nem jutott el.

Kolozsvárt 1904 októberében a Szabadelvű Párt megszervezi Hegedüs itteni képviselővé választásának 20. évfordulóját. Október 8-án, szombaton este a New York Szálló éttermében kerül sor az ünnepi bankettre, ahol Béldi Ákos főispán és Szvacsina Géza polgármester is köszöntőket mond. Díszalbumba foglalt üdvözlő iratot adnak át az ünnepeltnek. Ő 800 koronát ad át a polgármesternek, hogy abból a Mária Valéria árvaházat, az egyetemi menzát támogassák, egy részét pedig fordítsák a szegények megsegítésére.[59] A sajtó hangsúlyozza, hogy az utóbbi években pártkülönbség nélkül fordulnak Hegedüshöz segítségért a város polgárai, intézményei. Az elmúlt évtizedekben óriásit fejlődött a város, felsorolják az új intézményeket és a város arculatát meghatározó építkezéseket. Az ellenzéki sajtó malíciával jegyzi meg, hogy mindebből ténylegesen Hegedüshöz csak egy fővárosba vivő gyorsvonatjárat és egy vasúti felüljáróhíd köthető. Az ünneplés után eléggé meglepő módon az 1905 eleji választásokon Hegedüs elveszti kolozsvári mandátumát. Országosan is a Függetlenségi és 48-as Párt szerez többséget, úgyhogy a Szabadelvűek ellenzékbe vonulnak, s 1906 áprilisában a párt fel is oszlik.

[58] Kiadja a Magyar Kereskedelmi Csarnok [Budapest, 1903]. 17 p.
[59] Vö. az *Ujság* (kolozsvári napilap) 1904. okt. 8–okt. 11-i számaival.

A mandátumvesztést követően – mint egyházi főgondnok – Hegedüs a Főrendiház tagja lesz, ott a kvótabizottságba és a delegációba is beválasztják. 1906. november 22-én mondja utolsó beszédét iparfejlesztési kérdésben.

A mindig tevékeny közéleti férfiút váratlanul éri 1906. december 21-én a gyenge szélütés, mely fél szemét bénítja meg. Aznap még koncertre megy. Másnap elhatalmasodik a baloldali bénulás, majd az eszméletvesztés is beáll. Korányi Sándor professzor és Steiner Pál orvosok minden erőfeszítése ellenére december 28-án délelőtt 10 órakor be kell jelenteni Hegedüs elhunytát.[60]

December 31-én a fővárosi Kálvin téri református templomból temetik Antal Gábor püspök gyászbeszédével, az Operaház kórusa énekel. Az Akadémia nevében Nagy Ferenc jogászprofesszor búcsúztatja. A temetésen megjelenik Wekerle Sándor miniszterelnök és a kormány számos tagja, a református püspökök, az egyesületek és intézmények vezetői, melyekben Hegedüsnek valamilyen tisztsége volt. A király is rész-

[60] A gyászjelentés szövege: „Magyarzsákodi Hegedüs Sándorné szül. ásvai Jókay Jolán maga, gyermekei Lóránt, Sándor és Rózsi férj. dr. Navratil Dezsőné, kis unokái, Jolán és Margit, valamint az összes rokonság nevében megtört szívvel jelenti, hogy szeretett drága férje, édes jó apa, illetve nagyapjuk, rokonuk magyarzsákodi Hegedüs Sándor v. b. t. t., volt magyar királyi kereskedelmi miniszter, a magyar főrendiház tagja, a dunántúli ev. ref. egyházkerület és a budapesti ev. ref. egyház főgondnoka, a vaskorona-rend nagykeresztese, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, a Magy. Prot. Irod. Társ. elnöke, a Magy. Általános Takarékpénztár, a Magy. Jég- és Viszontbiztosító Rt. és a Magyar Telepítőbank elnöke, a Hírlapírók Nyugdíjintézetének alelnöke stb., stb. fáradhatatlanul munkás életének 60., boldog házasságának 36. évében folyó hó 28-án de. 10 órakor jobb létre szenderült. Szeretett halottunk hűlt tetemei a Baldácsy-teremben (Kálvin tér 7. sz. II. em.) fognak felravataloztatni és a Kálvin téri ref. templomban folyó hó 31-én délelőtt 10 órakor tartandó gyászszertartás után a Kerepesi út melletti temetőben nyugalomra tétetni. Budapest, 1906. évi december hó 28-án. Áldás volt élete, áldott legyen emlékezete. Testvérei: dr. Hegedüs István; Jánosi Béláné szül. Hegedüs Anna; Hegedüs Béla; léczfalvi Bodor Gézáné szül. Hegedüs Ilka. Menye: Hegedüs Lórántné szül. szalóki Navratil Margit.

Veje: szalóki dr. Navratil Dezső. Sógorai: Jánosi Béla; léczfalvi Bodor Géza; ihászi Ihász Lajos; ásvai dr. Jókay Géza. Sógornői: ihászi Ihász Lajosné szül. Jókay Etelka; Hegedüs Istvánné szül. Indali Ida; Hegedüs Béláné szül. Kolosváry Boriska. Nagynénje: Várady Amália stb. stb."

véttáviratot küld. Kolozsvár városát a Fekete Nagy Béla helyettes polgármester vezette küldöttség, az egyetemet Kossutány Ignác jogászkari dékán és Kolosváry Sándor professzor képviseli. Mint kiderül, Kolozsváron kívül még Abrudbánya, Magyarzsákod, Szatmár és Makó is díszpolgáraként búcsúzik az államférfitól. A Kerepesi temetőben ideiglenesen a Seher–Navratil családi sírboltban helyezik el a koporsót.

Valamennyi magyar, sőt osztrák lap is megemlékezik Hegedüs haláláról. Méltatják pályafutását, pénzügyi tehetségét, jellemét, mecénási szerepét. „Igen, a százkezű ember halt meg itt, a félkezűek országában (de abban a félkezükben is a kártyát tartják), aki valamennyi kezével dolgozott, soha se pihent, mert soha el nem fáradt, egy percre meg nem állt, mindig sietett" – írja a *Vasárnapi Újság.*[61] „És bár Hegedüs Sándor azok közé tartozott, akiknek nem vallhatjuk politikai irányelveit, mert ő a megsemmisült szabadelvű pártnak lelkesebb katonája volt, de azért el kell ismernünk róla, hogy tolla a sajtónak csak dicsőségére vált, munkabírása, kétségtelenül nagy tehetsége, széleskörű s gyakorlati tudása, elvhűsége és jellemessége pedig még ellenfeleinek is tiszteletet parancsolt" – állapítja meg a *Kolozsvári Friss Újság.*[62]

Hegedüs Sándor özvegyére hárult a férj végakaratának teljesítése. Így ő értesítette Kolozsvár polgármesterét, hogy Hegedüs szülővárosának 2000 koronát hagyott, hogy azt a város jótékony és emberbaráti egyletei közt osszák szét. A Református Kollégium kapta meg tanítványa könyvtárának egy részét (ebben a Sámi Lászlótól származó könyvgyűjteményt is). A kollégium egy 20 000 koronás alapítvánnyal is gyarapodott: ennek kamatát évente a magyar történelem és a természetrajz tanára közt kellett szétosztani.

A temetést követően megemlékezésekre került sor. A Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézete még 1907 szeptemberében kijárta, hogy a fővárosi VI. kerületben a Liszt Ferenc tértől a Rózsa utcáig terjedő Kemnitzer utcát Hegedüs Sándorról nevezzék el. 1908. október 1-jén a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tartja meg emlékünnepélyét, ezen Antal

[61] 1907. jan. 6.
[62] Hegedüs Sándor. *Kolozsvári Friss Újság,* 1906. dec. 29.

Géza teológiai tanár mond beszédet, melyet a *Protestáns Szemle* közöl, s különnyomatként is közzéteszneк.[63] November 23-án versegi Nagy Ferenc olvassa fel emlékbeszédét a Magyar Tudományos Akadémia ülésén.[64] Ebben főleg Hegedüs politikusi és közgazdaságtudományi pályafutását elemzi. 1909 őszére elkészül Hegedüs síremléke a Kerepesi temető jobb oldali árkádsorában. A család Ligeti Miklós szobrászművésszel készíttette el a kétszeres életnagyságú bronz mellszobrot, mely egy magas talapzaton áll. A felavatást a Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézete szervezte október 26-án: Márkus Miksa főszerkesztő, a nyugdíjintézet elnöke és Antal Gábor református püspök mond beszédet. Mikor 1911. április 9-én a kolozsvári Református Kollégium tanár- és diákküldöttsége Budapesten jár Kovács Dezső igazgató vezetésével, felkeresik és megkoszorúzzák a síremléket, a családot a kegyeletes mozzanatnál Hegedüs Lóránt képviseli.

A kolozsvári kollégium 1913-ban megfesteti Ács Ferenc kolozsvári jó nevű portréfestővel Hegedüs arcképét, s ennek leleplezése alkalmából, június 15-én emlékünnepélyt rendeznek a díszteremben. Ezen Hegedüs özvegye, még élő István öccse, valamint fiai is megjelennek. Az egyházvezetést Kenessey Béla püspök, az egyetemet Kossutány Ignác rektor képviseli. Sárkány Lajos tanár tart nagyszabású emlékbeszédet,[65] melyben felidézi Hegedüs családjának történetét, diákkorát és a kollégium iránti hálájának megnyilvánulásait. Hegedüs összesen 30 000 korona értékben tett alapítványokat a tanintézetnek.[66] Meglepő, hogy az 1912–13-as Értesítő nem az Ács, hanem a Papp Gábor portréját hozza fényképmellékletként. A városban 1914 márciusában a főispán és a polgármester támogatásával mozgalom indul egy Hegedüs-szobor felállítá-

[63] *Hegedüs Sándor emlékezete.* Emlékbeszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1908. október hó 1-én tartott emlékünnepélyén. Különlenyomat a *Protestáns Szemle* 1908. évfolyam 8. füzetéből. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomda, 1908. 22 p. Ugyanez a szöveg: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1908–1909. iskolai évről. Pápa, 1909. 3–23.

[64] Nagy Ferenc: *I. m.* (l. 47. jegyzet.)

[65] Sárkány Lajos dr.: *I. m.*

[66] Kovács Dezső: *Adatok az iskolai év történetéhez.* A kolozsvári Református Kollégium Értesítője az 1912–3. iskolai évről, 166–173.

sára. A közbejövő háború a kivitelezést leveszi napirendről, de egy kis utcát – a Jókai utca és Unió utca között, az egykori városfal mentén húzódó Párizs utcát – Hegedüsről nevezik el. A berendezkedő román államhatalom 1920 decemberében Gheorghe Şincai nevét adja az utcának.

A világháborút követően csak a budapesti Református Presbitérium emlékezett meg Hegedüsről, amikor a család által adományozott portrét 1927. november 18-án leleplezték. Ekkor Ravasz László püspök mondott beszédet, melyben az ünnepeltet az őt megelőző korszak táblabíróvilágával állítja ellentétbe: „Egész életén át a számoknak az embere volt. Erkölcsi komolyság késztette őt arra, hogy keresse a realitásokat, hogy féljen az illúzióktól és az ábrándoktól, hogy a gazdasági megerősítésnek az oszlop-embere legyen, hogy materiális javakkal építse alá az országnak az egzisztenciáját. […] Ő annak a modern magyar embernek a képe, aki újságíróból lesz államférfiúvá, és aki államférfiúi pályafutása alatt szakadatlanul megmarad írónak és megmarad publicistának. Már a táblabírói vonások eltűnnek belőle, a modern magyar tükrözött ki belőle, bizonyos európai, sőt amerikai vonásokkal”.[67]

Hegedüs Sándor emléke ezután teljesen feledésbe merült. A nevét viselő budapesti utcát 1945-ben Szófia utcává keresztelték át. Kolozsvárt 1940–1945 között újra emlékeztetett rá az utcafelirat, aztán megint át kellett adnia helyét a Şincaiénak.[68] Meglepetésként tűnt fel a sajtóban 2011 augusztusában, hogy Kovács László történész-diplomata egy budapesti bérház pincéjében ráakadt Hegedüs Sándor irat- és fényképhagyatékára, s hozzáfogtak feldolgozásához. Erről október 17-én a kolozsvári Református Kollégiumban tartott megemlékezésen is beszámoltak.[69]

---

[67] *Hegedüs Sándor emléke*. Egyházi Értesítő, 1927. nov. 27.

[68] E sorok írójának nagyapja a Hegedüs Sándor utca 1907-ben épült Jókai utca felőli sarokházának volt a tulajdonosa az államosításig, úgyhogy édesanyja is ott nőtt fel. A név a családban állandóan elhangzott, de senki sem tudott többet Hegedüsről, mint hogy újságíró volt. Ezért is tűnt érdemesnek a város nagy szülötteiről készülő kötet számára ezt az életrajzot megírni.

[69] Az ott kapott kolligátumot (*Dokumentumválogatás a Magyarzsákodi Hegedűs Sándorról, Széll Kálmán kormányának kereskedelmi miniszteréről készülő könyvhöz*. Összeállította: Kovács László) e tanulmány írásakor is felhasználtuk.

Az előtörlesztési büntetőkamatlábak értékelése a román bankpiacon

VÁRADI RÉKA[1] – KOVÁCS IMOLA[2] – JUHÁSZ JÁCINT[3]

Jelen tanulmány célja az előtörlesztési büntetőkamatlábak elméleti árának meghatározása a román bankpiacon. A téma aktuálitását a 2010 júniusában elfogadott sürgősségi kormányrendelet adja, mely az előtörlesztési büntetőkamatlábakra vonatkozik. A tanulmány első részében a banki kockázatok kerülnek bemutatásra, különös tekintettel az előtörlesztési kockázatra. Az előtörlesztés okainak feltárása után gyakorlati példákon keresztül kerülnek összehasonlításra az előtörlesztés előrejelzésére használt modellek. Az előtörlesztési opció árazása a Monte Carlo-szimuláció alkalmazásával történik. Következtetésként a meghatározott elméleti ár kerül összehasonlításra, a szabályozás bevezetése előtt alkalmazott büntetőkamatlábakkal.

Kulcsszavak: banki kockázatok, büntetőkamatláb, előtörlesztés, kinyúlási kockázat, beszűkülési kockázat, előtörlesztési modellek, CPR modell, PSA modell, előtörlesztési opció, reál opciók, opcióárazás, Monte Carlo-szimuláció.

JEL kódok: E43, G21, G12, G29

1. Bevezető

A 2010-es év egyik legvitatottabb kérdésköre a román bankpiacon az előtörlesztési büntető kamatlábak csökkentése vagy teljes megszüntetése. Az Európai Unió szabályozása szerint a tagállamok kötelesek követni a Bizottság által meghatározott irányelvet, és kialakítani az ennek megfelelő törvényes keretet. Az irányelv szerint változó kamatozású hitelek esetén az ügyfelekre kirótt büntető kamatlábakat teljesen el kell törölni; a rögzített kamatozásúak esetén a kamatláb értéke 1% lehet, ha a hitel hátralevő futamideje 1 év, ha ennél kevesebb, akkor a maximális

[1] Váradi Réka mesteris hallgató, BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar

[2] Juhász Jácint egyetemi adjunktus, BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar

[3] Kovács Imola egyetemi adjunktus, BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar

érték 0,5% lehet. 2010 júniusában a kormány efogadta azt a sürgősségi kormányrendeletet, mely erre az új szabályozásra vonatkozik. A román bankok, a szabályozás érvénybe lépésétől számított 90 napon belül, kötelesek megváltoztatni a még érvényben levő, eddig megkötött hitelszerződéseket.

2. Banki kockázatok

A bankok tevékenységük során a kockázatok széles skálájának vannak kitéve. Ezek egy része olyan kockázat, amelynek minden vállalkozás ki van téve függetlenül attól, hogy milyen gazdasági ágazatban tevékenykedik. A kockázatok másik része tipikusan banki kockázat, mely a bank sajátosságaiból származik. Ezek a kockázatok a bank következő funkcióiból származnak: *lejárati transzformáció, összegtranszformáció és kockázatmegosztás*. Fontos megjegyezni, hogy bár a bankok képesek megosztani a kockázatot, de magát a kockázatot nem tudják teljesen áthárítani. Emiatt a bankot sokszor nevezik kockázattal kereskedő vállalkozásnak is, hiszen nincsen olyan tevékenysége, ami ne járna kockázattal. Számtalan kockázattal szembesül, a működési kockázattól a kamatkockázaton át a hitelkockázatig. Ezért elengedhetetlen a bank kockázati kitettségének minimalizálása. A hitelintézetek által kidolgzott kockázatkezelési modellek azonban nem szüntetik meg teljes egészében a kockázatot, csupán csökkentik annak mértéket. Olyan tényezők is vannak, amelyeket egyáltalán, vagy csak nagyon kicsi mértékben képes befolyásolni. Ilyen kockázat például a hitelkockázat egyik altípusa, az *előtörlesztési kockázat.*[4]

Az előtörlesztési kockázat annak a következménye, hogy a hiteligénylőnek lehetősége van visszafizetni a bankkal szembeni tartozását bármikor, akár lejárat előtt is. Ez jelentősen befolyásolja a kamatkockázat nagyságát, de az okozott jövedelemkiesés pótlására a bankok előtörlesztési díjat számoltak fel, melynek értéke 1–5% körül mozgott. Az előtörlesztési kockázat jelentősége abban áll, hogy a hitel pénzáramlásai emiatt csak egy bizonyos fokú bizonytalansággal tervezhetők. Emellett

[4] Ligeti S. 1997.

az előtörlesztések akkor gyorsítják fel a pénzáramlásokat, amikor az újrabefektetési hozamok alacsonyak.

Az előtörlesztési kockázat kétféle kockázati hatást hordoz magában. Amikor a piaci kamatláb csökken, a racionális hitelfelvevő előtörleszti hitelét, aminek az következménye, hogy a hitel futamideje lerövidül, nő a tőketörlesztések értéke, a kamatfizetésből számazó bevételek azonban csökkennek. Ezt *beszűkülési kockázatnak (contraction risk)* nevezik.[5]

Ellenkező esetben, ha a piaci kamatlábak növekednek, akkor az előtörlesztések mértéke csökkenni fog, bár a bankok ebben a periódusban örülnek a korai tőketörlesztésnek. Ilyenkor a bank kamatbevételei növekednek, csökkenő tőketörlesztések mellett. Mivel ebben az esetben a hitelek átlagos futamideje meghosszabbodik, ezt a hatást *kinyúlási kockázatnak (extension risk)* nevezik.[6]

3. Az előtörlesztés okai

Néhány esetben az előtörlesztések teljesen véletlenszerűen történnek, például ha megváltozik a hitelfelvevő munkahelye és eladni kényszerül a jelzáloggal terhelt ingatlant. Vannak olyan esetek is, amikor az előtörlesztések előreláthatók, akkor, ha a kamatlábak csökkennek, hiszen a hitelfelvevőnek lehetősége van meglevő hitelét egy olcsóbb hitellel refinanszírozni. Általában a következő tényezők befolyásolják az előtörlesztéseket:

• *Az ingatlan értékesítése* – maga után vonja a hitel idő előtti törlesztését.

• *Refinanszírozás* – a kamatlábak csökkenő üteme miatt előnyösebb feltételek mellett lehet hitelhez jutni. Ennek a tényezőnek a legmagasabb a volatilitása, előrejelzése jelenti a legnagyobb kihívást. A refinanszírozási ráta 0–70% között mozog, a kamatlábak alakulásától függően.

• *Fizetésképtelenség* – az előtörlesztések alacsony komponense, évi 0,5%-ra tehető.

• *Megtakarítások* – a hitelfelvevő felhasználja ezeket, hogy a szerző-

[5] Frank J. Fabozzi 2001, 98.
[6] Uo.

désben meghatározott kamatok értéke kevesebb legyen. Így a lehető legrövidebb idő alatt próbál az otthonára kiírt jelzálogtól megszabadulni.

• *Teljes visszafizetés* – akkor történik meg, ha a hitel nagyon közel van a lejárathoz, és a fennmaradó tőke értéke alacsony.[7]

• *Munkahely* – új gazdasági felfedezések felgyorsítják a munkaerő fluktuációját, az egyének képesek lakhelyüket is megváltoztatni, ilyenkor szintén idő előtti törlesztésre kerül sor.

• *Szezonalitás* – a lakásvásárlások trendje is egy befolyásoló tényező. Piackutatások igazolják, hogy tavasszal több ingatlant vásárolnak, és a vásárlás utáni közvetett időszakban az előtörlesztések üteme alacsonyabb.[8]

4. Előtörlesztési modellek

Az előtörlesztési modellek célja, hogy a bank jövőbeli pénzáramlásainak előrejelzésénél megvizsgálja az előtörlesztések ütemét, minden lehetséges jövőbeli szcenárió esetén.

4.1. 12 year life model – 12 éves élettartamú modell

Az egyik legrégebbi és legegyszerűbb előtörlesztési modell, melyet a ’70-es években fejlesztettek ki. Azt feltételezi, hogy a jelzáloghitelek átlagos futamideje 12 év, mert egy 30 év teljes futamidejű hitelt a 12. évben fognak teljesen visszatörleszteni. Ez a teljes hitelportfólióra igaz.[9] Ezt a leegyszerűsített modellt ma már nem alkalmazzák, hiszen vannak ennél sokkal komplexebb, érzékenyebb modellek, melyek eredményei sokkal jobban hasznosíthatóak a gyakorlatban. A tanulmányok szerint jelenleg a jelzáloghitelek átlagos élettartama csupán 10 év körüli.

4.2. FHA modell

Az FHA modellt a Federal Housing Administration alakította ki a ’30-as években. Az általuk kifejlesztett modell lényege, hogy múltbeli adatok alapján próbálta az előtörlesztések alakulását előrejelezni. A historikus adatokból arra a következtetésre jutottak, hogy az előtörlesztések, egy 30 éves futamidejű hitel esetén, a szerződés megkötése után je-

[7] Salomon Brothers 1995, 5.
[8] De Philippe Jorion 2009, 177.
[9] Dick London 1997, 284.

lentéktelenek, majd felgyorsulnak. A maximális értéket az 5–8. év között érik el, majd ismét visszaesik az értékük.[10] A modell előnye, hogy változó előtörlesztési ütemet feltételez, hátránya azonban, hogy historikus adatokat használ fel, amelyek alapján az előrejelzések pontatlanok. Ezekből a hátrányokból adódik, hogy a modell gyakorlati haszna nagyon alacsony, ma már nincs is használatban.

4.2.1. CPR modell[11]

Az előtörlesztési modellek egyik legegyszerűbb változata, mely a hitel teljes futamideje alatt egy konstans előtörlesztési értéket feltételez. Ezt az ún. *feltételes előtörlesztési ráta (conditional prepayment rate)* számszerűsíti, mely historikus adatokból indul ki, és ezeket vetíti a jelenre, ill. a jövőre. A modell nem csupán egyetlen hitelre alkalmazható, hanem egy hitelintézet teljes hitelportfóliójára. Az előbbi modellekkel szembeni egyik legfontosabb előnye, hogy egy bizonyos szubjektivitást feltételez az előtörlesztések alakulásában.

A modell úgy építi fel a kihelyezett hitelek utáni pénzáramlásokat, hogy azt feltételezi, hogy a hitelből fennmaradó tőke egy részét minden hónapban előtörlesztik, egészen a jelzáloghitel lejáratáig. A CPR mutató az éves előtörlesztéseket adja meg, a havi előtörlesztéseket pedig az SMM (single monthly mortality), melynek alábbi a képlete:

$$SMM = 1 - (1 - CPR)^{1/12}$$

A CPR és SMM értéke nem lehet kevesebb, mint 0, ugyanakkor értékük nem haladhatja meg a 100%-ot a CPR esetében, ill. az 1-et az SMM esetében.

Tehát a CPR mutató arra a kérdésre ad választ, hogy mennyi annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos periódusig nem lesz előtörlesztés, mennyi annak a valószínűsége, hogy a vizsgált hitel „túléli" a meghatározott periódust.

• Annak a valószínűsége, hogy nem lesz előtörlesztés az 1. hónapban: $(1 - SMM)$

[10] Frank J. Fabozz – Chuck Ramsey 1999, 22.
[11] Frank J. 2001, 78.

• Annak a valószínűsége, hogy nem lesz előtörlesztés a 12. hónapban: $(1 - SMM)^{12}$

• Annak a valószínűsége, hogy nem lesz előtörlesztés az 1. évben: $(1 - CPR)$

A modell annak a megállapítására is alkalmas, hogy mekkora lesz év végén a hitelportfólió tekintetében a fennmaradó tőke.

A következőkben pedig az előbb bemutatott modellt fogjuk felépíteni egy meghatározott hitel esetében, melyet az alábbi táblázat tartalmaz. Adott egy 1 000 000 értékű, 10% fix kamatú, 50 hónap futamidejű, annuitásos hitel. Ugyanakkor a CPR mutató értékét a modellnek megfelelően 1% konstans értéken rögzítettük.

Az újraszámolt annuitás számítására azért van szükség, mert a fennmaradó tőke értékét minden periódusban előtörlesztik, és ennek hatását az annuitás meghatározásánál figyelembe kell venni. A második periódustól kezdődően korrigálás a következő képlet alapján történik:

$$Új\ annuitás = Annuitás_{i-1} - SMM_{i-1} = 100.744{,}74$$

A kamatok értékét mindig az aktuális periódus eleji hitelértékre számoljuk, hiszen az annuitások értékét korrigáltuk az előtörlesztéssel. A kamatok alakulását mutatja a táblázat 5. oszlopa. A tőketörlesztés nem más, mint a meghatározott új annuitás és a kamat különbsége. A fennmaradó tőke az aktuális periódus tőketörlesztése után fennmaradó hitel értékét adja meg. Az ezt követő oszlopok tartalmazzák az előtörlesztéssel kapcsolatos feltételezéseket. A CPR és ennek megfelelően az SMM értékei is konstansak a hitel futamideje alatt. Ennek megfelelően a bemutatott képletet vetítjük a hitelre:

$$SMM = 1 - (1 - CPR)^{1/12} = 1 - (1 - 1\%)^{1/12} = 0{,}001$$

Miután meghatároztuk az előtörlesztések arányát a fennmaradó tőkéből, a következő lépés az előtörlesztések értékbeni kifejezése.

$$Előtörlesztés = Fennmaradó\ tőke\ x\ SMM =$$

$$= 999.140{,}83 * 0{,}001 = 836{,}46$$

A periódus végén fennmaradó tőke korrigálva van az előtörlesztések értékével is. A következő periódus elején pedig a hitel értéke megegyezik ezzel a periódus végén fennmaradó tőkeértékkel.

Periódus vége = Fennmaradó tőke – Előtörlesztés =

$$= 999.140,83 - 836,46 = 998.304,37$$

A kumulált előtörlesztéseket tartalmazó oszlopban vannak összegezve az előtörlesztések, úgy, hogy az aktuális periódusban az érték egyenlő az előző periódusokban történt előtörlesztések összegével. Az első periódusban természetesen 0 az értéke, hiszen nincsen az első periódus előtt előtörlesztés. A második periódusban az értéke egyenlő az első periódusban kifizetett előtörlesztés értékével.

4.2.2. PSA modell[12]

A gyakorlatban az egyik leggyakrabban alkalmazott modell a PSA modell, melyet a Public Security Association alkotott meg 1985-ben. Egy benchmark modell, amelyben a PSA mutatót úgy kell értelmezni, mintha egy nemzetközileg elfogadott mértékegység lenne, amely az előtörlesztések sebességét méri. Eltérően az előbbi modelltől, ez a modell lineáris kapcsolatot feltételez az előtörlesztések mértéke és a lejáratig hátralevő idő között. Következésképpen a PSA modell a CPR modell és az FHA modell kombinációja. A modell kiemelkedően fontos előnye és újítása az előbbiekhez képest, hogy alkalmazása esetén különböző lejáratú hitelportfóliók előtörlesztési sebessége egyszerűen összehasonlítható.

Több változata használatos, a 100% PSA, 165% PSA, illetve a 70% PSA. Ezek mellett azonban tetszés szerint a PSA bármilyen százalékos formáját lehet alkalmazni. Az első változat, a 100% PSA, úgy építi fel az előtörlesztések mértékét, hogy azok 0,2%-ról indulnak az első periódusban, és ez lineárisan növekszik hónapról hónapra, egészen addig, amíg eléri a 6%-ot. Ezt az értéket a 30. periódusban éri el. Ettől a periódustól kezdve a PSA mutató konstans marad egészen a lejáratig. Ha a 165% PSA-t használjuk, akkor annyit kell tennünk, hogy ezeket az értékeket beszorozzuk 1,65-tel. Ugyanez a módszer a 70% PSA esetében is, ekkor a szorzótényező 0,7.

Az 1. ábra összefoglalja a három, gyakorlatban leggyakrabban használt PSA érték alakulását a hitel futamideje alatt. Megfigyelhető, hogy a

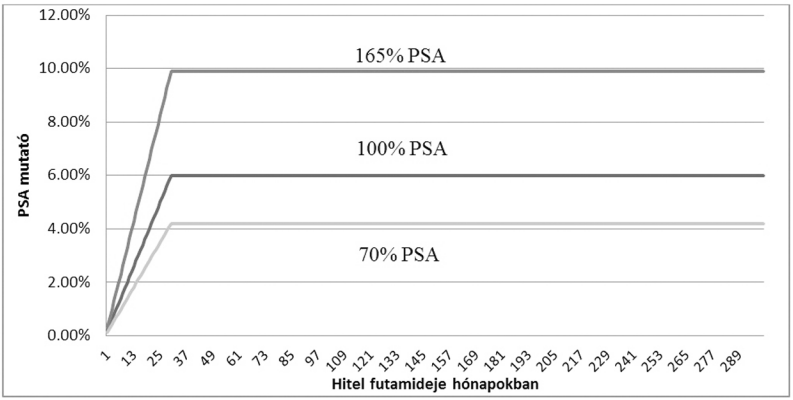
[12] Vinod Kothari 2006. *Securitization the Financial Instrument of the Future*, 246.

1. táblázat. A CPR modell hitelkonstrukciója

(1)	*(2)*	*(3)*	*(4)*	*(5)*	*(6)*	*(7)*	*(8)*	*(9)*	*(10)*	*(11)*	*(12)*
Periódus	*Hitel per. eleje*	*Annuitás*	*új annuitás*	*Kamat*	*Tőketörl.*	*Fennmar. tőke*	*CPR*	*SMM*	*Előtörl.*	*Kum. előtörl.*	*Periódus vége*
1	1,000,000.00	100,859.17	100,859.17	100,000.00	859.17	999,140.83	1.00%	0.001	836.46	0.00	998,304.37
2	998,304.37	100,859.17	100,774.74	99,830.44	944.30	997,360.07	1.00%	0.001	834.97	836.46	996,525.10
3	996,525.10	100,859.17	100,690.37	99,652.51	1,037.86	995,487.24	1.00%	0.001	833.40	1,671.43	994,653.84
4	994,653.84	100,859.17	100,606.08	99,465.38	1,140.69	993,513.15	1.00%	0.001	831.75	2,504.82	992,681.40
5	992,681.40	100,859.17	100,521.85	99,268.14	1,253.71	991,427.69	1.00%	0.001	830.00	3,336.57	990,597.69
6	990,597.69	100,859.17	100,437.70	99,059.77	1,377.93	989,219.77	1.00%	0.001	828.15	4,166.57	988,391.61
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
13	971,810.91	100,859.17	99,850.58	97,181.09	2,669.49	969,141.41	1.00%	0.001	811.34	9,917.66	968,330.07
14	968,330.07	100,859.17	99,766.99	96,833.01	2,933.98	965,396.09	1.00%	0.001	808.21	10,729.00	964,587.88
15	964,587.88	100,859.17	99,683.47	96,458.79	3,224.68	961,363.20	1.00%	0.001	804.83	11,537.21	960,558.37
16	960,558.37	100,859.17	99,600.01	96,055.84	3,544.18	957,014.19	1.00%	0.001	801.19	12,342.04	956,213.00
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
23	921,515.72	100,859.17	99,017.80	92,151.57	6,866.23	914,649.50	1.00%	0.001	765.72	17,855.43	913,883.77
24	913,883.77	100,859.17	98,934.90	91,388.38	7,546.53	906,337.25	1.00%	0.001	758.77	18,621.16	905,578.48
25	905,578.48	100,859.17	98,852.08	90,557.85	8,294.23	897,284.25	1.00%	0.001	751.19	19,379.92	896,533.07
26	896,533.07	100,859.17	98,769.32	89,653.31	9,116.01	887,417.06	1.00%	0.001	742.93	20,131.11	886,674.13
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
49	168,147.38	100,859.17	96,884.92	16,814.74	80,070.18	88,077.20	1.00%	0.001	73.74	32,380.24	88,003.46
50	88,003.46	100,859.17	96,803.81	8,800.35	88,003.46	0.00	1.00%	0.001	0.00	32,453.97	0.00

Forrás: saját szerkesztés

165% PSA az előtörlesztések gyorsabb tendenciáját jelenti, míg a 70% egy lassúbb tendenciát mutat.

Forrás: Saját szerkesztés, Philippe Jorion 2009. Financial Risk Manager Handbook. Fifth Edition, USA, 179. alapján

1. ábra. PSA előtörlesztési modellek

A modellre vonatkozó elméleti megközelítések után a következőkben felépítjük egy gyakorlati példán keresztül. Feltételezzük, hogy az előző példához hasonlóan adott egy 1000 000 értékű hitel, melynek futamideje 50 hónap, és szerződésben meghatározott fix kamatlába 10%. Az előtörlesztések mértékének meghatározásához most nem rögzítünk egy konstans CPR-t, hanem a 100% PSA benchmark adatokat alkalmazzuk. Az alábbi táblázat tartalmazza a hitelkonstrukciót ebben az esetben.

A két modell közötti eltérés az előtörlesztések meghatározásakor jelentkeznek. A CPR értéke nem konstans, hanem minden egyes periódusban növekszik, egészen a 30. periódusig, ahol eléri maximumát. Az első periódusban értéke 0,2%, és periódusról periódusra ugyanannyival nő az értéke. A táblázat 8. oszlopa tartalmazza a mutató alakulását. A CPR értékének meghatározása a következőképpen történik:

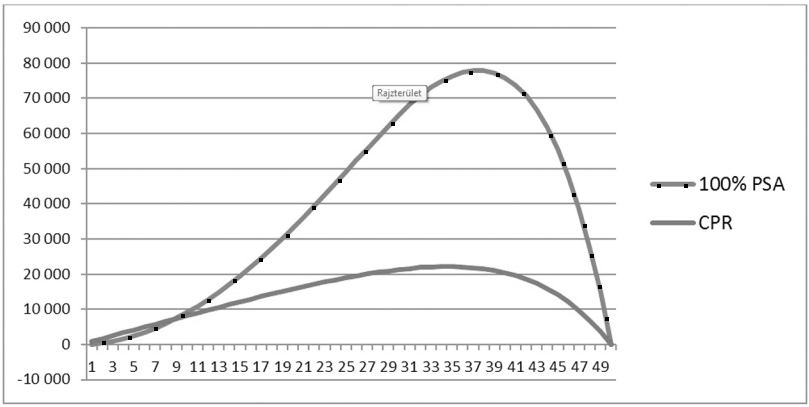
$$CPR = PSA * Min(0{,}2\% \text{ x } 1;\ 0{,}6\%) = 0{,}2\%$$

Ennek megfelelően az SMM ugyanezt a mozgást követi.

$$SMM = 1 - (1 - CPR)^{1/12} = 1 - (1 - 0{,}2\%)^{1/12} = 0{,}0002$$

A második periódusban tehát a CPR értéke 0,4%, az előző képletbe ezt behelyettesítve az SMM 0,0003 lesz. Ezen havi előtörlesztési ráták alakulása a 9. oszlopban követhető nyomon. Ezek után az előtörlesztések pénzbeni értékét és a periódus végén fennmaradó tőke értékét a CPR modellben bemutatott módszer alapján számoljuk.

Megfigyelhető, hogy a 30. periódusig tart az előtörlesztések CPR mutatójának a növekedése, attól a pillanattól egészen a lejáratig konstans 6%-ot mutat, az ennek megfelelő SMM érték pedig 0,51%. Ha az előtörlesztések értékének alakulását figyeljük, akkor azt mondhatjuk el, hogy ameddig a CPR növekszik, addig az előtörlesztések is növekednek, miután azonban a CPR konstanssá válik, az előtörlesztések csökkennek a futamidő végéig.

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra. A fennmaradó tőke alakulása előtörlesztéssel és előtörlesztés nélkül a CPR és a 100% PSA modell esetén

Az előző ábra nagyon jól szemlélteti azt a különbséget, ami az előtörlesztések miatt jelentkezik a fennmaradó tőke értékében a két utóbbi modell között. Az eltérés a PSA modell esetén a leglátványosabb, az

2. táblázat. A 100% PSA modell hitelkonstrukciója

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
Periódus	*Hitel periódus eleje*	*Annuitás*	*Új annuitás*	*Kamat*	*Tőke törlesztés*	*Fennmar. tőke*	*CPR*	*SMM*	*Előtör-lesztés*	*Kum. előtörl.*	*Végső tőke*
1	1,000,000.00	100,859.17	100,859.17	100,000.00	859.17	999,140.83	0.002	0.0002	167	0.00	998,974.15
2	998,974.15	100,859.17	100,842.35	99,897.41	944.93	998,029.22	0.004	0.0003	333	166.68	997,695.93
3	997,695.93	100,859.17	100,808.67	99,769.59	1,039.08	996,656.85	0.006	0.0005	500	499.96	996,157.14
4	996,157.14	100,859.17	100,758.13	99,615.71	1,142.41	995,014.73	0.008	0.0007	666	999.67	994,348.94
5	994,348.94	100,859.17	100,690.71	99,434.89	1,255.82	993,093.13	0.010	0.0008	831	1,665.46	992,261.73
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
13	968,842.32	100,859.17	99,545.57	96,884.23	2,661.34	966,180.98	0.026	0.0022	2,119	12,879.24	964,062.22
14	964,062.22	100,859.17	99,327.27	96,406.22	2,921.05	961,141.17	0.028	0.0024	2,272	14,998.00	958,869.20
15	958,869.20	100,859.17	99,092.48	95,886.92	3,205.56	955,663.64	0.030	0.0025	2,423	17,269.97	953,240.99
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
20	925,856.16	100,859.17	97,674.32	92,585.62	5,088.70	920,767.46	0.040	0.0034	3,127	30,828.74	917,640.49
21	917,640.49	100,859.17	97,342.61	91,764.05	5,578.56	912,061.92	0.042	0.0036	3,255	33,955.72	908,806.55
22	908,806.55	100,859.17	96,995.17	90,880.66	6,114.52	902,692.03	0.044	0.0037	3,379	37,211.09	899,313.48
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
28	840,251.55	100,859.17	94,588.64	84,025.16	10,563.49	829,688.07	0.056	0.0048	3,975	59,108.15	825,713.10
29	825,713.10	100,859.17	94,135.47	82,571.31	11,564.16	814,148.94	0.058	0.0050	4,044	63,083.11	810,105.23
30	810,105.23	100,859.17	93,667.92	81,010.52	12,657.40	797,447.83	0.060	0.0051	4,101	67,126.82	793,346.55
…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…	…
49	147,393.13	100,859.17	84,926.52	14,739.31	70,187.21	77,205.93	0.060	0.0051	397	120,042.77	76,808.86
50	76,808.86	100,859.17	84,489.74	7,680.89	76,808.86	0.00	0.060	0.0051	0	120,439.84	0.00

Forrás: saját szerkesztés

1 000 000 értékű kezdeti hitelhez képest a 80 000-es érték számottevő, főleg, ha a hitelintézet teljes hitelportfóliójára vetítjük az értéket, nem csak egyetlen hitelre. A CPR modell esetén az eltérés jóval kevesebb, mindössze 22 000 a maximális érték, de ha a teljes hitelállományra vetítjük, akkor a pénzáramlások tervezését tekintve ennek is nagy a jelentősége.

5. Előtörlesztési opció[13]

Az opció egy olyan szerződés, amely az egyik félnek arra biztosít jogot, hogy egy jövőbeli időpontban valamit megvegyen, anélkül, hogy erre azonban kötelezettséget vállalna. Az opció egy speciális határidős szerződés, mely csak bizonyos feltételek mellett realizálódik.

A *call (vételi) opció* tulajdonosának *(long call pozíció)* joga, de nem kötelezettsége van arra, hogy megvegyen egy terméket a szerződésben meghatározott áron, egy rögzített időpontban vagy még azelőtt. A kiírójának *(short call pozíció)* kötelessége eladni a kiírt eszközt, a szerződésben meghatározott áron, abban az esetben, ha a tulajdonos élni szeretne vételi jogával.

A *put (eladási) opció* az előbbinek az ellentéte, olyan értelemben, hogy tulajdonosának *(long put pozíció)* joga, nem kötelezettsége van eladni a szerződésben meghatározott eszközt, rögzített időpontban és áron, a kiírónak pedig *(short put pozíció)* kötelessége megvenni azt, ha a tulajdonos úgy dönt, hogy eladja az eszközt. A gazdasági szereplő egy ilyen opció kiírásakor arra kötelezi magát, hogy a szerződésben meghatározott futamidő lejártakor átveszi az alapterméket a tulajdonostól, az opciós díj ellenében.

Az opciók előnyei, hogy a tulajdonosa számára lehetővé teszik a kockázat kivédését, hiszen egy ilyen típusú határidős szerződés esetén a befektetőnek az árfolyamkockázattal nem kell számolnia. Megállapítható ugyanakkor, hogy az opció tulajdonosa és kiírója között aszimmetrikus kockázatvállalás valósul meg.

[13] Hull J. 1999. *Opciók, határidős ügyletek és egyéb származtatott termékek*, 26. Száz J. 1999. *Tőzsdei opciók vételre és eladásra*. Budapest.

Az opciók alapvető paraméterei a következők:[14]

- az alaptermék és annak jelenlegi árfolyama,
- az opció kötési árfolyama,
- az opció lejárati ideje,
- a jelenlegi időpont,
- az alaptermék árfolyama lejáratkor,
- a lejáratig érvényes folytonos kockázatmentes kamatláb,
- az alaptermék megvásárlására szóló vételi és eladási opció értéke,
- az alaptermék árfolyamának volitilitása.

A jelzáloghitel-felvétel tulajdonképpen nem más, mint egy kötvényeladás (short bond), mely pozíciót úgy tudunk lezárni, ha kötvényt vásárolunk (long bond), azaz előtörlesztjük (visszafizetjük) hitelünket. Ezért mondhatjuk azt, hogy az előtörlesztés egy kötvényvásárlásra szóló opció, amely a hitel futamideje alatt bármikor lehívható, tehát egy amerikai típusú opció. A kötvény kibocsátója tehát rendelkezik egy *vételi opcióval*, azaz jogosult az előtörlesztésre. A kibocsátó azonban ezt a jogát csak akkor gyakorolhatja, ha kifizeti ennek az opciónak a díját, azaz a call prémiumot, ami egy büntetés az előtörlesztés miatt. Ez a jelzáloghitelek esetén az *előtörlesztési büntető kamatláb*. Tehát minden opciónak van egy alapterméke, ami kezdetben általában egy részvény volt, de a piacok fejlődésével az alaptermékek skálája kibővült. Az előtörlesztés esetén az alapterméknek a piaci kamatlábat vehetjük. A kötési árfolyam nem más, mint a hitelszerződésben meghatározott rögzített kamatláb. A futamideje megegyezik a jelzáloghitel élettartamával. A lehívási árfolyam az előtörlesztési büntető kamatláb, amit az adós fizet a banknak az idő előtti törlesztésért cserébe. Összegezve elmondhatjuk, hogy a bank rövid pozícióban van, hiszen számára okozhat veszteséget az előtörlesztési opció lehívása, az adós pedig hosszú pozícióban van, hiszen ő dönt az opció lehívásáról.

Figyelembe véve az opciókra vonatkozó általános megállapításokat, valamint az előtörlesztési opcióra tett megállapításokat, vegyük észre, hogy a bank az eladási opció kiírója, tehát *short put* opcióról van szó. In-

[14] Hull J. 1999, 212.

tuitív módon kijelenthetjük, hogy akkor az opcióban szereplő másik fél, azaz az ügyfél, egy *long put* opció tulajdonosa.

6. Opcióárazás – Monte Carlo-szimuláció

Az opcióárazás problémája abból áll, hogy meghatározzuk, egy adott időpontban mekkora értéket rendeljünk az opcióhoz. A modern opcióárazási tehnikák alapját a stochasztikus számítások jelentik, melyeket a pénzügyek matematikailag legbonyolultabb területének tekintenek. Azért alkalmaznak stochasztikus számításokat, mert az opció értéke időben bizonytalanul alakul.[15]

Az opcióárazási modellek széles skálájából lehet kiválasztani a legmegfelelőbbet a különböző opciók értékelésére. Az egyik nagyon gyakran alkalmazott modell a Monte Carlo-szimuláció, melyben a piaci árfolyamok és volatilitások mozgását szimuláljuk, ezáltal meghatározhatjuk a bank portfóliójára vetítve a nyereség vagy veszteség valószínűségeloszlását.[16]

A Monte Carlo-szimuláció alkalmazásánál véletlen számok alapján megbecsüljük az opció értékét befolyásoló tényezők lehetséges alakulását, amelyeket a változók kockázatsemleges világban felvehetnek. Minden egyes tényezősorozat esetén meghatározzuk a kifizetéseket, melyeket a feltevésből adódóan a kockázatmentes kamatlábbal diszkontálunk. A következő lépésben pedig a származtatott ügylet értéket a diszkontált pénzáramlások átlagával becsülhetjük.[17]

A gyakorlati példa alapja egy 1 000 000 értékű, 10% fix kamatú, 50 hónap lejáratú jelzáloghitel, melynek előtörlesztései feltételezéseink szerint a 100% PSA benchmark modell szerint történnek. A bank által meghatározott előtörlesztési büntető kamatláb értéke legyen 5%. Ez volt a romániai piacon a legmagasabb érték 2010-ben.[18] A modell részletes

[15] Hull J. 1999, 270.
[16] Hull J. 1999, 417.
[17] Hull J. 1999, 474.
[18] 2010-ben a romániai piacon az előtörlesztési büntető kamatlábak jelentős eltéréseket mutattak a különböző hitelintézetek között. Átlagosan az értékek az [1%,5%] intervallumban mozogtak. A következőkben részletesebben kitérünk ezen értékek elemzésére, értékelésére.

bemutatása megtörtént az előző részben, az ott illusztrált táblázat szolgálja az opcióárazási modellünk alapját.

Az előtörlesztéseket legerőteljesebben a piaci kamatlábak befolyásolják, tehát ezek alakulását szimuláltuk, 500 véletlen szám generálásán keresztül, normális eloszlást feltételezve. A szimulációhoz szükség volt a hitelkamatlábak múltbeli alakulását megfigyelni. Az adatokat 2007. január – 2010. január között vizsgáltuk, melyeket az RNB jelentéseiből gyűjtöttünk össze. A véletlen számok generálásához szükség volt a kamatlábak volatilitására, melynek értéke 1,87%. A szimuláció által generált véletlen számokat a 3. táblázat 2. oszlopa tartalmazza.

A Monte Carlo-szimuláció következő lépéseként meghatározzuk, hogyan alakulnának a bank előtörlesztéseiből származó cash flow-ja, ha a kamatláb nem változna. Ennek a jelenértékére van szükségünk, ezért diszkontálnunk kell a nominális kamatlábbal. A nominális kamatláb a hitelszerződésben rögzített 10%-os kamatláb. Ez mind az 500 szimuláció esetében 96 487 RON. Ezt láthatjuk a táblázat 3. oszlopában.

Ennek meghatározása után a feladatunk megvizsgálni, hogy mi változik abban az esetben, ha a kamatlábak a szimuláció szerint alakulnak. Ugyanazokat az előtörlesztéseket vettük figyelembe, mint változatlan kamatláb esetén. A különbség abban áll, hogy a korai fizetésekből származó pénzáramlásokat előbb felkamatoljuk az első lépésben generált lehetséges kamatlábakkal, és ezután diszkontáltunk a nominális kamatlábbal, hogy ebben az esetben is a jelenértéket kapjuk. Ennek a számítási módszernek az eredménye fogja tükrözni, hogy a bank pénzáramlásai csökkennek csökkenő kamatkörnyezetben, és növekednének növekvő kamatkörnyezet mellett, de azt is rögzítettük, hogy az utóbbi esetben, mivel nincs előtörlesztés, a bank nem realizál nyereséget. A következő képletet alkalmaztuk:

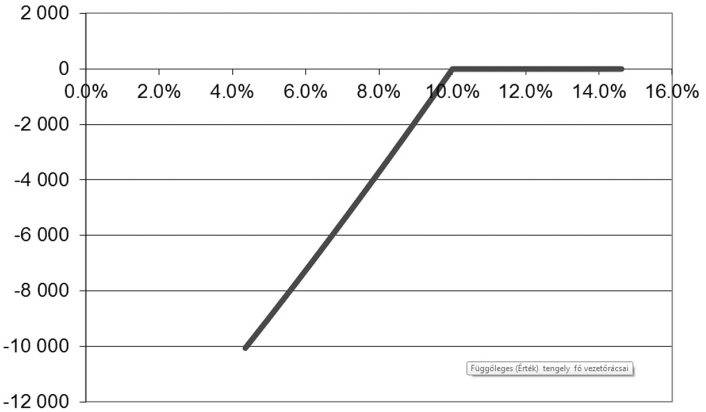
$$\frac{\sum_{i=1}^{50} előtörlesztés_i * \left(1 + \frac{Véletlen\ szám}{12}\right)^{50-i}}{\left(1 + \frac{nominális\ kamatláb}{12}\right)^{50}}$$

Ennek a számításnak az eredményét tartalmazza a 4. oszlopa.

Miután meghatároztuk, hogyan alakulnak a pénzáramlások az új ka-

matkörnyezetben, meg kell határoznunk a változás előtti és a változás utáni pénzáramok különbségét. Tehát az 5. oszlop adatai ezt a különbséget tükrözik, ami a 3. oszlop, illetve 4. oszlop különbsége. Ha végignézzük a táblázat sorait, akkor megfigyelhetjük, hogy azokban a sorokban, ahol az új kamatláb kevesebb, mint a nominális kamatláb, a különbség pozitív, ez tükrözi a bank veszteségét a megváltozott kamatkörnyezet és a bekövetkezett előtörlesztések miatt. A táblázat 254. sorában a generált új kamat megegyezik a szerződésben meghatározott eredeti kamattal, tehát a pénzáramok különbsége 0. Abban az esetben azonban, amikor az új kamatláb értéke magasabb, mint 10%, a különbségek értéke negatív, hisz az új kamatláb mellett nagyobb lenne az előtörlesztések értéke. Azonban azt is tisztáztuk már az eddigiek során, hogy növekvő kamatkörnyezetben a hiteltulajdonosok nem fognak élni előtörlesztési jogukkal.

A következő oszlop tükrözi ezt a megállapításunkat, illetve a bank SP opciójának a kifizetéseit a különböző kamatszintek esetén. A negatív értékek tükrözik a hitelintézet veszteségét az előtörlesztések miatt. A 10%-nál nagyobb kamatok mellett a 6. oszlop értékei nullák, hisz nem keletkezik ugyan vesztesége az előtörlesztés miatt, de elmarad a nyere-

Forrás: Saját szerkesztés

3. ábra. A bank SP opciójának kifizetés-függvénye

ség, amit a megnövekedett kamatlábak miatt realizálhatna. Az alábbi ábra illusztrálja az SP kifizetés függvényét, a 6. oszlop értékei alapján. Az előtörlesztések által generált cash flow alakulása a kamatváltozás függvényében alátámasztja az előző részben tett megállapításunkat, arra vonatkozóan, hogy a bank az előtörlesztések szempontjából egy put opció kiírója, tehát short put opcióról beszélünk.

Az utolsó oszlop adatai tartalmazzák a bank által felszámolt büntetőkamatokból származó bevételeket, melyet a hitelintézetek az előtörlesztésből származó veszteség fedezésére építenek. Emlékeztetőül, az előző részben bemutatott 100% PSA modell hitelkonstrukciójából kiragadunk egy sort, hogy megértsük a büntetőkamatból származó pénzáramot.[16]

Hónap	**Periódus eleje**	**Új annuitás**	**Kamat**	**Tőke törl.**
5	994,348.94	100,690.71	99,434.89	1,255.81

Fennmar. tőke	**Előtörlesztés**	**Végső tőke**	**Büntetőkamat**
993,093.12	831	992,261.73	49,613.08

Ahogy a fenti hitelkonstrukciós sor mutatja, az 5. hónap elején a visszafizetésre váró hitel értéke 994 348,94 RON. Ebből a kamat 99 434,89 RON és a tőketörlesztés 1255,81 RON. A kettő összege pedig megegyezik az új annuitás értékével, mely figyelembe veszi az előző periódusok előtörlesztéseinek értékét. A fennmaradó tőke a kamatfizetés és a tőketörlesztés után 993 093,12 RON, amit úgy kapunk, hogy a periódus eleji hitel értékéből kivonjuk az új annuitást. A 100% PSA előtörlesztési modell feltételezései szerint az előtörlesztés 831 RON. A periódus végén a fennmaradó tőke, azaz a végső tőke, a fennmaradó tőke előtörlesztéssel korrigált értéke. És eljutottunk az elemzés tárgyához, a büntetőkamathoz, melyet az utolsó oszlop tartalmaz. A büntetőkamatláb feltételezésünk szerint 5%. Ezt az 5%-ot a hitelintézetek arra a pénzösszegre számítják, ami az előtörlesztés után még megmarad a hitelből,

[19] A kiragadott sor nem tartalmazza a felépített hitelkonstrukció minden oszlopát, csak azokat, amelyek alapvető fontosságúak a felszámított előtörlesztési büntető kamatláb megértéséhez.

tehát ami a következő periódusokban fog visszafizetésre kerülni. Tehát a büntetőkamatból származó pénzáram az 5. hónapban 49 613,08 RON. Minden periódus esetén ezeket a lépéseket kell követni a büntetőkamatból származó többletbevétel meghatározásához.

Ennek a számításánál ugyanazt a logikát követtük, mint a 4. oszlop elemei esetén. Tehát a következő képletet alkamaztuk:

$$\frac{\sum_{i=1}^{50} büntető\ kamat_i * \left(1 + \frac{Véletlen\ szám}{12}\right)^{50-i}}{\left(1 + \frac{nominális\ kamatláb}{12}\right)^{50}}$$

Ahhoz, hogy megkapjuk a büntetőkamatokból származó bevételek jelenértéket, első lépésben ezeket a bevételeket felkamatoltuk a Monte Carlo-szimuláció első lépésében generált kamatlábakkal. Ennek az a magyarázata, hogy a kamatbevételeket a bank újra kihelyezheti hitelként, és akkor ebből az új kamatnak megfelelő nem várt pénzáramlása keletkezik. Ezek összegét pedig diszkontáljuk a nominális kamatlábbal, ahhoz, hogy megkapjuk a jelenértékét. Erre a bevételre a bank csak akkor tesz szert, ha a kamatlábak csökkennek, hiszen csak akkor történik előtörlesztés. Ez a táblázatból is látszik, hiszen azokban a sorokban, ahol a legenerált kamatláb nagyobb, mint az eredeti 10%-os nominális kamatláb, ott nem történik előtörlesztés, tehát büntetőkamatot sem fizetnek az ügyfelek, ebből nem származik bevétele a hitelintézetnek.

Az utolsó és leglényegesebb lépése a Monte Carlo-szimulációnak, hogy meghatározzuk az SP opció árát. Ahhoz, hogy ezt megkapjuk, összse kell hasonlítanunk a hitelintézetnek az előtörlesztések okozta átlagos veszteségét a büntetőkamatokból származó átlagos többletnyereséggel.

Az átlagos vesztesé $\sum_{i=1}^{500} SP_i = 1460\ RON$ lehet számszerűsíteni:

Az átlagos többletnyereség, ami a büntetőkamatok behajtásából származik: $\frac{\sum_{i=1}^{500} büntetőkamat_i}{500} = 7620\ RON$

3. táblázat. A Monte Carlo-szimuláció alkalmazása a PSA modell alapján

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Ssz.	Véletlen számok	Változatlan kamat	új kamat	Különbség	SP	Büntetőkamat
1	4.3%	96,487	86,435	10,052	-10,052	1,376,540
2	5.0%	96,487	87,497	8,990	-8,990	1,398,309
…	…	…	…	…	…	…
4	5.7%	96,487	88,679	7,808	-7,808	1,422,620
…	…	…	…	…	…	…
11	6.2%	96,487	89,653	6,834	-6,834	1,442,721
…	…	…	…	…	…	…
51	7.4%	96,487	91,733	4,755	-4,755	1,485,858
…	…	…	…	…	…	…
106	8.3%	96,487	93,395	3,092	-3,092	1,520,550
…	…	…	…	…	…	…
163	9.1%	96,487	94,874	1,613	-1,613	1,551,568
…	…	…	…	…	…	…
254	10.0%	96,487	96,487	0	0	0
…	…	…	…	…	…	…
311	10.5%	96,487	97,524	-1,037	0	0
…	…	…	…	…	…	…
407	11.6%	96,487	99,652	-3,165	0	0
…	…	…	…	…	…	…
493	14.1%	96,487	104,678	-8,191	0	0
…	…	…	…	…	…	…
500	15.5%	96,487	107,639	-11,151	0	0

Forrás: saját szerkesztés

A két érték közötti különbség szemmel láthatóan nagy. Ezt úgy kell értelmeznünk, hogy legrosszabb esetben, egy 1000 000 RON értékű jelzáloghitel esetén, melynek nominális fix kamata 10%, az előtörlesztések miatti vesztesége a hitelintézetnek 1460 RON lehet, ezzel szemben az a bevétel, amit ennek fedezésére használhat, 7620 RON. Ha a veszteség és nyereség arányát számoljuk ki, akkor a bank erre a célra kialakított fedezete 5,21-szer nagyobb, mint a vesztesége.

7. Következtetések

Ennek értelmében, ha a hitelek előtörlesztései a 100% PSA modell szerint alakulnak, és a bank egy 5%-os büntető kamatlábat rögzít, akkor vesztesége fedezése után többletbevétele marad, amit új hitel formájá-

ban kihelyezhet. Ezek után egyszerű hármasszabállyal meghatározható, hogy mi lenne az a kamatláb-érték, melynek alkalmazása esetén a bank fedezni tudná veszteségét, de nem realizálna ezzel többletnyereséget, hiszen ezeknek a kamatlábaknak nem az a céljuk. Tehát ha 5%-os kamatláb mellett az 1460 RON fedezésére 7620 RON jut, akkor mi az a kamatláb, ami mellett pontosan 1460 RON? **A válasz 0,01%.** A különbség talán egyetlen hitel esetében nem szembetűnő, azonban ha ezt a bank teljes hitelportfóliójára vetítjük, akkor értéke jelentős, és az ebből származó többletbevétel hatalmas méreteket ölt.

Az alábbi táblázat tartalmazza a román bankpiacon alkalmazott büntetőkamatlábakat.

4. táblázat. A román bankpiacon alkalmazott büntetőkamatlábak

Bank	Büntetőkamat
Banca Românească	4%
Banca Transilvania	2%
Millenium Bank	2%
OTP Bank	3% – első 2 évben
	2% – 3–5 év között
	1% – 5–10 év között
	0% – 10 év után
Alpha Bank	2% – első 7 évben
	0% – 7 év után
BRD Bank	3%
Bancpost	3,50%
Leumi Bank	4%
Raiffeisen Bank	3%
Unicredit Bank	4%
Carpatica Bank	1% – első évben
	0% – 1 év után
ProCredit Bank	4%

Forrás: Saját szerkesztés, a bankok adatai alapján

Ezeket az adatokat összehasonlítva azzal az elméleti árral, amit a Monte Carlo-szimuláció során meghatároztunk, elmondhatjuk, hogy a vizsgált hitelintézetek közül egyik előtörlesztési kamatlábai sem felelnek meg ennek. A bankok büntetőkamatlábai felülértékeltek, az opció elméleti, jogos árához képest. Azon hitelintézetek esetén figyelhetünk meg alulértékelt opciót, melyek ezek értékét a lejárattól teszik függővé.

A szabályozás által egységessé válnak ugyan az előtörlesztési büntető kamatlábak, de még mindig felülértékeltek maradnak a 0,01%-os elméleti értékhez képest.

Irodalomjegyzék

Anthony P. C. 2002. Patterns Of Default And Prepayment For Prime And Nonprime Mortgages *OFHEO Working Papers.*

Brealey, R. & Myers, S. 2005. *Modern vállalati pénzügyek.* Panem, Budapest.

Buda-Cash Brókerház 2008. *Terméktájékoztató,* http://www.buda-cash.hu/letoltesek/hirdetmenyek/termektajekoztato.pdf, letöltve: 2010.06.19.

Fabozzi, F. J. 2001. *Bond Portfolio Management.* John Wiley & Sons, New Jersey.

Fabozzi, F. J. & Ramsey, C. 1999. *Collateralized Mortgage Obligations: Structures And Analysis,* FJF Associates, Pennsylvania.

Fekete, I. 2000. *A kockázatelemzés szerepe a beruházások pénzáramlásának meghatározásánál.* Budapest, http://www.kgt.bme.hu/doktori/phds/fekete_i.pdf, letöltve: 2010.06.21.

Gereben, Á. – Gyomai, Gy. – Kiss, N. 2005. Devizaopciókból számolt implikált volatilitás: érdemes-e vizsgálni?, *MNB Tanulmányok,* 39. szám, http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_mnbtanulmanyok&ContentID=7590, letöltve: 2010.06.21.

Goldman Sachs 1995. Market Focus: What Do People Mean When They Talk About Prepayment Risk?, *Mortgage Securities Rresearch.*

Hull, J. C. 1999. *Opciók, határidős ügyletek és egyéb származtatott termékek.* Panem, Budapest.

Jorion, Ph. 2009. *Financial Risk Manager Handbook.* John Wiley & Sons, New Jersey.

Kalfmann, P. 2008. A banki könyvi kamatkockázat mérésének módszertani lehetőségei. *Hitelintézetiszemle,* 7. évfolyam, 1. szám.

Kothari, V. 2006. *Securitization The Financial Instrument Of The Future.* John Wiley & Sons, Singapore.

Ligeti, S. 1997. *Banküzemtan – egyetemi tankönyv.*

London, D. 1997. *Survival Models And Their Estimation.* Third Edition, Actex.

Moorad, C. 2002. *Capital Market Instruments: Analysis And Valuation.* Palgrave MacMillan, Great Britain.

Moorad, C. 2005. *Fixed-Income Securities And Derivatives Handbook: Analysis And Valuation,* Bloomberg Press, USA.

Richard S. & R. Roll 1989. Prepayment On Fixed-Rate Mortgage-Backed Securities. *Journal Of Portfolio Management,* vol. 15.

Salomon Brothers 1995. *Anatomy Of Prepayments: The Salomon Brothers Prepayment Model.*

Száz, J. 1999. *Tőzsdei opciók vételre és eladásra.* Budapest.

Ulbert, J. 2002. *Értékpapírértékelés.* Jannus Pannonius Egyetemi Kiadó, Budapest.

Wetland, Jill & Ndu C. 2006. Mortgage Refinancing Activity: An Explanation [1990-2001], *Journal Of Real Estate Finance And Economics,* vol. 33., no. 1.

A magyar mezőgazdasági vállalkozások vagyoni, pénzügyi helyzetének elemzése, összehasonlítva az erdőgazdálkodást folytató vállalkozások teljesítményével

BARANYI ARANKA[1] – CSERNÁK JÓZSEF[2] – PATAKI LÁSZLÓ[3] – SZÉLES ZSUZSANNA[4]

A magyarországi mezőgazdasági tevékenységet folytató társas vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetének vizsgálatát, illetve annak az erdőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozásokkal történő összehasonlítását tűztük ki vizsgálatunk céljaként. A vizsgálat a 2002–2010 közötti időszak NAV (korábban APEH) társasági adó adatbázisából származó adatokat elemezte kiemelten. Szakirodalmi források segítségével bemutattuk a mezőgazdaság sajátosságait és azoknak a jövedelemre gyakorolt hatásait. A vagyoni helyzet vizsgálatának keretén belül a befektetett és forgóeszközöket vizsgáltuk eszközszerkezeti mutatók segítségével. A pénzügyi helyzet feltérképezését likviditásvizsgálattal közelítettük meg, valamint elemeztük az ezzel szorosan összefüggő forrásszerkezet alakulását és a finanszírozási stratégiát.

Kulcsszavak: mezőgazdaság, diszponibilitás, jövedelmezőség, finanszírozási szerkezet, eszközök mobilitása, Magyarország

JEL-kód: Q10

1. Bevezetés

Vizsgálatunk alapvető célja, hogy a NAV adatbázisa alapján rávilágítsunk a mezőgazdasági vállalkozások vagyoni és pénzügyi helyzetében – az ezredfordulót követően – bekövetkezett változásokra, az ezek mögött meghúzódó ok-okozati összefüggésekre. Vizsgálatunk kiterjedt a vállalkozások eszközeiben és forrásaiban bekövetkezett állományválto-

[1] PhD, Károly Róbert Főiskola, főiskolai docens, abaranyi@karolyrobert.hu

[2] Károly Róbert Főiskola, tanársegéd, csernak@karolyrobert.hu

[3] PhD, Nyugat-magyarországi Egyetem KTK, egyetemi docens, lpataki@ktk.nyme.hu

[4] PhD, Szent István Egyetem Gödöllő, egyetemi docens, szeles.zsuzsanna@gtk.szie.hu

zások vizsgálatára, valamint elemeztük az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások vagyoni-pénzügyi-jövedelmezőségi helyzetét, keresve az eltérések lehetséges okait.

2. Anyag és módszer

A számszaki elemzések adatbázisát a NAV Társasági adóbevallásokra épülő adóstatisztikáiból képzett idősorok alkották. Az egyes évek kiemelt ágazatokra vonatkozó gyorsjelentéseinek adatait dolgoztuk fel. Összesített adatokról van szó, amelyek természetesen az egyes vállalkozások közötti eltéréseket elfedik. Az elemzés során felhasználtuk a Magyar Nemzeti Bank egyéb monetáris pénzügyi intézmények által nyújtott hitelstatisztikáit is.

Agrárvállalkozásnak a mezőgazdasági, a halászati és az erdőgazdasági tevékenységet folytató, kettős könyvvitelt vezető és társasági adóbevallást benyújtó vállalkozásokat tekintettük.

A hitelstatisztikákból származó adatok a nemzetgazdasági ág egészére vonatkoznak, de mivel a hitelek meghatározó hányada a kettős könyvvitelt vezető társas vállalkozásoknál található meg, ez az elemzés megállapításait érdemben nem torzítja. Vizsgálatunk a 2002 és 2010 közötti időszakot öleli fel. Az eszközök és források elemzéséhez horizontális és vertikális mutatószámokat alkalmaztunk, egyrészt mutatószámokat képeztünk, másrészt összetétel-elemzést végeztünk.

3. Eredmények

A mezőgazadasági vállalkozások – más vállalkozásokhoz hasonlóan – tárgyi eszközöket alkalmaznak termelési folyamataikhoz. E folyamatok eszközigényét meghatározzák a mezőgazdaságra jellemző sajátosságok, melyekből kiemelünk néhányat rangsor és preferencia nélkül:

- A mezőgazdasági termelést alapvetően befolyásolják a természeti tényezők, adottságok.
- A termelés biológiai folyamat, mely általában hosszú, több szakaszra osztható.
- Alapvető termelőeszköz a termőföld, mely helyhez kötött, termőképessége korlátozottan javítható.
- A mezőgazdaságban a megtermelt termékek kettős célt töltenek

be: egyrészt lehetnek áruk, ugyanez egy másik folyamatban alapanyag. (Miklósyné et al. 2006)

3.1 A vagyoni és a pénzügyi helyzet elemzése

A következő oldalon lévő 1. táblázatban bemutatjuk, hogyan alakult a vállalkozások befektetett eszközállományának értéke, külön szerepeltetve az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások értékeit.

A befektetett eszközök aránya az összes eszközön belül meglehetősen alacsony szóródás (0,1247) mellett jellemzően 51 és 53 százalék között mozgott. Ez alól kivételt képez a 2004-es év, amikor 54,21%-os értékkel találkoztunk, valamint a 2009-es év, amikor a mutató értéke hirtelen 56,15 százalékra ugrott. A forgóeszközök aránya az előzőekben leírtak alapján 2003-ban, illetve 2009-ben vette fel a legalacsonyabb értékeit. Ugyanezekben az években figyelhető meg a hosszú lejáratú kötelezettségek állományában is jelentősebb növekedés, vagyis a gyorsabb ütemű befektetett eszközbővülés forrása – jellemzően – éven túli lejáratú hitel volt. A befektetett eszközök értékében 2010-ben újabb 7,1%-os növekedés következett be, ez a növekedési tendencia az erdőgazdálkodással foglalkozókra is jellemző volt, de mindössze 3,6%-os mértékben. A növekedés alapvetően a befektetett pénzügyi eszközökben és a tárgyi eszközök terén realizálódott. A tárgyi eszközök állománya mintegy 7%-kal bővült, a befektetett pénzügyi eszközök pedig a 12%-os növekedést is meghaladták. Az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén nem volt ilyen mértékű növekedés, sőt a befektetett pénzügyi eszközök terén több mint 10%-os csökkenést mutatnak az adatok, s a tárgyi eszközök bővülése is 2%-kal elmarad az egész agrár ágazat adataihoz képest. Az immateriális javak esetén összességében egy 2,4%-os csökkenés következett be. Ez a negatív irányú változás az erdőgazdálkodással foglalkozókat még inkább érinti, ez a csökkenés közel 6%.

A befektetett eszközök könyv szerinti értéke a vizsgált időszakban összesen 76 százalékkal emelkedett. Legnagyobb mértékben az immateriális javak értéke nőtt meg – 104 százalékkal –, legkisebb mértékben pedig a befektetett pénzügyi eszközök értéke 66 százalékkal. A tárgyi eszközök növekedési üteme teljesen azonos a befektetett eszközök növekedési ütemével.

Az előző évhez viszonyítva legnagyobb mértékű növekedés mind a befektetett eszközök, mind ezen belül a meghatározó szerepet betöltő tárgyi eszközök vonatkozásában 2002-ről 2003-ra, illetve 2008-ról 2009-re vonatkozóan figyelhető meg.

A befektetett eszközök értéke ekkor több mint 15, a tárgyi eszközök értéke pedig több mint 17 százalékkal emelkedett. A beruházások, felújítások mérleg szerinti értéke a vizsgált időszak első éveire jellemző 55–60 milliárd Ft közötti összegről 2007-ben 48 milliárd Ft alá esett vissza, majd ezt követően dinamikus emelkedésnek indult (2008-ban közel 72, majd 2009-ben több mint 90 milliárd Ft-ot tett ki, 2010-ben 99 milliárd forintot ért el). A beruházási aktivitás növekedését és az ezt kö-

1. táblázat. Befektetett eszközök összetétele (MFt)

Megnevezés	2002	2003	2004	2005
Befektetett eszközök	623 838	710 484	768 575	818 077
	100%	100%	100%	100%
Erdőgazd.	44 612	48 823	50 881	55 760
	100%	100%	100%	100%
Befektetett pénzügyi eszközök	41 452	42 881	51 122	55 573
	6,64%	6,04%	6,65%	6,79%
Erdőgazd.	2 736	2 901	2 435	2 888
	6,13%	5,94%	4,79%	5,18%
Tárgyi eszközök	576 353	658 650	707 542	752 830
	92,39%	92,70%	92,06%	92,02%
Erdőgazd.	41 296	45 401	47 989	52 259
	92,57%	92,99%	94,32%	93,72%
Immateriális javak	6 032	8 952	9 910	9 674
	0,97%	1,26%	1,29%	1,18%
Erdőgazd.	580	522	458	614
	1,30%	1,07%	0,90%	1,10%

vető tárgyi eszköz érték növekedést elsődlegesen a hozzáférhetővé vált újabb hitelkonstrukciók, a megnyíló támogatási jogcímek és az adórendszerben megjelenő beruházásokhoz kötődő adókedvezmények motiválták. Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások esetében hasonló beruházási tendencia figyelhető meg, 2010-re közel 20%-kal bővültek a beruházások.

Hasonló folyamatokat tárt fel Ficzeréné (2007) a mezőgazdasági kisvállalkozásokat vizsgálva, miszerint: „1994–2003-ig a gépvásárlást folyamatosan preferálták. Ezen folyamat leállt, mert a gazdák 2005-re rájöttek, hogy már az egyszerű újratermelést sem tudják megvalósítani a magas hitelállomány törlesztése mellett. Az eladósodottság maga után

2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
869 931	908 475	947 591	1 095 620	1 173 687
100%	100%	100%	100%	100%
59 822	62 248	66 611	75 963	78 703
100%	100%	100%	100%	100%
61 870	65 183	70 725	68 673	77 183
7,11%	7,17%	7,46%	6,27%	6,58%
3 129	2 980	6 078	5 010	4 464
5,23%	4,79%	9,12%	6,60%	5,67%
798 622	833 380	866 072	1 014 651	1 084 501
91,80%	91,73%	91,40%	92,61%	92,40%
56 059	58 402	59 481	69 631	72 992
93,71%	93,82%	89,30%	91,66%	92,74%
9 439	9 912	10 793	12 295	12 003
1,09%	1,09%	1,14%	1,12%	1,02%
633	866	1 052	1 322	1 247
1,06%	1,39%	1,58%	1,74%	1,58%

Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

vonja a mezőgazdasági foglalkoztatás csökkenését és a földterületek koncentrációját."

A tárgyi eszközök értékének jelentős növekedése annak ellenére következett be, hogy az időszak során 61 százalékkal nőtt az elszámolt értékcsökkenési leírás összege is, az értékcsökkenés elszámolásának lehetőségét az időközben megváltozott adójogszabályok is pozitívan befolyásolták.

Az erdőgazdálkodást folytató vállalkozások tekintetében is a befektetett eszközök jelentős részét a tárgyi eszközök adják. A 2002. évhez képest közel 70%-os növekedés figyelhető meg e mérlegtétel esetén, ez a növekedési aktivitás még nagyobb az egész agrárszektort figyelembe vé-

2. táblázat. Forgóeszközök értékének alakulása (MFt)

Megnevezés	2002	2003	2004	2005
Készletek	273 657	269 628	318 010	310 936
megoszlás	47,84%	45,95%	44,95%	41,78%
Erdőgazd.	8 988	8 921	9 179	9 460
megoszlás	30,38%	27,76%	24,8%	23,58%
Követelések	184 084	204 112	272 830	306 727
megoszlás	32,18%	34,78%	38,57%	41,21%
Erdőgazd.	11 475	11 598	13 727	14 844
	38,78%	36,09%	37,1%	37,00%
Pénzeszközök	94 440	95 578	99 865	110 084
megoszlás	16,51%	16,29%	14,12%	14,79%
Erdőgazd.	6 342	8 624	10 155	11 722
megoszlás	21,44%	26,84%	27,4%	29,22%
Forgóeszk.	572 061	586 825	707 432	744 229
dinamika	100%	102,58	120,55	105,20
Erdőgazd.	29 588	32 138	37 027	40 114
dinamika	100%	108,62	115,21	108,34

ve (eléri a 76%-os értéket). Az erdőgazdálkodást folytató vállalkozások tekintetében az eszközök között a forgóeszközök kisebb arányt képviselnek, mintha ez egész agrárszektor vállalkozásait vennénk figyelembe. A vizsgált időszak alatt folyamatosan 5–7%-kal alacsonyabb értéket mutatnak a forgóeszközök az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások tekintetében, ennek oka, hogy ezen cégeknél magasabb a tárgyi eszközök aránya, így magasabb befektetett eszközértéket generálnak. A 2002-es bázisévhez képest legjelentősebb befektetett eszköz növekményt a 2009-es évben figyelhettük meg, az évben mintegy 75%-os volt a növekedés mértéke. Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások tekintetében szintén ez az év volt a legdinamikusabb növekedést felmutató. A 2009-es év más tekintetben is kiemelkedő, ebben az évben a

2006	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**
307 548	351 682	369 454	365 425	355 589
41,18%	43,45%	45,20%	44,36%	40,89%
8 680	8 204	9 148	11 510	10 073
20,65%	20,15%	21,00%	24,78%	20,18%
298 409	310 978	316 425	326 866	348 503
39,96%	38,42%	38,71%	39,68%	40,07
13 834	13 227	15 408	18 486	17 512
32,91%	32,49%	35,37%	39,80%	35,08
119 956	122 910	108 496	117 439	148015
16,06%	15,19%	13,27%	14,26%	17,02
15 074	15 941	15 441	14 054	19242
35,86%	39,15%	35,45%	30,26%	38,55
746 784	809 317	817 383	823 703	869 637
100,34	108,37	101,00	100,77	105,58
42 032	40 718	43 561	46 441	49 918
104,78	96,87	106,98	106,61	107,49

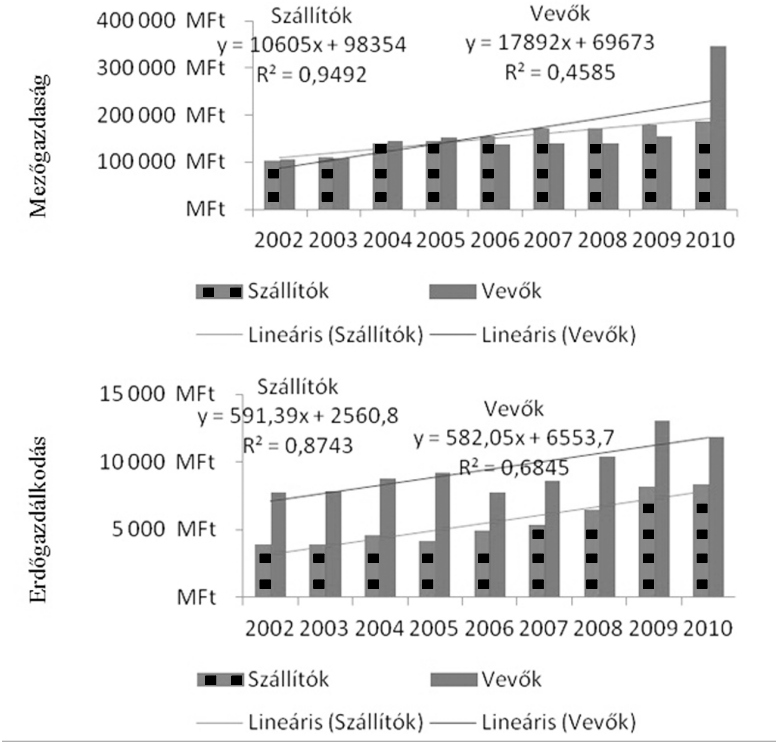
Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

2008-as évhez képest is kiemelkedő növekedés figyelhető meg mind a befektetett, mind a forgóeszközök tekintetében.

Amíg 2002-ben a forgóeszközök értékéből a követelések 32%-ot tettek ki, addig 2009-ben ez az érték már több mint 44%-ot képvisel, ugyanakkor a pénzeszközök aránya 16,5%-ról 14,3%-ra csökkent. Az ágazat likvid eszköz biztonsága nem javult, inkább a bizonytalan követelések állománya nőtt meg, melyet a vevők állományában tapasztalható változás is mutat (2. táblázat, valamint 1. ábra). Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások esetén a követelések arányának változása meglehetősen változatos képet tár elénk. 2010-re a forgóeszközök értéke közel 6%-os bővülést mutat, valamelyest alatta maradva a befektetett eszközök bővülésének. A forgóeszköz-növekedést továbbra is a követelések növekedése határozza meg, ugyanakkor az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén csökkent a követelések állománya 5,3%-kal. Mind arányában, mind pedig összegszerűségében jelentős pénzeszköz-gyarapodás figyelhető meg a mezőgazdasági ágazatban tevékenykedő vállalkozások esetén, mely akár a likviditásra is pozitív hatást gyakorolhat, azonban a rövid lejáratú kötelezettségek – minimálisan bár, de – szintén nőttek. A készletek állományának mérséklődése folytatódott 2010-ben, a készletek zsugorodása az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén 12,5%.

Összességében a készletek és követelések a meghatározók állományukat tekintve a vállalkozások forgóeszközei között, az erdőgazdálkodással foglalkozók tekintetében egyetlen vizsgált évben sem éri el a készletek aránya az egész agrárszektor készleteinek az arányát, mely a tevékenység speciális jellegéből fakadhat. A készletek tekintetében 2010-re jelentős csökkenés következett be. A követelések aránya az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén folyamatosan csökkent a forgóeszközökön belül, majd – feltehetően a gazdasági válság begyűrűzésének hatására – itt is növekedés következik be 2009-re, a pénzeszközök arányának csökkenése mellett, mely a likviditási helyzetet tovább rontotta. A likviditási helyzet 2010-re javuló irányt mutat, a pénzeszközök aránya meghaladja a 38%-ot, s megközelíti az agrárvállalkozások egészénél kimutatott érték dupláját.

A társasági adóbevallást készítő agrárvállalkozások esetében a vevők és szállítók tekintetében meglehetősen változatosan alakulnak a finanszírozási lehetőségek. Míg az erdőgazdálkodással foglalkozók tekintetében a 2002–2010 közötti időszakban a vevőkkel szembeni követelések meghaladják a szállítókkal szembeni kötelezettségek állományát, addig az agrárszektor egészére ez nem mondható el, 2005-ben a szállítói kötelezettségek meghaladták a követelések értékét, ebben a folyamatban ellenkező irányú változás 2010-ben következik be, s a vevői futamidők meghosszabbodása miatt ez negatívan hat az ágazat likviditására.

Forrás: A NAV adatai alapján saját szerkesztés

1. ábra. Vevők és szállítók értékének alakulása (MFt)

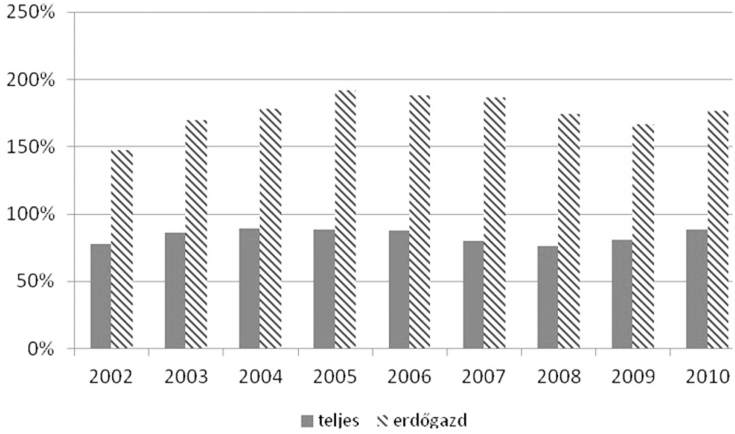
Mint korábban említettük, a forgóeszközökön belül meghatározó jelentőséggel a készletek és a követelések bírtak. A készletállomány a vizsgált időszakban mintegy 92 milliárd Ft-tal, azaz 34 százalékkal emelkedett. A legjelentősebb növekedés 2003 és 2004 között, valamint 2006 és 2007 között figyelhető meg. A készletek napokban kifejezett forgási sebessége a vizsgált időszakban rendre 90 és 100 nap között mozgott, viszont 2009-ben már meghaladta a 104 napot (Borbély et al. 2011).

A követelés állománynövekedése gyakorlatilag folyamatos, a teljes időszak vonatkozásában 78 százalékot tett ki. Mivel a követelés állománynövekedési üteme lényegesen meghaladta a készlet állományemelkedésének ütemét, így a forgóeszközökön belül a követelések aránya megnőtt, az időszak végére eléri a 40%-ot. Az erdőgazdálkodást folytatók esetén is van némi növekedés, de az arány még így is csak 35% körüli értéket vett fel. Az agrárszektorban 2010-re a követelés állományban közel 7% a növekedés mértéke, azonban igen jelentősen, 225%-kal nőttek a vevőkkel szembeni követelések, az erdőgazdálkodást folytatóknál a követelések összességében csökkentek és a vevőkövetelések is mérséklődtek.

Az agrárvállalkozások vevőállományának aránya lényegesen meghaladta az időszak teljes hosszában a nemzetgazdaság egészében tapasztalható vevőállományszinteket. A 2010-es évben a vevőkövetelések értéke jelentősen megnövekedett, ugyanakkor a szállítók értékében jelentősebb változás nem következett be, valószínű, hogy a körbetartozások hatása ide is begyűrűzött. A jelentős vevőkintlevőségek minimális pénzeszköz-realizálást tettek lehetővé, ami kedvezőtlen likviditási helyzetet jelez. A vevőkövetelések 2010-ben újra meghaladják a szállítókkal szembeni kötelezettségek értékét.

Az ÁFA-t is tartalmazó vevőállomány átlagos futamideje a 2003. évi 37 napról 2005-re 47 nap fölé emelkedett, majd ezt követően 2008-ig 38 napra csökkent. 2009-ben ismét mérsékelt emelkedés volt megfigyelhető (közel 42 napra), azonban 2010-ben jelentős futamidő-növekedés következik be, ami 68 napot jelentett. Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások esetén az átlagos futamidő jóval kedvezőbb, mintegy 44 nap.

A pénzeszközök állományában a teljes időszak alatt mindössze 24 százalékos növekedés következett be, miközben a pénzeszközök aránya csökkent. A pénzeszközök+ követelések és a rövid lejáratú kötelezettségek arányát (gyors ráta) mutatja be a 2. ábra, külön szemléltetve az erdőgazdálkodást folytató vállalkozások likviditását.

Forrás: A NAV adatai alapján saját szerkesztés

2. ábra: Gyorsráta értéke a mezőgazdasági és az erdőgazdasági tevékenységet folytató társas vállalkozásoknál

A gyors ráta mutató azt vizsgálja, hogy a vállalkozás milyen mértékben tudna azonnal eleget tenni éven belüli kötelezettségeinek. (Bíró et al. 2007).[5]

A mutató értéke a mezőgazdasági vállalkozások körében – a vizsgált időszakban 2004-ig növekvő értéket vett fel, később jelentősen csökkent, a mélypont 2008-ban következett be, majd 2009-re némi javulás történt. Az agrárvállalkozások – likviditási mutatókkal jellemzett – likviditási helyzete a kilencvenes évekhez képest valamelyest romlott. Az évtized elején tapasztalható kismértékű javulást az uniós csatlakozást

[1] $\frac{\text{(Mérlegfőösszeg – Befektetett eszközök – Aktív időbeni elhatárolások) – Készletek}}{\text{Rövid lejáratú kötelezettségek}}$

követően mérsékelt, de folyamatos rosszabbodás követte. A likviditási mutatók értékei így sem tekinthetők kritikusnak, de a forgóeszközök között a készletek és a követelések magas részaránya a „látszat likviditást" valószínűsíti (Borbély et al. 2011).

Az erdőgazdálkodást folytató vállalkozások likviditási helyzete kedvezőbb. Az agrárvállalkozások gyorsrátával jellemezhető likviditása 2010-re 88,77%-os értéket vett fel, az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén ez 176,82%-os mutató értéket jelent. A jelentős likviditáseltérés okai között említhetjük, hogy az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások rövid lejáratú kötelezettségeinek az aránya mintegy fele a mezőgazdasági vállalkozásokénak, másrészt a pénzeszközök aránya is az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén kedvezőbb.

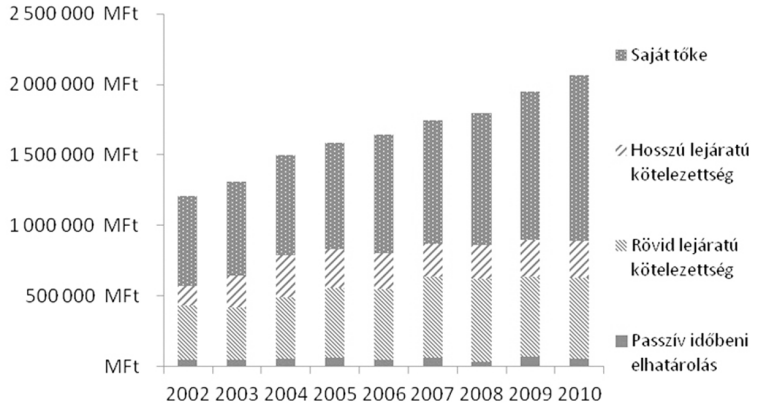
A 3. táblázatban bemutatjuk, hogy a fizetőképességet a kötelezettségek és a pénzeszközök milyen arányban befolyásolták.

2010-re az ágazat likviditása látszólag kismértékben javult, ami a jelentős vevőállomány növekedésnek is köszönhető, de mivel a vevők

3. táblázat. A pénzeszközök és rövid lejáratú kötelezettségek arányának alakulása

Arány a mérlegfő-összegen belül	**2002**	**2003**	**2004**
Pénzeszk./összes eszköz	7,84%	7,29%	6,67%
Erdőgazdálk.	8,46%	10,58%	11,41%
Rövid lejáratú kötelezett./ összes forrás	31,96%	28,10%	29,04%
Erdőgazdálk.	18,63%	16,79%	17,60%
Pénzeszközök/rövid lej. kötelezettségek	24,53%	25,95%	22,96%
Pénzeszközök/rövid lej. kötelezettségek (erdő)	45,43%	63,00%	64,83%

futamideje jelentősen meghosszabbodott, ezáltal kitolódik a pénzeszköz realizálásának lehetősége, ami ténylegesen rosszabb likviditást eredményez.

Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

3. ábra. Az agrárvállalkozások forrásszerkezetének alakulása

2005	2006	2007	2008	2009	2010
6,94%	7,29%	7,03%	6,04%	6,02%	7,10%
12,02%	14,49%	15,30%	13,86%	11,31%	14,73%
30,97%	30,53%	32,66%	32,54%	29,16%	27,79%
16,38%	17,02%	16,72%	17,77%	16,90%	17,25%
22,42%	23,87%	21,54%	18,57%	20,64%	25,56%
73,40%	85,12%	91,48%	78,02%	66,93%	85,39%

Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

A vizsgált időszakban a vállalkozások összes forrásállománya növekedett, jelentősen nőtt a saját tőke, valamint a rövid lejáratú kötelezettségek összege is. Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások esetén is fennáll ez a folyamat a 2006. év kivételével, amikor is egy 2%-os saját tőke csökkenés következett be.

Az önfinanszírozás legfontosabb eleme a saját tőke, amely a vállalkozás vagyonának saját forrása (Penson–Lins 1980). A vizsgált időszak alatt a cégek összesített saját tőkéje 65 százalékkal nőtt, és 2010-ben meghaladta az ezer milliárd Ft-ot (1087 milliárd Ft). A növekedésben az eredménytartaléknak meghatározó szerep jut, a vizsgált időszak tekintetében az eredménytartalék közel 3,7-szeresére növekedett. A hosszú lejáratú kötelezettségek 89 százalékkal, a rövid lejáratú kötelezettségek 48 százalékkal növekedtek. Összességében *a kötelezettségek növekedési üteme némileg meghaladta a saját tőke növekedési ütemét.*

Az idegen tőke és a saját tőke aránya (tőkeáttétel/tőkefeszültség mutató) kifejezi, hogy a saját tőkéhez képest milyen mértékben érvényesül a vállalkozásoknál a külső finanszírozás (Bíró et al. 2007). E mutató a 2002. évi 82 százalékos értékről kiindulva 2004-re már 104 százalékra emelkedett, majd még 2005-ben is 100 százalék feletti értéket vett fel. Ezt követően csökkenő tendencia volt tapasztalható, amelynek eredményeképpen 2010-re az érték 70 százalékra esett vissza. Az erdőgazdálkodással foglalkozó vállalkozások esetén igen szembetűnő a kötelezettségek alacsony aránya a saját tőkéhez képest. 2002-ben az idegen tőke a saját tőke 35%-át sem éri el, de a mezőgazdasághoz hasonló romlás következik be 2006-ban, amikor is a kötelezettségek a saját tőkének a 42%-át is elérik. Kedvező, hogy az időszak végére újra 33% körüli az arány.

A hosszú lejáratú kötelezettségek 2003-ban és 2004-ben az előző évhez képest jelentősen (64, illetve 33 százalékkal) emelkedtek. Ennek hátterében az húzódik meg, hogy a rövid lejáratú adósságok egy részét hosszú lejáratúra konvertálták át, másrészt 2002-ben az ágazat mintegy 60 milliárd forint hitelkonszolidációban részesült, aminek hatása 2005-ig tartott. Ezt követően azonban 2005-től 2007-ig évente az előző évi értékhez képest 8–9 százalékkal csökkent a hosszú lejáratú kötelezettsé-

gek értéke, majd a vizsgált időszak végén következett be egy újabb mérsékeltebb (összesen mintegy 10 százalékos) növekedés.

A rövid lejáratú kötelezettségek 2004 óta bár lassuló ütemben, de folyamatosan emelkedtek, s csak 2009-ben volt tapasztalható némi visszaesés, de 2010-ben mind a hosszú, mind pedig a rövid lejáratú kötelezettségek növekedtek. Az előzőek hatására *a saját tőke aránya a 2002. évi 53 százalékról 2004-2005-re 47 százalékra esett vissza, majd az időszak vége felé közeledve ismét mérsékelten emelkedett, s 2010-re meghaladta az 54 százalékos arányt.* A mutató értékeinek szóródása viszonylag csekély, 0,1553. *A saját tőke arányának növekedése biztonságosabbá tette az agrárvállalkozások tőkehelyzetét, de hátterében nem feltétlenül tudatos tőkeszerkezetre vonatkozó döntéseket, hanem inkább a hitelhez jutási lehetőségek beszűkülését lehet feltételezni.*

Az optimális tőkeszerkezet és a vállalatok pénzügyi eszközeinek stabilitása komplex probléma. A tényleges szerkezet és a pénzügyi források ára megmagyarázza a vállalatok összes fontos pénzügyi teljesítményét (Hercherova–Hulik–Pribilovicova 2003).

A hosszú lejáratú kötelezettségek összes forráson belüli aránya az időszak kezdeti, alig 11,5 százalékáról 2004-ben 20 százalék fölé emelkedett (20,20 százalék), majd ezt követően fokozatosan csökkent, s az időszak végére 13 és 14 százalék közötti értéket vett fel.

A rövid lejáratú kötelezettségek aránya alacsony szóródás (0,1311) mellett az időszak folyamán 28,10 (2003-ban) és 32,66 (2007-ben) szélsőértékek között ingadozott, tehát nagyságrendileg *a tartós források és az átmeneti források aránya 2/3 – 1/3 volt a vizsgálat időszaka alatt.*

Kedvezőtlen jelenségnek tekinthető, hogy a kötelezettségeken belül a rövid lejáratúak aránya 2004-et követően jelentősen növekedett a hosszú lejáratú kötelezettségek rovására.

A hosszú lejáratú és a rövid lejáratú kötelezettségek aránya hektikusan változott (szóródás 0,3410). A legalacsonyabb értéket 2002-ben vette fel (35,94%), a legmagasabbat pedig 2004-ben (69,56%). 2004-et követően gyors ütemű csökkenés következett be. 2007 és 2009 között 40,77 és 45,98 százalék között mozgott az érték. A „kényszerhitelezőknek" minősülő szállítóállomány aránya a rövid lejáratú kötelezettségeken belül a

4. táblázat. Forrásszerkezet főbb összetevőinek alakulása (MFt)

Megnevezés	2002	2003	2004	2005
Saját tőke	638 330	669 233	707 776	754 208
s.t./összes forrás (teljes)	53,00%	51,06%	47,26%	47,56%
Erdőgazd.	53 021	57 711	60 068	67 764
s.t/összes forrás (erdő)	71,06%	71,19%	67,88%	69,96%
Hosszú lejáratú kötelezettség	138 348	227 547	302 500	280 698
h.l.k./összes forrás (teljes)	11,49%	17,36%	20,20%	17,70%
Erdőgazd.	4 538	5 934	8 394	7 990
h.l.k./összes forrás erdő	6,08%	7,32%	9,49%	8,25%
Rövid lejáratú kötelezettség	384 945	368 316	434 883	491 102
r.l.k./összes forrás(teljes)	31,96%	28,10%	29,04%	30,97%
Erdőgazd.	13 960	13 689	15 664	15 970
r.l.k./összes forrás (erdő)	18,71%	16,89%	17,70%	16,49%
Passzív időbeni elhatárolás	42 862	45 612	52 544	59 631
p.i.e/összes forrás teljes	3,56%	3,48%	3,51%	3,76%
Erdőgazd.	3 097	3 734	4 361	5 131
p.i.e/összes forrás erdő	4,15%	4,61%	4,93%	5,30%

2006	2007	2008	2009	2010
843 767	878 133	938 689	1 053 262	1 087 463
51,27%	50,26%	52,29%	53,97%	54,29%
58 899	73 211	76 264	86 548	86 725
64,83%	70,86%	69,13%	70,58%	69,85%
256 223	235 970	238 166	261 631	274 315
15,57%	13,51%	13,27%	13,41%	13,69%
7 104	5 884	4 721	6 181	6 890
7,82%	5,70%	4,28%	5,04%	5,55%
502 435	570 647	584 200	568 999	589 647
30,53%	32,66%	32,54%	29,16%	29,44%
17 708	17 425	19 790	20 997	21 455
19,49%	16,87%	17,94%	17,12%	17,28%
43 436	62 501	34 248	67 512	51 628
2,64%	3,58%	1,91%	3,46%	2,58%
7 135	6 791	9 543	8 902	9 081
7,85%	6,57%	8,65%	7,26%	7,31%

Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

2002. évi alig 27 százalékos szintről 2004-re 32,27 százalékra emelkedett, majd az ezt követő években a 29 és 31,5 százalék közötti intervallumban stabilizálódott. 2010-ben mind a rövid, mind pedig a hosszú lejáratú kötelezettségek növekedtek, az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén ez a növekedés 7,3%-a az agrárvállalkozások egészét jellemző kötelezettségnövekedésnek, ugyanakkor az erdőgazdálkodással foglalkozók esetén a rövid lejáratú kötelezettségek kisebb mértékben emelkedtek.

A céltartalékok szerepe a források között – annak ellenére, hogy a nagyobb mértékű tartalékképzés indokolt lenne – nem számottevő, egyetlen évben sem haladta meg a 0,20 százalékot. *Mivel a céltartalékképzést egyéb ráfordításként kellene elszámolni, ez tovább rontaná – már üzemi eredmény szinten is – az agrárvállalkozások amúgy sem kimagasló jövedelmezőségét. 2010-re* viszont feltehetően a rossz fizetési-gazdasági körülmények miatt mintegy 70%-os növekedés jellemzi a céltartalékokat, ami az erdőgazdálkodást folytatóknál eléri a 80%-ot.

A hitelállományon belül a hosszú lejáratú hitelek aránya a vizsgált időszakban – 2002 kivételével – *rendre meghaladta a rövid lejáratú hitelek állományát.* Főként a kedvező kamatozású, államilag támogatott hosszú lejáratú hiteleknek köszönhetően 2003 és 2006 között a 70 százalékos érték körül mozgott, 2004-ben meg is haladta azt.

A növekedésben nagy szerepet játszhatott, hogy 2003-ban és 2004-ben az agrárvállalkozások úgynevezett csatlakozási hitelt vehettek fel, amely 203 milliárd forintos nagyságrendjével 2004 decemberében valamennyi támogatott agrárhitel 43,72 százalékát, azon belül az éven túli hitelek 44,7 százalékát tette ki (Herczeg 2009).

Természetesen abban, hogy 2003 és 2006 között a rövid lejáratú agrárhitelek állománya ennyire visszaesett, az is szerepet játszott, hogy az európai uniós csatlakozásunk óta a rövid lejáratú hitelekre már nem adható kamattámogatás. 2006-ot követően azonban az tapasztalható, hogy a hitelállomány növekményének nagyobb részét a rövid lejáratú hitelek teszik ki, s így a hitelállományon belül a hosszú lejáratú hitelek aránya felülről közelít az 50 százalékos szinthez (Károlyné et al. 2009).

Míg 2004-ben a nemzetgazdaság teljes éven túli forint-hitelállományának több mint 15 százaléka a mezőgazdaságban volt kihelyezve, ad-

dig 2009-re ez az arány 8 százalék alá csökkent. Ezzel párhuzamosan az agrárágazatba kihelyezett éven belüli forinthitelek aránya a teljes éven belüli forint-hitelállományon belül 6 százalékról 8,5 százalékra emelkedett.

Egyébként az agrárágazat hitelállományának a nemzetgazdaság teljes hitelállományán belüli részesedése az elemzés alá vont időszakban jelentősen csökkent, a 2002. évi közel 6,5 százalékos szintről a 2009. évi 3,85 százalékos szintre. Az ágazat hiteleinek döntő hányada forinthitel, amely – tekintettel a devizahitelekkel összefüggő problémákra – kifejezetten kedvezőnek tekinthető.

Megállapítható, hogy a vizsgált időszakban a hitelek szerepe az agrárvállalkozások szempontjából (elsősorban 2006 óta) csökkent, bár a hitelekkel való ellátás megoldott. *A hitelek iránti igény visszaesése a némileg javuló jövedelmezőségi pozícióknak tudható be, amelyek javították a vállalkozások önfinanszírozó képességét.* A hitelállomány szerepének csökkenésében feltételezhetően szerepet játszott az is, hogy a kondíciók továbbra sem voltak megfelelőek az agrárágazat szereplői számára.

A saját tőke szerkezetében lezajlott változásokat a következőkben foglaljuk össze:

A saját tőkén belül egyre kisebb szerep jut a jegyzett tőkének. Amíg az időszak elején közel 46 százalék (45,87%) volt a jegyzett tőke aránya a saját tőkén belül, addig az időszak végére ez 26 százalékra (25,99%) mérséklődött, a teljes időszak átlagában pedig 35,89%-os szintet ért el. **A** *jegyzett tőke nem csak arányaiban, hanem 2004-től nominális értékben is csökkent*, s bár 2009-ben minimális növekedés tapasztalható, ami 2010-ben is folytatódik, de az időszak végén több mint 19 milliárd forinttal volt alacsonyabb, mint az időszak elején. Az állami tulajdonban bekövetkezett 29 százalékos visszaesést a belföldi társasági és a külföldi tulajdon növekedése nem tudta kompenzálni.

A vállalkozások átlagos jegyzett tőke állománya a vizsgált időszakban 27 521 eFt volt. Az időszak elején a fajlagos jegyzett tőke értéke még meghaladta a 30 millió forintot (2002-ben 33 235 eFt). Az igazán komoly visszaesés 2003-ról 2004-re következett be, amikor egyetlen év alatt a jegyzett tőke átlagos állománya 5230 ezer forinttal esett vissza. A jelen-

ség értékelésénél figyelembe kell venni, hogy 2003-ról 2004-re a kettős könnyvitelt vezető és TA bevallást benyújtó agrárvállalkozások száma 1883 darabbal, közel 20 százalékkal emelkedett. *Ebben az időszakban jellemzően még a korábbiaknál is alacsonyabb jegyzett tőkével rendelkező vállalkozások kezdték meg működésüket, feltételezhetően az európai uniós csatlakozással összefüggő várakozások hatására.*

A magyar mezőgazdaság kitörési lehetőségeit vizsgálva Nábrádi és Ficzeréné (2008) szerint „az Európai Unióhoz történt csatlakozás következtében nagy hangsúlyt kaptak a támogatások, melyeket, ha jól használnak fel, főként a magyar mezőgazdaság kiemelt ágazatai (állattenyésztés, kertészet) tekintetében megvalósítható a kínálati koncentráció."

Az ezt követő években a jegyzett tőke átlagos értéke 25 és 26 millió forint között stabilizálódott, miközben a vállalkozások száma 2008-ig folyamatosan csökkent. 2004 és 2008 között 1436 vállalkozással lett kevesebb. 2009-ben 674 darabbal emelkedett az előző évhez képest a vállalkozások száma. 2010-ben további gyarapodás tapasztalható, elérve a 10 722-es vállalkozásszámot. Kedvező jelenség a foglalkoztatás terén bekövetkező változás, melynek köszönhetően 1800 fővel nőtt az ágazatban foglalkoztatottak létszáma, de még így is, a 2002-es bázis évhez képest, mindössze 71,6%-t tesz ki.

A fajlagos saját tőke értéke 2004-ig csökkent, majd erőteljes növekedésnek indult. 2009-ben az egy vállalkozásra jutó saját tőke állománya már megközelítette a 100 millió forintot (99 781 eFt), miközben az időszak átlaga 78 748 eFt volt. A saját tőke növekedésében meghatározó szerepe a tőketartaléknak és az eredménytartaléknak, kisebb részben az értékelési és a lekötött tartaléknak volt. Valószínűsíthető, hogy a tulajdonosok kockázatkerülő magatartása miatt nem vált jellemzővé a tartalékok jegyzett tőkévé történő átkonvertálása és cégbírósági bejegyeztetése. 2010-re a saját tőkében 3,2%-os növekedés figyelhető meg, ez a növekedés az erdőgazdálkodással foglalkozókra is igaz, bár kisebb mértékben.

A tőketartalék aránya a saját tőkén belül az időszak átlagában 22,61 százalék volt. A legmagasabb értéket (24,12%) 2004-ben, a legalacsonyabbat (20,51%) pedig mérsékelt, de folyamatos csökkenést követően

2008-ban vette fel. Nominális értékben a tőketartalék közel 74 milliárd Ft-tal emelkedett, ami kereken 50 százalékos növekedésnek felel meg. *A tőketartalék növekedésében meghatározó szerepet játszhatott az a tény, hogy a fejlesztési célú, visszafizetési kötelezettség nélkül kapott támogatásokat az agrárvállalkozásoknak a pénzmozgással, eszközmozgással egyidejűleg tőketartalékként kell kimutatniuk.* (A támogatások többsége egyéb bevételként kerül kimutatásra.)

Az egy vállalkozásra jutó vissza nem térítendő fejlesztési támogatás értéke 2002 és 2004 között 8 és 9 millió Ft között mozgott, majd a csatlakozást követően hirtelen 11,5 millió Ft-ra ugrott. A növekedés azóta is töretlen, s 2009-ben már a 13 millió Ft-ot is meghaladta a fajlagos érték, amely egyértelműen az EU-csatlakozás révén megnövekedett támogatásoknak tudható be, 2010-ben folyatódott a támogatások bővülése.

Emellett a szövetkezeti üzletrészbevonás miatt képzett, fel nem osztható vagyon összegét is tőketartalékként kell kimutatni (a többi nemzetgazdasági ágba sorolt vállalkozás által is ide könyvelendő tételeken felül).

A tőketartalék részaránya a saját tőkén belül azért esett vissza az előzőekben leírtak ellenére is, mivel az eredménytartalék és az értékelési, valamint a lekötött tartalék ezt lényegesen meghaladó mértékben növekedett.

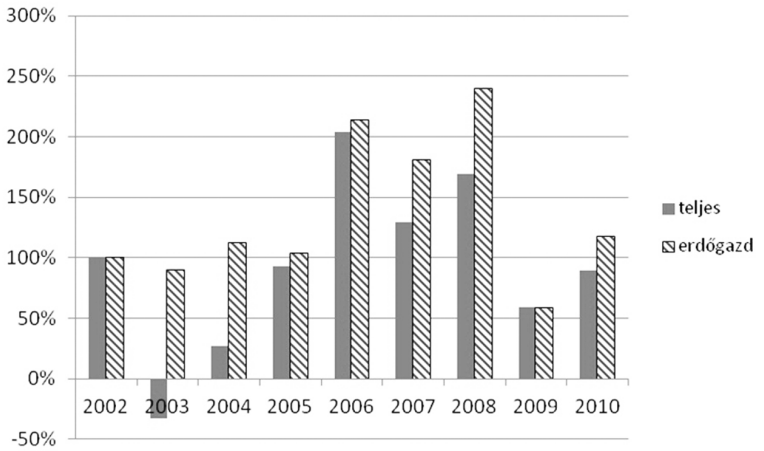
Az eredménytartalék szerepe a saját tőkén belül – tendenciáját tekintve – számottevő növekedést mutat, az időszak átlagában kereken 20 százalékot tett ki. Ezen belül 2006-ig 20 százalék alatti szinteken mozgott, majd ezt követően – a jövedelmezőség javulásával párhuzamosan – dinamikusabban növekedett, s 2009-ben már a 29 százalékos szintet közelítette (28,83%). *Nominális értékben ez 3,7-szeres növekedést jelent. Összegszerűen ez több mint 154 milliárd forintnyi emelkedésnek felel meg, mely tendencia 2010-ben is fennállt.*

Szintén szembetűnő változás következett be az értékelési és a lekötött tartalék együttes összegénél. *2002-től 2010-ig e tartalékok együttes állománya csaknem megháromszorozódott (2,97-szorosára nőtt).* Az emelkedés nominális értékben is kiugró, hiszen meghaladta a 154 milliárd forintot.

A lekötött tartalékok között mutatják ki – többek között – szövetkezeteknél a fel nem osztható vagyon értékét (tőketartalékból átvezetve), a gazdasági társaság tulajdonosánál (tagjánál) a veszteség fedezetére – az arra illetékes testület által megszavazott, de még nem teljesített – fizetendő pótbefizetés összegét (eredménytartalékból átvezetve). Szintén lekötött tartalékként kellett kimutatni a társasági adó – feltételekhez kötődő 2 kulcsúvá válása után a – 10 százalékos mértékű adó megfizetése révén megtakarított adó összegét (eredménytartalékból átvezetve).

A saját tőke összetevői közül a mérleg szerinti eredmény a 2003-as – rendkívül aszályos – évtől eltekintve összevontan végig pozitív előjelet vett fel. A mérleg szerinti eredmény aránya a saját tőkén belül egyetlen évben sem lépte túl a 10 százalékot. A legmagasabb értéket – a 2004 és 2006 közötti folyamatos növekedés eredményeként (9,28 százalék) – 2006-ban érte el, azt követően a mutató alakulásában tendencia nem fedezhető fel.

A 4. ábrán bemutatjuk a mérleg szerinti eredmény alakulását, melyben a 2002-es évet 100%-nak tekintettük. Az erdőgazdálkodással foglal-

Forrás: NAV adatai alapján saját szerkesztés

4. ábra. Az agrárvállalkozások mérleg szerinti eredményének alakulása (%)

kozó vállalkozások valamennyi év tekintetében pozitív mérleg szerinti eredménnyel zártak. A bázis évhez képest a legjelentősebb növekedés 2008-ban következett be. A válság hatása 2009-ben már tetten érhető, 2010-re a bázis évhez képest minimális mértékben növekedett a mérleg szerinti eredmény összege.

3.2 A jövedelmezőségi helyzet alakulása

Nem csak a mérleg szerinti eredmény, valamint az adózott eredmény terén észlelhetünk pozitív irányú folyamatokat, hanem ezzel párhuzamosan a jövedelmezőségi mutatók is szembetűnő növekedésnek indultak 2004-et követően. Igaz ez a ROE[6], a ROA[7] mutatókra egyaránt. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az árbevétel-arányos adózott eredmény (ROS) értékei rendre (egyes években jelentősen) meghaladták az eszközarányos adózott eredmény (ROA) mutató értékeit. Ennek oka, hogy az árbevétel elmaradt az összes eszközérték mögött, amely hatékonysággal kapcsolatos problémákat vet fel.

A jövedelmezőség javulása növelte az agrárvállalkozások önfinanszírozó képességét, bár a vállalkozási pénzjövedelem (cash flow) nagyobbik részét – mintegy 2/3-át – továbbra is az értékcsökkenési leírás teszi ki, tehát az nem nyereségágon képződik.

Az önfinanszírozó képesség javulásának hatására nőtt a vállalkozások tőkeerőssége, kevésbé szorultak rá az idegen forrásokra. Ennek volt köszönhető, hogy 2005-től kezdődően a fizetett kamatok és kamatjellegű kifizetések összege végig a 34–38 milliárd forint közötti sávban mozgott annak ellenére, hogy – főleg az időszak vége felé – a hitelkondíciók romlottak, a kamatok emelkedtek.

A pozitívnak minősíthető jelenségek ellenére nem szabad eltekintenünk egy olyan körülménytől, amely a végső értékelést jelentősen befolyásolja.

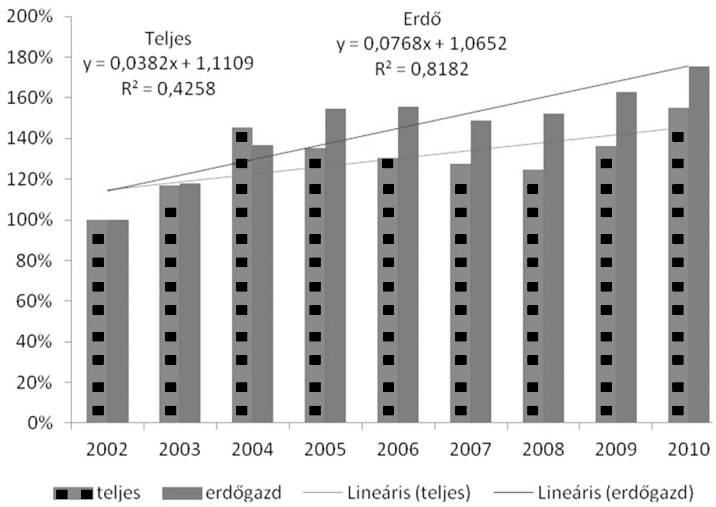
Megfigyelhető volt ugyanis, hogy a számvitelileg az egyéb bevételek között elszámolandó visszafizetési kötelezettség nélkül kapott támogatások rendre jelentősen meghaladták az üzemi eredmények összegét.

[6] Sajáttőke-arányos nyereség (ROE) = Adózott eredmény / Saját tőke.
[7] Eszközarányos nyereség (ROA) = Adózott eredmény / Mérlegfőösszeg.

A vizsgált időszak átlagában az üzemi eredmény átlagos értéke megközelítően 67 milliárd forintot tett ki, miközben a visszafizetési kötelezettség nélkül kapott – egyéb bevételként elszámolandó – támogatások átlagos éves volumene meghaladta a 113,5 milliárd forintot.

A jövedelmezőség alakulását az értékcsökkenés sajátosan befolyásolja. Az ágazat a rendelkezésre álló uniós forrásoknak köszönhetően jelentős tárgyi eszköz bővítést hajtott végre az elmúlt évek folyamán, melynek elszámolása hatást gyakorol az összes eszköz értékére, ezáltal a jövedelmezőségi mutatók alakulására is. A magasabb eszközérték megnöveli a ROA mutató nevezőjét, amely a mutató csökkenésének irányába hat. Ugyanakkor a magasabb eszközérték után több értékcsökkenési leírás kerülhet elszámolásra, ami viszont csökkenti a vállalkozások eredményét, s ezen keresztül csökkenti a ROA mutató értékét is. E hatások eredőjeként a vizsgált időszakban összességében csökkent a ROA értéke.

Az erdőgazdálkodással foglalkozó társas vállalkozások eszköz- és tőkearányos jövedelmezősége 2008-ig viszonylag kedvező képet mutat, amely 2009-re romlik.

Forrás: A NAV adatai alapján saját szerkesztés

6. ábra. Nettó forgótőke értékének alakulása

Vizsgálatunk zárásaképpen az eszközök és a források közötti kapcsolatot a nettó forgótőke alakulásán keresztül értékeltük. A nettó forgótőke a forgóeszközöknek az a része, amelyet tartós forrásokkal finanszíroznak (BÍRÓ et al. 2007).

A finanszírozási források a költségeken keresztül hatnak a vállalkozások hozamára. Ha egy vállalkozás viszonylag nagyobb arányban finanszírozza a forgóeszközeit rövid lejáratú hitelekkel, csökkentheti kamatkiadásait (ILLÉS I.-né 2007).

A nettó forgótőke – tehát a nem átmeneti forrásokkal finanszírozott forgóeszközök értéke – minden évben pozitív előjelű volt. 2002 és 2004 között jelentősen, több mint 84 milliárd forinttal emelkedett, majd mérsékeltebb ütemben, de folyamatosan csökkent 2008-ig. A 2008. évi 233 milliárd forintot meghaladó érték a 2002. évihez képest mintegy 46 milliárd Ft-tal volt magasabb.

2009-ben 2008-hoz képest mintegy 21 milliárd Ft-nyi növekedés volt tapasztalható, ez a növekedés 2010-ben is folytatódik, így a nettó forgótőke értéke eléri a 279 990 millió forintos értéket. Arra vonatkozóan ugyan nem rendelkezünk konkrét számadatokkal, hogy az agrárvállalkozások forgóeszköz-állományán belül mekkorára tehető a tartós finanszírozásra szoruló eszközök értéke, mégis kijelenthető, hogy *a vizsgált időszakban a vállalkozások jellemzően a konzervatív finanszírozási stratégiát valósították meg, tehát az átmenetileg finanszírozandó eszközeik egy részét is tartós forrásokkal fedezték* (Borszéki 2008).

4. Összefoglalás

A vizsgált vállalkozások eszközeinek összes értéke az elemzett időszak alatt szinte töretlen növekedést mutatott, elsősorban a befektetett eszközök terén lehetett a növekedést megfigyelni. *A beruházási aktivitás növekedését és az ezt követő tárgyi eszköz érték növekedést elsődlegesen a hozzáférhetővé vált újabb hitelkonstrukciók, a megnyíló támogatási jogcímek, illetve az adórendszerben megjelenő beruházásokhoz kötődő adókedvezmények segítették.* A beruházási aktivitás 2010-re az ágazat egészében 10%, az erdőgazdálkodással foglalkozók tekintetében 20%. A forgóeszközök között a pénzeszközök aránya csökkent, bár 2010-re né-

mi javulás tapasztalható, továbbra is meghatározó a készletek és a követelések magas aránya. *Az agrárvállalkozások vevőállományának aránya lényegesen meghaladta az időszak egészében a nemzetgazdaság egészében tapasztalható vevőállomány-szinteket.* A vevőkövetelések növekvő tendenciát mutatnak, jelentős problémát látunk abban, hogy a vevők és szállítók közötti finanszírozhatóság folyamatosan romlik, a vevőkkel szemben támasztott követelések egyre kevésbé tudják a szállítói kötelezettségeket finanszírozni, miközben a követelésekből egyre kisebb valószínűséggel realizálható pénzeszköz. Az időszak végére a vevői futamidők jelentősen nőttek. Bár nő a saját tőke állománya, a céltartalékok jelentős növekedése a bizonytalan gazdasági-pénzügyi helyzetből adódik. Az erdőgazdálkodással foglalkozók összességében stabilabb tőke-, likviditási és jövedelmezőségi pozíciókkal rendelkeznek a mezőgazdaság egészéhez képest.

Az uniós csatlakozást követően – a bővülő támogatási lehetőségeknek köszönhetően – javult az agrárvállalkozások jövedelmezősége. A jövedelmezőség és ezen keresztül a nyereségági önfinanszírozás erősen támogatásfüggő.

Az agrárvállalkozások – likviditási mutatókkal jellemzett – likviditási helyzete a kilencvenes évekhez képest valamelyest romlott. Az évtized elején tapasztalható kismértékű javulást az uniós csatlakozást követően mérsékelt, de folyamatos rosszabbodás követte. A likviditási mutatók értékei így sem tekinthetők kritikusnak, de a forgóeszközök között a készletek és a követelések magas részaránya a „látszat-likviditást" valószínűsíti.

A vizsgált időszakban a vállalkozások jellemzően a konzervatív finanszírozási stratégiát valósították meg, tehát az átmenetileg finanszírozandó eszközeik egy részét is tartós forrásokkal fedezték.

Irodalomjegyzék

Bíró T. – Kresalek P. – Pucsek J. – Sztanó I. 2007. *A vállalkozások tevékenységének komplex elemzése.* Budapest, Perfekt Kiadó.

Bíró T. – Pucsek J. – Sztanó I. 2010. *Amit a mérleg mutat.* Budapest, Saldo Kiadó.

Borbély K. – Pataki L. – Vágyi F. R. 2011. Examination of the financi-

al position of Hungarian agricultural enterprises between 2002 and 2009. *Agrár és Vidékfejlesztési Szemle*, 2011. vol. 6. (1) supplement „Traditions, innovation, sustainability". Hódmezővásárhely, 5th May 2011. Conference Cd supplement. ISSN 1788-5345.

Borszéki É.: 2008. *A jövedelmezőség és a tőkeszerkezet összefüggései a vállalkozásoknál*. Bulletin of the Szent István University. Special Issue. Part I.

Ficzeréné Nagymihály K. 2007. *A fejlődéskövető vizsgálatok alkalmazhatósága és továbbfejlesztése a mezőgazdaságban*. Tavaszi Szél 2007 konferencia, 2007. május 17–20. Budapest, 263–273. ISBN 978-963 87569-0-9, Pro Patria et Scientia Díj I. helyezett.

Herczeg A. 2009. Társas mezőgazdasági vállalkozások forrás- és tőkeszerkezetének elemzése 2002 és 2006 között. DE AMTC PhD értekezés.

Illés Ivánné 2007. *Vállalkozások pénzügyi alapjai*. Budapest, Saldo Kiadó.

Károlyné Zdenkó I. – Illés B. Cs. – Pataki L. – Kozma T. 2009. *The effect of the foreign capital and European subventions on the competitiveness of the Hungarian agribusiness enterprises int he last 15 years*. Proceedings of the 113th EAAE Seminar, A resilient European food industry and food chain in a challenging world. MAICh Chania, Crete, Greece, CD, full paper, p.14

Miklósyné Ács K. – Siklósi Á. – Simon Sz. – Sztanó I. (szerk.) 2006. *A mezőgazdasági vállalkozások számviteli sajátosságai*. Budapest, Saldo kiadó, ISBN-10963638164 X

Nábrádi A. – Ficzeréné Nagymihály K. 2008. *Umweltgerechte Nutzung und nachhaltige Entwicklung des ländlichen Raumes*; Forschungsberichte 1/2008. 167–185. ISSN: 1865-6897; ISBN: 978-3-86009-025-1

J. B. PENSON – D. A. LINS 1980. *Agricultural finance an introduction to micro and macro concepts*. PRENTICE-HALL Inc, Englewood Cliffs, N. J. (USA) 13–37.

Z. HACHERROVÁ – R. HULÍK – I. PRIBILOVICOVÁ 2003. The state and development of financial structure in agricultural co-operatives. *Agricultural Economics – Chech*, 49 (8) 369–374.

J. Jánsky – P. Novák 2002. The analisys of financial situation of agricultural enterprises in productive and marginal condition with the use of the non-fiancial indicators. *Agricultural Economics – Chech*, 48 (7) 417–423.

Internetes források:

http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok letöltés dátuma: 2012. 01. 04

http://www.apeh.hu/data/cms201941/Gyorsjelentes_2010_(kiemelt).pdf, letöltés dátuma: 2012. 01. 06.

Erdélyi személyiségek emléknapjai 2012-ben és munkásságuk jelentősége az erdélyi magyar gazdasági kultúrában

SOMAI JÓZSEF

Emlékezzünk azokra az erdélyi személyiségekre, akiknek a munkássága a történelem különböző időszakaiban jelentős hozzájárulás volt az erdélyi magyar gazdasági kultúrához. Ebben a részben 2012. első félévének emléknapjait idézzük fel : Berde Áron (1892. január 25.) halálának 120. évfordulójára; Debreczeni Márton (1802. január 25.) születésének 210. évfordulójára; Bölöni Farkas Sándor (1842. február 3.) halálának 170. évfordulójára; Pethe Ferenc (1832. február 22.) halálának 180. évfordulójára; Venczel József (1913. november 4. – 1972. március 16.) halálának 50. évfordulójára; Mikó Imre (1977. március 21.) halálának 35. évfordulójára; Balázs Ferenc (1937. május 22.) halálának 75. évfordulójára.

A hazai magyar gazdasági gondolkodást termékennyé tevő elmék több századra visszamenőleg rendszerint a művelődésterületeink más, a közgazdász szakmától távolabb álló területeken alkotva lettek a gazdasági gondolkodás és gazdasági eszmék szószólói és gazdagítói. Neves erdélyi nagy gondolkodóink, Apáczai Csere János, Pethe Ferencz, Bölöni Farkas Sándor, Wesselényi Miklós, Brassai Sámuel, gróf Mikó Imre, Orbán Balázs az előző századokból, vagy Gyárfás Elemér, Nagy Zoltán, Szász Pál, Balázs Ferenc, Jakabffy Elemér, Kós Károly, Venczel József a XX. századból és még mások, nem voltak közgazdászok, azonban a nép sorsáért való aggodalmuk a gazdasági élet felé fordította figyelmüket. Legtöbbjük munkássága a közgazdaság-tudományok kialakulásához is hozzájárult. A mindannyinkat összekötő szándék a következő volt: kivezetni Erdély lakosságát a szegénységből, az elmaradottságból, és szellemi alapot teremteni a felzárkózáshoz a nyugati szellemiséghez, életvitelhez, a nyugati országok gazdasági színvonalához.

Ez az írás abból a célból született, hogy az erdélyi nagy személyiségeinknek gazdasági életünkhöz való hozzájárulását felelevenítse, tömö-

ren ismertesse, és ösztönözze a szélesebb körű megemlékezéseket, azokét, akiknek ebben az évben kerek emléknapjuk van.

Berde Áron (1819. március 8. – 1892. január 25.) halálának 120. évfordulójára

Laborfalván született, apja Áron, anyja Szász Krisztina volt. A szülőfalujában elvégzett elemi iskola után Székelykeresztúron tanult az unitárius algimnáziumban, majd Kolozsváron a kollégiumban bölcsészetet és jogot hallgatott. A kollégium befejezését követően a kollégium tanárává választották, azonban ő külföldön, Berlinben, Göttingában folytatta tanulmányait. A berlini egyetemen öt féléven át állam és természettudományi tárgyakat hallgatott, de ezzel párhuzamosan látogatta az államtudományi-közgazdaságtani előadásokat is. Mindemellett elmélyült az üvegből való kémiai eszközök gyártásának módszertanában is.

Munkássága az erdélyi magyar gondolkodás, különösen az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás meghatározó egyéniségévé avatta.[1] Berde külföldi tanulmányait 1844-ben fejezte be, s utána a kolozsvári unitárius iskolában 19 évig fizikát és vegytant tanított. A szabadságharc alatt magán nevelőintézetet működtetett, és itt fejtette ki oktatói tevékenységét.

Bár az alapképzettsége a természettudományok voltak, főleg a fizika és kémia, sőt matematikát és természetrajzot is tanított, mégis a gazdaságtudományok iránti vonzalma végigkíséri élete teljes szakaszán. 1847-ben közzéteszi az első, agrárgazdasági szempontból jelentős, magyar meteorológiai szakkönyvet, amelyért a Magyar Tudományos Akadémia Marczibányi jutalommal tünteti ki és levelező tagjává választja. 1846 júniusában társszerkesztőként adják ki a *Természetbarát* című folyóiratot, amelyet 1948 júniusától Brassai Sámuel Vasárnapi Újságjához csatolva *Ipar- és Természetbarát* címen jelentetnek meg hetilap-

[1] Gaal György: *Berde Áron, Erdély első közgazdász professzora*, in Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából, I. kötet, Kolozsvár, 2001, 112–123.

ként, különös hangsúlyt fektetve az ipar, a mezőgazdaság és közgazdaság területére. A lapok természettudományi, társadalmi és gazdasági jellege meghatározók voltak korára.

Közéleti munkásságának területe jórésze kötődött korának gazdasági eseményeihez. Az újjáalakult (1954) Erdélyi Gazdasági Egyesületnek választmányi tagja, az *Erdélyi Gazda* felügyelő bizottsági, majd szerkesztőbizottsági tagja. Az 1859-ben alakult Erdélyi Múzeum-Egyesület alapító tagja és az 1885-ben megalakult Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület vezetőségének választmányi tagja. Az újraalakult Királyi Jogakadémián (1851-ben a politikai tudományok, a nemzetgazdaság és az államismeretek rendes tanára, később (1869-ben) a Jogakadémia igazgatója lesz. Az alkotmányosság helyreállásakor (1867-ben) – unitárius részről – Kolozsvár város törvényhatóságába választották. Tagja volt az Erdélyi Gazdasági Egyletnek is, és 1876-tól az unitárius egyház főgondnoka.

A Kolozsvárt fölállított tudományegyetem Berdét 1872-ben tanári karába emelte a nemzetgazdasági tanszéken, a pénzügytan rendes tanáraként. Az egyetem megnyitó közgyűlésén – mint annak első rektora – mondta el „örökérvényű" figyelmeztetését, hogy t. i. az egyetem alapját nem a néma falak, hanem tanárainak szelleme jelenti. Az 1873/74-es tanévben díszdoktori címet kap, majd 1883/84-ben kari dékán, s a következő egyetemi évben dékánhelyettes. Az alapkurzusa a nemzetgazdaságtan volt, de a 17 és fél éves egyetemi munkássága alatt előadta még a következő gazdasági-pénzügyi tantárgyakat: Bankrendszer, Bank és börzeüzletek, Bankügyletek, A bankjegyekről, Vasúti politika, A nemzetgazdaság új iránya, A nemzetgazdaság új törvényeiről, Az államkölcsönről, Az államkölcsön tana, Államhitelügy.

Jelentősebb közgazdasági munkái: *Kautz Gyula Nemzetgazdaság és pénzügytan cím- kötet bírálata* (Jog és Államtudományi folyóirat, 1871); *A tőkéről* (Jogtudományi Közlöny, 1872); *Mi a vagyon az embernek,* (Kelet, 1876); *A valuta-kérdés* (Magyar Polgár, 1881); *A takarékpénztári betétek megadóztatása* (Kolozsvári Közlöny, 1882).

Debreczeni Márton (1802. január 25. – 1851. február 18.) születésének 210. évfordulójára[2]

A Kolozs megyei Magyargyerőmonostoron született, az elemit szülőfalujában végezte, majd tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban folytatta. Ezután a híres selmecbányai bányászati akadémiára jelentkezett, ahol tanulmányait 1823-ban kezdte és két és fél év alatt be is fejezte.

A radnai hivatali állását 1826 áprilisában foglalta el, azonban 1827 februárjától már a Hunyad megyei Csertésen dolgozott helyettes kohóellenőrként. Ettől kezdve szakmai tevékenysége Erdély-központú lett. A fiatal bányamérnök újításaival, tanulmányaival nyereségessé tette az addig veszteséggel dolgozó csertési kohót. 1832-ban kinevezték a körmöcbányai kohókészletek tartalmának megvizsgálására, udvari végzés által kiküldött bizottság tagjává. Közben bejárta az alsó- és felső-magyarországi kohóműveket, sőt a Bécs melletti Nussdorf kénsavgyárát is megtekintette. Ismereteit, hozzáértését és tapasztalatát figyelembe véve 1833. május 11-én kohónaggyá és igazgatósági ülnökké léptették elő.

Debreczenit kora és az utókor a nagy erdélyi tudósok között tartja számon. Első életrajzírója, gróf Mikó Imre írta róla, hogy munkássága kivívta számára az „egyetlen" erdélyi bányász megtisztelő nevet. Híres történetírónk, Kőváry László, Erdély egyik legzseniálisabb szülöttének, a nem kevésbé neves történetíró, Jakab Elek pedig meteornak és kis hazája és kora büszkeségének tartotta. Nagy bányásztörténészünk, Faller Jenő, a bányatechnika nagy magyar előfutárának, kora legjelesebb bányamérnökének nevezte, Vass József kolozsvári irodalmár pedig az erdélyi értelmiség ragyogó gyémántjának, fényoszlopának. A következőkben tárgyalt nagy hatású működése bizonyítja, hogy nem érdemtelenül kapta ezen neveket, illetve jelzőket.

Debreczeni találmányok és újítások sorával állt elő. Csigafúvója volt, mely Európa-szerte ismertté tette a nevét. Találmányát az 1840-es

[2] Debreczeni Droppán Béla: *Debreczeni Márton és az erdélyi bányászat* in Somai (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. EMKT. 2001, 135–146.

évek elejétől kitűnő teljesítménye miatt már a külföldi legnagyobb kohóműveknél is alkalmazták.

A sok-sok találmány, reform jelentős mértékben fellendítette Erdély bányászatát és főként kohászatát. Teljesítményének újabb elismeréseként 1839-ben bányatanácsosi címmel bánya-, kohó- és uradalmi igazgató. Adminisztrátori kinevezése után néhány nappal, 1839. augusztus 26-án – zalatnai állását fenntartva – áthelyezték a vajdahunyadi vasművekhez, hogy mint rendezőbiztos annak szabályozását irányítsa. 1840 januárjában kinevezték kincstári ideiglenes előadóvá. Új hivatalát 1840. augusztus 5-én foglalta el. A következő nyolc esztendőben főként szervezői tevékenysége által gyakorolt nagy hatást Erdély gazdaságára. Debreczeni Mártont az uralkodó 1842. március elsejei hatállyal erdélyi királyi kincstári tanácsossá nevezte ki.

A társadalmi életben is szerepet vállal: a Magyar Királyi Természettudományi Társulat rendes tagjává; Zaránd vármegye táblabírájává; Abrudbánya tiszteletbeli polgárává választotta. Még szerepet vállalt az 1845-ben megalakult szebeni magyar kaszinó elnökeként, valamint az erdélyi református egyház szebeni főgondnoka- és az egyházi főtanács ülnökeként is. Szebeni évei alatt sokat tett a bányászati szaknyelv magyarosításáért is. Dolgozott a német–magyar szakszótáron, sóbányászati német–magyar műszótáron, az ún. Debreczeni-féle bányászati szótáron.

Az 1848-49-es szabadságharcnak is aktív részese. Az uniót kimondó május 30-i erdélyi országgyűlés a Magyarország és Erdély egyesítésének gyakorlati kimunkálására létrehozott Unió-bizottság tagjává választotta. Kossuth Lajos igyekezett továbbra is maga mellett tartani az erdélyi bányaügyek legavatottabb ismerőjeként, ezért augusztus 22-én István nádorral kineveztette pénzügyminiszteri tanácsossá a bányászati osztályigazgatóságra. 1849. január 1-jén a kormánnyal együtt ő is Debrecenbe menekült. Súlyos betegségéből felépülve 1849. április 28-ától Kolozsváron az oroszok kolozsvári bevonulásáig miniszteri biztosként irányította Erdély pénzügyi rendszerét. A szabadságharc leverése után perbe fogták és állásából elbocsátották. Ezután nagy szegénységben élt feleségével és gyermekeivel. Idejének nagy részét tudományos munkával töltötte: félbe maradt szakmunkáin dolgozott, főleg *A közönséges kohó-*

tan alapvonásai című művén, mely első magyar nyelvű kohászattannak tekinthető.

Nehéz körülményei tüdőgyulladáshoz vezetett, amellyel legyengült testi és lelki állapota nem tudott megbirkózni. Az „egyetlen" erdélyi bányász" alig 49 évesen, 1851. február 18-án hunyt el.

Méltán állíthatjuk, hogy az erdélyi bányászat igen sokat köszönhet neki, mert számos javítást és újítást hozott létre a bányászat területen. Ő próbálta meg először a kohóknál felhalmozott salakot kéngyártásra használni, ő indította el a vasgálickészítést is a zalatnai főkohónál, mellyel új hazai kereskedelmi cikket léptetett életbe, valamint az arany- és ezüstnek fekete rézből való kifejtése körül ő tette a legelső szerencsés kísérletet. Az Erdélyben és külföldön is használatba vett csigafúvó újításával, mely amellett, hogy egyenlő fúvással az olvasztási kezelésre igen kedvező hatású és a más nemű fúvóhoz képest csaknem félannyi erőt kíván, az ő találmánya, ő indította első útjára a zalatnai kohóknál készült gőzmozdonyt is. Találmányairól bővebben Mikó Imre gróf is ír részletesebben Debreczeniről szóló életrajzírásában (Gróf Mikó Imre: *Debreczeni Márton élete*, Budapest, 1854).

Bölöni Farkas Sándor (1795. december 14. – 1842. február 3.) halálának 170. évfordulójára

A reformkori értelmiség nagyjaihoz tartozott, és szabadelvű vezéregyéniségének választott munkaterületei a társadalom egésze iránti érdeklődését tükrözi.

1805–1815 között a kolozsvári unitárius kollégiumban tanult. 1816–17-ben elvégezte a jogot a kolozsvári királyi líceumban, utána Wesselényi Miklóssal együtt a marosvásárhelyi ítélőtáblán folytatott joggyakorlatot. 1817-ben a kolozsvári főkancellárián felesküdött jegyzőnek.

A tudós akadémikus, a politikus, a jogász, a társadalomszervező, a történetíró meg közgazdász gondolkodása szembetalálkozott a rendiség elkorhadt világával. Naplójában a természet törvényein alapuló konstitucionális kormányt óhajtott, „hol a király is csak első tisztviselő, s nem népe zsarnoka legyen, hol a törvény minden lakost egyformán védjen, s

hibájában egyformán büntessen…" (*Napló*). Élete folyamán harcolt a feudalizmus ellen, s az egész nemzetet kivétel nélkül egyforma szabadnak óhajtotta.

Hasonlóan Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos, Széchenyi István gondolkodásához, a közgazdaság-tudományt is gazdagította. Bölöni hitvallása az alkotmányos jogállamról, a szabadságról és egyenlőségről a gazdaságpolitikai, a közgazdaságtani nézeteiben is világosan tükröződik. Azt a gazdasági rendszert vetette el, amely a kötöttségek, előjogok jegyében a rendiséget, a feudális rétegzettségi világot teremtette meg.

1830–1832 között nyugat-európai és észak-amerikai utazást tett Béldi Ferenc kíséretében. Ezeknek az utazásoknak a leírását 1834-ben adták ki Kolozsvárott, de a mű hamarosan tiltólistára került. Az útleírás VIII. fejezete tartalmazza az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat magyar fordítását.

1833-ban az ő kezdeményezésére alakult meg Kolozsvárott a Nemzeti Casino. 1834-ben az ő javaslatára indult meg a *Vasárnapi Újság* című néplap, Brassai Sámuel szerkesztésében. Szintén Bölöni Farkas Sándor kezdeményezésére alakult meg a Vívó Intézet és az Asszonyi Olvasó Egylet. 1836-ban a kolozsvári játékszín tollvivő titkára lett, ő szedte rendbe a színház anyagi ügyeit. Munkája Jakab Elek szerint „egy jótékony erkölcsi forradalmat idézett elé az eszmékben, a politikai és társadalmi viszonyok felfogásában", sokáig csak Kolozsvár történetírójának ma is alapvető tanulmányából volt ismeretes (*Bölöni Farkas Sándor és kora*, Keresztény Magvető, 1870/4), valamint Kővári László egy kisebb cikkéből (*Bölöni Farkas Sándor életrajza*, Napkelet, 1859). K. Papp Miklós első tudósítását Bölöni Farkas naplójáról (Kolozsvári Nagy Naptár, 1865. 60–68.), s Bölöni Farkas leveleinek Kuun Géza-féle közlését (Keresztény Magvető, 1884–85.) a századfordulón Kiss Ernő unitárius kollégiumi tanár megemlékezése követte a reformpolitikus utazóról, kiemelve Bölöni Farkas kezdeményező szerepét az Erdélyi Múzeum felállításában (*Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület fél százados ünnepére 1859–1909*, Kolozsvár, 1909–1942, 135–40.).

Bár egy ideig eléggé hallgatott róla a közirodalom, a XX. századi elemzőink azonban megnyugtatóan gazdagították számos irodalomtör-

téneti tanulmánnyal és forráskiadvánnyal a Bölöni Farkasról szóló irodalmat (Jancsó Elemér kiadja a *Nyugat-európai utazást* (Erdélyi Ritkaságok 11. Kv. 1943) és az 1835–36. évi naplótöredéket (*Az új Erdély hajnalán.* Erdélyi Ritkaságok 15. Kv. 1944; a 2. kiadás *Bölöni Farkas Sándor naplója* címmel 1971-ben a Kriterion Téka-sorozatában). A naplóból már az Erdély Öröksége sorozatban is jelentek meg szemelvények (*Erdélyi arcok 1791–1867,* Bp. 1941) Tavaszy Sándor előszavával. Jancsó *Betegség, szenvedés, halál* címmel részleteket közölt az író kéziratban maradt elmélkedéseiből (Pásztortűz 1943), róla szóló tanulmányai közül pedig a *Bölöni Farkas Sándor élete és munkássága 1795–1842* a legátfogóbb (Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1942; újabb változatait lásd *A felvilágosodástól a romantikáig,* 1966 és *Irodalomtörténet és időszerűség,* 1972 c. köteteiben). Gál István a kiadatlan angliai útinaplóból közölt részleteket a Pásztortűzben (1942/2) és az Erdélyi Helikonban (1942/3); Remenyik Zsigmond az Officina sorozatban ismét kiadta az amerikai útinaplót (Bp. 1943). Hazai kutatóink közül életrajzához szolgáltatott új adatokat Cs. Bogáts Dénes (*Adatok Farkas Sándor életpályájához,* Erdélyi Múzeum 1944/1–2), Faragó József a forrásközlést bővítette (*Bölöni Farkas Sándor jegyzetei a magyarság létéről,* Erdélyi Múzeum 1944/3–4). Izsák József (*Bölöni Farkas Sándor, a történetíró,* Kv. 1947); Csetri Elek az ypsilantistákkal való kapcsolatát derítette fel (*Adatok az 1821. évi felkelés erdélyi visszhangjához,* Studia Universitatis Babeş–Bolyai 1959); Mikó Imre előremutató jogi és politikai nézeteit elemezte (*Bölöni Farkas Sándor, a demokrata és a republikánus,* Korunk, 1965/12), amihez a Korunk ugyanazon számában külföldi elismerés is csatlakozott (Keith Hitchins: *Bölöni Farkas és de Tocqueville).* A következő évben Benkő Samu gondozásában jelent meg, ezúttal ötödször, az amerikai útleírás, melyhez az angliai úti jegyzetek első teljes kiadása is csatlakozott (*Utazás Észak-Amerikában,* 1966, újabb kiadás Mikó Imre előszavával. Tanulók Könyvtára 1975). Az 5. kiadás bevezető tanulmánya Benkő Samu *Sorsformáló értelem* c. kötetében (1971) is megjelent. Mikó Imre *Honpolgárok és világpolgárok* c. esszégyűjteményében (1967) Korunk-tanulmányának újabb változatát adta *(Terjesztettem minden demokratiai elvet),* majd *A bércre esett fa* (Bölöni Farkas Sándor életregé-

nye, 1969) c. könyvében méltó irodalmi emléket állított. Imreh István két dolgozatában (*Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete,* 1999; *Bölöni Farkas Sándor* in *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából,* 2001), valamint Gúzs Ferenc (*Szövetkezetek Erdélyben és Európában)* méltatják mint a szövetkezetesítés európai úttörőjét (uo.).

Bölöni, az azonos érdekekre, hasonló célkitűzésekre hivatkozva, a kölcsönös segélynyújtásra alapozva, hogy „egyesült erővel" lehetett védekezni tűzvész, jégverés ellen, a nemzeti művelődés mozgalmait támogatni, kaszinót, olvasóegyletet vagy éppen torna-vívodát alapítani, a szövetkezésre szólít fel. Ennek a gondolkodásnak a szellemében alakultak meg azután a takarékosságot szolgáló, kis összegecskéket nagy összeggé növesztő kölcsönt nyújtó segélyegyletek, takarékpénztárak, bankok is.

Ilyen társadalmi viszonyok között alapította Bölöni 1825-ben a *Gondoskodó Társaság*ot, a *Provisionális Cassá*t, amelynek célja a takarékosság, az eladósodottság elleni védekezés, a segélynyújtás, a kis léptekkel teret nyerő tőkegyarapítás volt. A kolozsvári *Gondoskodó Társaság* alapítóját, Bölönit hazai tradíciók is befolyásolták. A társulás nem ismer rendi válaszfalakat. Az 1830. évi alapszabály módosításkor ezt a mondatot is a szövegbe iktatják: „Se rang, se kor, sem egyéb tekintetek senkinek elsőségi jusst nem adnak." Ezeket a modern szövetkezeti mozgalmak elveket csak később, több évtizedes fejlődés eredményezte.

A *Gondoskodó Társaságot* szövetkezeti alapon szervezett takarékpénztárnak is tekinthetjük, olyan társulásnak, amely régi és új pénzintézeti elemeket kapcsol össze. A kolozsvári *Provizionális Cassa* ötvözi a kis tőkék egyleti úton való akkumulációját, a hitelválság valamelyes orvoslását az önsegélyezés, a „kölcsönös segélynyújtás" tradicionális módjaival. Oberding József György írt róla tanulmányt *A Kolozsvári Gondoskodó Társaság* címmel (Erdélyi Múzeum 1934/1–6), kimutatva, hogy a Bölöni Farkas Sándor alapította intézmény, amely közel egy évszázadot működött, az első hitelszövetkezeti forma Európában.

Források: *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F).* Főszerk. Balogh Edgár. Bukarest: Kriterion. 1981. Online hozzáférés; *Magyar életrajzi lexikon I.*

(A–K). Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest: Akadémiai. 1967. 259–260. o. Online hozzáférés; Életrajza az unitárius pantheonban; Imreh István*: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete,* Bp. 1999.

Pethe Ferenc (1763. március 30. – 1832. február 22.) halálának 170. évfordulójára[3]

A mai Tiszavasvárin (Magyarország, Szabolcs megye) született, és életének 70. évében halt meg Szilágysomlyón. A szilágysomlyói temetőben található temetkezési helye fölé emelte veje 3 méteres síremlékét 1835-ben. A magyar, különösen az erdélyi szellemiség ma is őrzi nagy ívű munkásságának emlékét.

A debreceni református kollégiumi tanulmányait befejezve, külföldi egyetemen, a hollandiai Utrechtben tanult 1788-tól nyolc éven át, majd elindult, s Európa legnagyobb országait, Angliát, Franciaországot, Olaszországot, Svájcot és Németországot járta be. Utazásait arra használta, hogy megismerje a nyugati országok nyújtotta ismeretek hazai hasznosítását. Ezalatt a nyomdász mesterségét is kitanulta.

1796-tól Bécsben az első magyar nyelvű gazdasági lap, a *Vizsgálódó Magyar Gazda* szerkesztője és kiadója lett. Méltán nevezhetjük az első magyar gazdasági szaklap szerkesztőjének. 1797-től 1801-ig a keszthelyi Georgikon egyik szervezője, tanára, majd vezetője (matézist, építészetet, rajzot, gazdasági tárgyakat adott elő, a tangazdaságot is irányította). 1801–1814 között Esterházy szolgálatában állt, földet bérelt, szakírói tevékenységet folytatott. 1814-től Bécsben, 1816-tól 1818-ig Pesten jelentette meg lapját, a *Nemzeti Gazdát*. Újból földet bérelt, üzleti vállalkozásokból élt. 1827-ben Kolozsvárott megindította az első erdélyi politikai lapot, a *Hazai Híradót*, utóbb *Erdélyi Híradót*. A tudományos élet fellendítéséért harcolt, társadalmi, gazdasági reformokat sürgetett. Úttörő szerepe volt a szélmalmok magyarországi elterjesztésében, a takarmány- és ipari növények termesztésének propagálásában. A belterjes gazdálkodás sürgetése közben kimutatta a jobbágyi termelés tarthatatlanságát. Több mint 200 új szó megteremtése és elterjesztése is nevéhez fűződik. Ké-

[3] Süle Sándor: *Kisszántói Pethe Ferenc (1763–1832)*. Bp., 1964.

sőbb bőrlemények kötik le a kunszentmiklósi határban, ugyanakkor a budai Vár alatt szőlőt telepít, Kolozsvárra kerül, ahol először kocsmárosként keresi kenyerét, majd nyomdaalapítással és lapkiadással hagy maradandót maga után. Élete utolsó évében Szilágysomlyóra megy, s itt alig éli túl a fél évet.

Pethének változatos, gazdag kiadói munkásságával sikerült maradandót alkotnia a magyarországi és erdélyi publicisztika területén. Már utrechti tanulmányai idején, 1794-ben vállalkozott a Biblia és egy zsoltároskönyv magyar nyelvű kiadására, amelyekért jutalomban is részesül az angol régenstől. Külföldi útjáról visszatérve, Bécsben 1796-ban kiadja a *Magyar Újság*ot, amelynek mellékcíme: *Mely Magyar- és Erdélyországban a gazdaságot és szorgalmatosságot irányozza*. Négy és fél évi keszthelyi tanároskodása után, 1814-ben visszatér Bécsbe, és elindítja hosszúra sikeredett címmel a *Nemzeti Gazdát*, vagy *A magyar nemzet nemzeti gazdasága s ebbeli kereskedése virágzásának előmozdítása, melyet a nemzet szorgalmas fiainak segedelmekkel hetenkint készítgetett K. P. F.* című hetilapot, amely 1818 végéig működött. Ezt követően erdélyi tartózkodása alatt, 1827-ben Kolozsváron beindítja az *Erdélyi Híradót*, amely az ő szerkesztése alatt kilenc kötetig jutott, és ennek mellékleteként a *Nemzeti Társalkodót*, amelyet másfél évig szerkesztett. A kolozsvári Farkas utcában nyomdát is alapít.

Korának kimagasló gazdasági szakírójaként kiadja három kötetben a *Pallérozott Mezei Gazdaság* című híres könyvét. Az első kötet 1805-ben jelent meg Sopronban, amelyet 1814-ig követett a másik két kötet is, Pozsonyban 1808-ban, illetve Pécsett 1814-ben. Eredetileg ez a híres könyve tankönyvfélének indult, azonban menet közben igen jelentős tudományos munkának sikeredett. Közel 800 oldalas köteteiben eredeti tapasztalatit és elméleti összefoglalóját találjuk a mezőgazdálkodás olyan aktuális problematikájának, mint: a mezőgazdasági üzemszervezés, talajművelés, a belterjes termelés, a vetésforgó rendszerek, a vetőmag fajtisztasága, a növényi betegségek ellen való védekezés, az ipari és kereskedelmi növények fajtái és termesztési módja, az állattenyésztés stb. Ajánlásai között találjuk a mezőgazdaság és állattenyésztés technikai fejlesztéséhez szükséges újítások ismertetését is.

1812-ben adta ki *Mathesis* című kétkötetes munkáját Bécsben, amelynek első kötete matematika, a második geometria. Ennek a munkának nagy érdeme a tényanyag mellett a szaknyelv magyarosítása. Megjegyzendő, hogy egész életművében igen nagy hangsúlyt fektet a magyar nyelv fejlesztésére, csiszolására, így megállapítható, hogy írásaival igen pozitív hatást gyakorolt a magyar nyelv fejlődésére.

Közben alapító tagja lett a Pesten létesülő Magyar Tudós Társaságnak. A *Természethistoria* című, 1815-ben kiadott könyve 1817 őszén elnyerte az először kiosztásra kerülő Marczibányi-dijat.

Főbb munkái közé soroljuk az eddig említetteken kívül a következő könyveket is: *Ungarische Grammatik. Nach den Grundsatzen Johann Farkas ganz umgearbeitet.* Bécs, 1798; *Pestis ragadvány ellen oltalom*. Németből magyarra fordította P. F. Bécs, 1814; *Természethistória és mesterségtudomány.* Bécs, 1815; *Időpróféta vagy időváltozást jövendölő pókok.* Pest, 1816; *Baromorvos könyv*. Kolozsvár, 1827; *A földmívelési kimia gyökere egymásból fojó leczkékben*. Angolból fordította, s jegyzéssel bővítette. Bécs, 1815; *Baromorvos könyv*, Kolozsvár, 1827; *Budai szőlőm ültetési módja,* Kolozsvár, 1827; *Europai mértékár*. Kolozsvár, 1829–1830.

Bár viszontagságos élete volt, mindig sikerült elegendő erőt gyűjtenie ahhoz, hogy vállalt népszolgálatát képes legyen újrakezdeni a „Magyar- és Erdélyország" gazdasági fejlesztéséért. Hosszú munkássága idején folyamatosan a tudományos élet fellendítéséért harcolt, társadalmi, gazdasági reformokat sürgetett.

Venczel József (1913. november 4. – 1972. március 16.) halálának 50. évfordulójára[4]

Társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró. Meghatározó személyisége volt a két világháború közti erdélyi magyar szociológiának. Az erdélyi földkérdéssel, falukutatással, demográfiával, a szociológia mód-

[4] Székely András Bertalan: *Venczel József és az erdélyi magyar gazdaságtudomány*, in *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, 2001, Kolozsvár, RMKT, 245–255.

szertanával foglalkozott. A harmincas években kibontakozó és a 40-es évek elején kiteljesedést ígérő erdélyi magyar társadalomkutatás elméletileg, gyakorlatilag legképzettebb szaktudósa.

Munkásságának legfontosabb területei a gondolkodástörténet, nemzedéki kérdés, társadalomstatisztika, demográfia, társadalomkutatás, társadalom- és művelődéspolitika, nemzetiség- és magyarságkutatás. Alkotó módon fejlesztette tovább az ismert román szociológus, Dimitrie Gusti által kidolgozott empirikus falukutatási módszert. Nem csupán alkalmazta Gusti módszertanát, hanem az erdélyi magyar viszonyokra alkalmazta, s alkotó módon tovább is fejlesztette azt. A két világháború közti Erdély jelentős tudományos és művelődési intézményeinek, kiadványainak létrehozása, működtetése fűződik nevéhez.

Csíkszeredában született, középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte a Római Katolikus Főgimnáziumban. Itt érettségizett 1930-ban. Ez év őszén megnyerte az *Erdélyi Helikon* irodalmi nagydíját, 1930–1933 között a kolozsvári Lyceumi könyvtárban vállalt munkát, majd jogot tanult Kolozsváron az I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi karán, ahol 1936–1939 között megszerezte a jogi doktorátust. Az *Erdélyi Fiatalok* c. főiskolás folyóirat köré csoportosuló ifjak néprajzi-szociális tényfeltáró munkájának résztvevője és népszerűsítője. *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* címmel szociológiai kérdőívet szerkesztettek. Nyaranta gyűjtő-kutató munkát végeztek Kolozsborsán, Maros és Udvarhely megyében, az Erdélyi Fiatalok Falu Füzetei pedig máig fontos dokumentumai a szemináriumban folyt pezsgő életnek.

Fiatalon kibontakozott sokirányú tudományos érdeklődése, illetve kiváló kezdeményező ereje, szervezőképessége. 1933 és 1940 között az *Erdélyi Iskola* című folyóirat szerkesztője, rovatvezetője. Az 1935-ben alapított *Hitel* egyik alapító szerkesztője. A folyóirat megszűnése után 1936-ban Venczel ugyanezzel a címmel indított új folyóiratot, amelyben 1944-ig sorra jelentek meg az erdélyi magyarság önismeretét szolgáló írásai. 1937-ben részt vett az erdélyi magyar értelmiség Vásárhelyi Találkozójának megszervezésében.

A kor legnagyobb táj- és néprajzkutatása az 1940-ben indult bálványosváraljai falutanulmányozó munkatábor volt, amelyet a Kolozsvári

Magyar Diákok Szövetségének társadalomtudományi és néprajzi munkaközössége szervezett Venczel József, Makkai László, Szabó T. Attila, Schneller Károly és Kovács László együttműködésével. Az 1941 júliusában elkezdődött táborozáson harminchárom jogász, medikus, közgazdász, tanárjelölt, teológus és agrárszakember vett részt, majd 1943 tavaszán egy közgazdászokból álló, homogén csapat gyűjtötte a családok mezőgazdasági üzemi adatait.

1938–1945 között vezette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai ügyosztályát. 1940 őszétől a Teleki Pál Intézet keretében működő Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) tanára, 1941-től igazgatója 1946-ig. Egyetemi tanárként a Dés melletti Bálványosváralján létrehozott falukutató táborban előadásokat tartott, monografikus, nagyszabású tájkutatást szervezett.

Cikkei, tanulmányai 1945 előtt, többek között a *Jóbarát, Erdélyi Fiatalok, Erdélyi Tudósító, Erdélyi Iskola, Erdélyi Múzeum, Erdélyi Gazda, Hitel* című folyóiratokban, időszaki kiadványokban jelentek meg. Szülőföldjéről írott tanulmánya, a *Csíkszék természeti és társadalmi leírása* Várdotfalvi álnéven jelent meg 1939-ben *A nemes székely nemzet képe* című háromkötetes monográfiában.

Részt vett a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében, az egyetem jogi és közgazdasági karának statisztikai és szociológiai professzoraként dolgozott 1945–1947 között. 1947-ben letartóztatták, a piteşti-i internáló táborba került, ahonnan egy év múlva szabadult, de már az egyetemi katedrára nem térhetett vissza, 1948–1950 között az Erdélyi Múzeum-Egyesület főlevéltárosa és tudományos kutatója volt. 1950 februárjában a kommunista hatalom újra letartóztatta, koholt vádak alapján tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, 1961. január 1-jén megromlott egészséggel szabadult.1969-ig kisipari szövetkezetekben dolgozott, kerámiát festett, kottákat másolt. 1969-től ismét dolgozhatott társadalomkutatóként, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem filozófia és szociológia karán. Ebben az időszakban a Korunk hasábjain közölt tanulmányokat. 1971-ben súlyos betegsége miatt nyugdíjazták, de továbbra is teljes szellemi frissességgel dolgozott. Utolsó nagy munkája a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztési módszerének kidolgozása.

Életében egyetlen kötete jelenhetett meg: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942. Halála után nyolc évvel, 1980-ban Imreh István válogatásában jelent meg a Kriterion Könyvkiadónál *Az önismeret útján* című tanulmánykötete. 1988-ban Budapesten újabb válogatás látott napvilágot, *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* címmel. Ezt a tanulmánykötetet, akárcsak az 1993-ban Székelyudvarhelyen megjelent *A falumunka útján* című kötetet Székely András Bertalan válogatta és szerkesztette. Ezáltal vált hozzáférhetővé Venczel József számos olyan publikációja, amely 1931 és 1945 között jelent meg különböző folyóiratokban.

Kötetekben, folyóiratokban megjelent jelentősebb cikkek, tanulmányok még: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom.* Kolozsvár, 1935; *A magyar önismeret útja. Erdélyi Iskola*. Kolozsvár, 1936–1937; *Öt Olt menti székely község népmozgalma*. Hitel. Kolozsvár, 1937; *A székely népfelesleg*. Hitel. Kolozsvár, 1937; *Csíkszék természeti történelmi és társadalmi leírása. A nemes székely nemzet képe.* Szerk. Rugonfalvi Kiss István. Debrecen, 1939; *A falukutatás módszertanának vázlata.* Kolozsvár, 1941; *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, 1942. Posztumusz kiadások : *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezető és jegyzetek: Imreh István. Bukarest, 1980; *A falumunka útján.* Válogatott írások. Válogatta, szerkesztette és a záró tanulmányt írta Székely András Bertalan. Székelyudvarhely–Budapest, 1993 és 2008.

Mikó Imre (1911. március 23. – 1977. március 21.) halálának 35. évfordulójára[5]

Bánffyhunyadon született, ahol édesapja járásbíró volt. Köznemesi családból származott, elemi és középiskoláit a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte (1929). Családi hagyományokkal szembeni kötelezettségével a jogi szakmát választotta, azonban hajlama inkább az irodalom felé vonzották.

[5] Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet és pályakép*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

Egyetemi évei alatt egyetemi társaival megalakították a Székely Társaság ifjúsági szakosztályát, majd vezetője lett a magyar egyetemi hallgatók elismert egyesületéért folytatott többéves mozgalomnak. Közéleti érdeklődése folytán 1932-ben a Magyar Párttal kerül kapcsolatba, és le is költözik Bukarestbe, ahol mint szigorló jogász a parlamenti csoport jogvédő irodájában dolgozott egy évig. Visszatérve még ebben az évben Kolozsvárra megjelentette *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* c. könyvét, amelyet a román Dimitrie Gusti professzor munkásságának hatására írt. Innen indulva faluszemináriumot szerveztek, a falusi népművelés és a falu tudományos megismerése céljából. Az első falukutatás alkalmából báró Bánffy Ferenc kolozsborsai birtokán főiskolai hallgatók (Demeter Béla, Miklós András, Mikó Imre, Pálffy Zoltán és ifj. Szabó Géza), kilenc vegyes lakosságú község magyarságának helyzetét vizsgálták meg. Ennek eredményeként születtek meg *az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei,* valamint Demeter Béla: *Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok,* Cluj-Kolozsvár, 1932, és Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, Cluj-Kolozsvár, 1932.

A jogtudományi doktorátust 1934 tavaszán szerezte meg az I. Ferdinand Egyetem jogi fakultásán. Még ebben az évben rokonok és a budapesti Gondviselő Társaság segítségével Párizsba megy, ahol másfél éven át (1934–36 között) ösztöndíjasként folytatta nemzetközi jogi és politikai tanulmányait. Visszatérve Kolozsvárra a Magyar Párt szakértője és politikusa, majd 1937-ben parlamenti képviselőjelöltje lett. Tevékeny részt vállalt a Vásárhelyi Találkozó (1937) előkészítésében és a találkozó politikai programjának kidolgozásában. Ezzel kapcsolatos cikkeit a lugasi *Magyar Kisebbség*ben közölte, amelynek Kisebbségi Jogélet című mellékletét is szerkesztette. Ezzel párhuzamosan a kolozsvári Keleti Újságban is jelentek meg cikkei.

A bécsi döntés Bukarestben érte, mivel elvállalta a Népközösség bukaresti irodájának vezetését 1939/40-ben. Visszatérve (1940-ben) Kolozsvárra, ismét a politikába került, most már mint magyarországi parlamenti küldött. Erdély magyar fennhatóságának négy éve alatt mintegy negyedszáz nagyobb tanulmányt közölt, valamint két könyvet: *Huszonkét év (1918–1940)* (Budapest, 1941. 326. l.) és *Nemzetiségi jog és nem-*

zetiségi politika (Budapest, 1944. 555.) Ebben az utóbbi hatalmas művében tárta fel másfél évszázad magyar politikatörténetét (1944).

A szovjet csapatok kolozsvári bevonulásakor 1944. október 13-án lefogták, majd Focşani-ba szállítottak, onnan a Szovjetunióba, ahol három évig és kilenc hónapig fogolytáborban tartották. A fogságból 1948. július 16-án tért haza Kolozsvárra. Nemesi társadalmi eredete miatt politikai megbélyegzett lett. 1968-ban kérte a rehabilitálását, ami viszont sosem történt meg. Felhasználva fogolykori orosz nyelvtanulását, orosz nyelvet és irodalmat tanít a 7. számú (ma Brassai) középiskolában tíz évig. Közben a Bolyai Tudományegyetemen orosz nyelv- és irodalomból államvizsgázott (1954), oroszból fordít magyarra és publicisztikai tevékenységet fejtett ki a *Korunk*, *Utunk* és *Igaz Szó* folyóiratokban. 1958 tavaszán indoklás nélkül felbontották munkaszerződését a középiskolában, valójában a tanügyből a magyarországi 1956-os forradalom leverését követő erőszakhullám idején távolították el. A munkaerő-elosztó hivatal a kolozsvári könyvelosztóhoz küldte, ahol közel 19 évig dolgozott előbb fizikai munkát, majd az egyetemi jegyzetek eladására szakosított Egyetem utcai könyvüzlet ügykezelője, végül 1970 és 1976 között a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője. A Téka-sorozat és a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* (RMIL) szerkesztője, tankönyvíró.

A történelmi személyiségrajz is gazdagodott írásaival. Az általa kedvelt történelmi személyiségrajz eszközével mestereire és kortársaira emlékezik. Regényes szépirodalmi formába öntve a kolozsvári Unitárius Kollégium két jelesének megírására vállalkozik. *A bércre esett fa* (1969) Bölöni Farkas Sándor életregénye az Erdővidéktől Kolozsvárig, onnan Amerikáig és vissza, illetve *Az utolsó erdélyi polihisztor* (1971), a híres iskolájának nevet adó Brassai Sámuel-portré újra népszerűvé tette a régi Kolozsvár két jellegzetes tudós-alakját.

A fent említett munkái sorába tartozik még: *A székely közületi kulturális önkormányzat* (Lugos 1934); *Erdélytől Európáig* (Debrecen, 1935); *Huszonkét év* (Bp. 1941, új kiadása Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern–München, 1987; Bp. 1992); *Honpolgárok és világpolgárok* (tíz esszé, 1967); *Orbán Balázs nyomdokain* (Beke Györggyel és Fodor Sándorral, 1969); *Petőfi Erdélyben* (Dávid Gyulával, 1972*); Akik előt-*

tem jártak (1976); *A csendes Petőfi utca* (emlékirat, Balogh Edgár utószavával, Kv. 1978); *Változatok egy témára* (tanulmányok, Gáll Ernő bevezetőjével, 1981).

Balázs Ferenc (1901. október 24. – 1937. május 22.) halálának 75. évfordulójára [6]

Az erdélyi magyarság megpróbáltatásának idején a múlt század negyedik évtizedében, a szövetkezetesítés gyakorlati alakításának igen nehéz időszakában, a vidékfejlesztés úttörőjeként alkotott maradandót rövid életében is.

Balázs Ferenc Kolozsváron született székely származású, négygyerekes szülők gyermekeként. Az elemi iskola elvégzése után a kolozsvári unitárius gimnáziumban tanult, ahol 1919-ben kiváló eredménnyel érettségizett is, majd beiratkozott a kolozsvári Unitárius Teológiára, amelyet 1923-ban kitűnő eredménnyel végzett. Teológus korában négy írásával jeleskedik a *Versek – elbeszélések – tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól* 1923-ban megjelent kötetben. Kitűnő teológiai eredményei alapján kétéves angliai tanulmányútra küldték az Oxfordi Teológiai Főiskolára. Ennek elvégzése után kétéves meghívást kapott az Amerikai Egyesült Államokbeli Berkley város Teológiai Főiskolájára. Tanulmányai végeztével Balázs Ferenc nyugatra indult, és kelet felől tért haza, Japánon, Kínán, Indián és a Közel-Keleten keresztül, körbejárva a világot. Méltóan került fel a magyar világjárók listájára. Indiában Kőrösi Csoma Sándor sírját is felkereste. Japánban találkozott Toyohiko Kagawa japán költővel, hozzá csatlakozott és vele együtt járta a japán falvakat, megismerkedve az akkori japán falu és a mezőgazdaságból élők életével. Hazatértében Indiában Gandhival és Rabindranath Tagore indiai költővel és politikussal került kapcsolatba, akikkel szoros barátságot alakított. Japán barátaival és Tagoréval a szövetkezeti probléma és vidékfejlesztés kérdésében közös nézeteik és álláspontjuk volt.

Egy évvel hazaérkezése után a Tordai-hasadék mellett fekvő Mészkő

[6] Guzs Ferenc: *Balázs Ferenc, a szövetkezeti mozgalom apostola*, in *Erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, I. kötet, Kolozsvár, 2001, 291–299.

falu unitárius egyházközség lelkészévé választották. Itt élte le hátralevő életét 1937 májusában bekövetkezett haláláig, és hasznosította a világkörüli útján a vidékfejlesztés és szövetkezeti mozgalom terén szerzett tapasztalatait, amelyeket *Bejárom a kerek világot* (1923–1928)[7] című könyvében ismertet.

Mindamellett, hogy templomot épített, orgonát vásárolt, iskolát és lelkészi lakást bővített, életre hívta az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezetet. Tejszövetkezetet, népfőiskolát szervezett és tevékenyen részt vett az egyházi élet megreformálásában. Dán mintára Népfőiskolát szervezett, előadásokat tartott, vetítettképes összejöveteleket szervezett. Minden törekvése arra irányult, hogy föllendítse a falu gazdasági és kulturális életét.

A szövetkezeti üggyel, a vidékfejlesztéssel, valamint a közösségi ügyekkel kapcsolatban kialakult nézeteit, felfogását Mészkő faluban, és Torda vidékén kezdte gyakorlatban alkalmazni. Itt kezdte el életbe ültetni a szövetkezetek, mégpedig fogyasztási, hitel-, gép- és tejszövetkezetek elveinek gyakorlati meghonosítását. Világviszonylatban igazi úttörőként Tordai székhellyel megalapította a világ első vidékfejlesztési szövetkezeti központot, melynek programjában az Aranyos völgyének vidékfejlesztése volt a kitűzött cél.

A vidék elkötelezettjeként latba vetve lelkészi tekintélyét és befolyását szövetkezésre hívta híveit, hogy egyesítsék erőiket a közös fejlődés érdekébe. Tanfolyamokat, előadásokat szervezett s ösztönözte, hogy közös erővel, szövetkezés útján vásároljanak modern gépeket, éljenek az új agrotechnikai kínálattal, használjanak minőségi vetőmagokat stb.

Szövetkezeti elgondolásait *Aranyosszéki tervek* (Torda, 1933) című röpiratában írta le. Ezek a tervek részben valósággá is váltak, amikor megalakította a Vidékfejlesztő Szövetkezetet, csak a kiújult tüdőbaja akadályozta kitervelt műve végrehajtásában. Betegsége alatt írt munkájában, *A rög alatt*[8] (Torda, 1936) című emlékiratában tesz vallomást világ

[7] Balázs Ferenc: *Bejárom a kerek világot (1923–1928)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

[8] Balázs Ferenc: *A rög alatt*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.

körüli útja óta végzett munkáiról, kudarcairól és az álmairól, amelyekről szűkre szabott élete folytán le kellett mondania. Betegágyában fejezi be *Zöld árvíz*[9] című regényét (Kolozsvár, 1936), melyben egy vidéki értelmiséginek a tragikus küzdelmét tárja az olvasó elé.

Akkor válik teljessé a kép, ha megemlítjük Balázs Ferenc írói hagyatékának tágabb területét is. A témánkhoz kapcsolódó *Bejárom a kerek világot*, *A rög alatt*, *Zöld árvíz* mellett számos cikke az ekkori erdélyi magyar folyóiratokban jelentek meg, majd később kötetben is. Szépíróként ízesen, zamatosan tudott mesélni, tréfásan mond el komoly dolgokat, de mindent az egész közösség szolgálatára tett.

Balázs Ferenc a közösségszervezésben is élenjáró volt. Falujában, az általa vezetett közösségben olyan eredményeket ért el, mint a templom újjáépítése, a paplak restaurálása, új iskola építése, kultúrotthon létesítése, ugyanakkor a nép felvilágosítását, nevelését is igen fontos feladatának tartotta. Csoportokra osztva, kor és érdeklődési kör szerint szervezte meg tevékenységüket, s mindezt 6–7 év alatt érte el.

Túlhajszolt életmódja, életstílusa a gyermekkorából hozott tüdőtuberkulózisának kiújulásához vezetett, és végül halálos kimenetelű lett. 1937. május 22-én, 36 éves korában hunyt el. A gyászszertartáson jelen volt az erdélyi magyar értelmiség színe-java, és számos búcsúbeszédet tartottak, mégpedig olyan személyiségek, mint Tamási Áron, László Dezső, Jancsó Béla, gróf Kemény János és mások, megdöbbenésüknek adva hangot, hogy az erdélyi magyar értelmiséget, szellemi életet mekkora veszteség érte.

(folytatása következik)

A folytatásban a következő személyiségek bemutatására kerül sor: Brassai Sámuel (születésének 215., halálának 115. évfordulójára), Kós Károly (halálának 45. évfordulójára), Kőváry László (halálának 105. évfordulójára), Bethlen László, halálának 45. évfordulója), Oberding József (születésének 110. évfordulójára, és Demeter Béla (halálának 60. évfordulójára).

[9] Balázs Ferenc: *Zöld árvíz* (regény). Erdélyi Szépműves Céh, Kolozsvár, 1936.

Nemzetközi marketing – Elmélet és gyakorlat[1] *(recenzió)*

ALT MÓNIKA ANETTA[2]

A Nemzetközi marketing – Elmélet és gyakorlat című könyv 2011-ben jelent meg a bukaresti Uranus kiadónál, dr. dr. h.c. Nicolae Al. Pop egyetemi tanár koordinálásában. A könyv egy hosszú, következetes és átfogó egységes kutatómunka eredménye a nemzetközi marketing területén. A vállalati és a fogyasztói szemszögből megvilágított példák olvasmányossá és könnyen feldolgozhatóvá teszik az elméleti fogalmakat.

A szakkönyv szerzői a közgazdaságtan doktorai a marketing szakterületén, és jelentős oktatói tapasztalattal rendelkeznek: dr. dr. h.c. Nicolae Al. Pop egyetemi tanár, dr. Ionel Dumitru egyetemi docens, dr. Eva-Cristina Petrescu egyetemi docens a Bukaresti Közgazdasági Akadémia Marketing Karán, dr. Corina Monica Pelău egyetemi adjunktus a Bukaresti Közgazdasági Akadémia Gazdálkodástudományi Karán és dr. Dan-Cristian Dabija egyetemi adjunktus a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság és Gazdálkodástudományi Karán.

A könyv kidolgozásánál a szerzők kellő alapossággal áttekintették a nemzetközi marketingre vonatkozó irodalmat a hazai, angolszász, francia és a német irodalomból. A hivatkozott 459 forrás több mint fele az utóbbi öt évben jelent meg.

A Nemzetközi marketing – Elmélet és gyakorlat című könyv újszerűnek bizonyul a modern nemzetközi marketingfolyamatok szemléltetésében. A szerzők álláspontja végigkövethető a könyv mind a 16 fejezetében, amely szerint a marketingtevékenységek nem egyszerű költségek-

[1] Nicolae Al. Pop, Ionel Dumitru, Eva-Cristina, Corina Monica Pelău Petrescu, Dan-Cristian Dabija: Nemzetközi marketing – Elmélet és gyakorlat, Uranus kiadó, Bukarest, 2011

[2] Egyetemi adjunktus, Babeş–Bolyai Tudományegyem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar, Kolozsvár, Románia.

nek tekinthetők, hanem hosszú távú befektetések a vállalat stratégiai céljainak a megvalósításához.

A könyv első két fejezetében a szerzők a nemzetközi marketing alapfogalmait tisztázzák, és bemutatják a vállalat nemzetköziesedésének folyamatát a nemzetköziesedés elméletek tükrében. A következő fejezetben a nemzetközi marketinget önálló területként mutatják be, sajátos jellemzőivel és céljaival. Ugyanakkor a szerzők a nemzetközi marketing, a nemzetközi ügyletek és a nemzetközi kereskedelem közti kapcsolatot is szemléltetik.

A negyedik és az ötödik fejezet a piaci környezet elemzésével foglalkozik a nemzetek feletti, a nemzetközi mikro- és a makrokörnyezet perspektívájából. Bemutatásra kerülnek mindazon piaci környezetet alkotó elemek, amelyeket figyelembe kell venni a nemzetközi piacra lépésre vonatkozó döntés előtt.

A versenytársak elemzése, a vállalat termékeinek a pozicionálása, illetve a nemzetközi piacokban rejlő lehetőségek és a kockázatok külön fejezetben (a hatodikban) kerülnek bemutatásra, mint a nemzetközi versenyelőny tényezői. A hetedik fejezet a nemzetközi piacelemzéshez szükséges információk megszerzésével és a nemzetközi marketingkutatás sajátosságaival folytatódik. A marketingtervezés következő lépéseként a nyolcadik fejezet a piacszegmentálást és a célpiac kiválasztását tárgyalja.

A kilencedik fejezetben sor kerül a nemzetközi marketing stratégiáinak a bemutatására, a stratégia kidolgozásainak lépeseire, a döntési folyamatokra és a fontosabb stratégiatípusok bemutatására. A fejezet gyakorlati útmutatást nyújt a megfelelő üzletforma kiválasztásához egy külföldi piaci behatolás, terjeszkedés és kivonulás esetében.

A következő fejezetek a marketingmix elemek kidolgozását tárgyalják a nemzetközi piacok kontextusában. A termékpolitikát érintő kérdéseket két fejezetben mutatják be a szerzők. A tizedik fejezetben a termék, a szerviz, a garancia és a márkázás kérdéséről van szó. A tizenegyedik fejezetben a nemzetközi piacra szánt termékkínálat globalizációs versus specializációs változatai szerepelnek. A nemzetközi piacoknak sajátos szerződéses feltételeik vannak, amelyeknek céljai és a főbb ele-

mei a tizenkettedik fejezetben kerülnek bemutatásra: a nemzetközi árpolitika, a transzferár, a szállítási és kifizetési feltételek, a hitelfeltételek, az engedmények és a jutalékok. Az értékesítési politikára vonatkozó fejezet megvilágítja a nemzetközi értékesítési folyamat lépéseit: a megfogalmazott célokat, az értékesítési csatornákat és rendszereket, a nemzetközi logisztikát és a nemzetközi értékesítési stratégiákat. Végezetül, a nemzetközi marketing kommunikációs politikájának szánt fejezetben, a szerzők kitérnek a kommunikációs folyamatra, a szakemberek rendelkezésére álló technikákra és eszközökre és a nemzetközi kommunikációs stratégiákra. A könyv utolsó két fejezete a marketing szervezeti struktúráját és a kontrolling sajátosságait elemzi a nemzetközi környezetben.

A Nemzetközi marketing – Elmélet és gyakorlat című könyv tartalmát és a témák megközelítését tekintve kitűnő olvasmány az egyetemisták, a gyakorlati szakemberek és mindazok számára, akik érdeklődnek a nemzetközi marketing területe iránt.

A könyv értéke az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásában jelentkezik. Az elméleti fogalmak igényes bemutatásán túl a szerzők gyakorlati példákkal segítik a tanulási folyamatot.

Területi politika[1] *(recenzió)*

VINCZE MÁRIA[2]

Rechnitzer János és Smahó Melinda *Területi politika* című könyve 2011-ben jelent meg Budapesten, de már sok erdélyi szakember asztalán is ott van, sőt már kolozsvári könyvtárakban is elérhető, így érdemes egy rövid érdeklődést felkeltő ismertetőt írni a könyvről.

Joggal állíthatom, miután elolvastam a könyvet, hogy hasznos útmutató ez a mű az elméleti és a gyakorlati szakembereknek egyaránt, legyenek azok oktatók, kutatók vagy gyakorlatban dolgozók, akár a területi tervezésben, akár a regionális politika vagy vidékpolitika terén. Mindjárt az elején azt is kiemelném, hogy a könyv nemcsak a jelen területi problémáinak megértéséhez ad kereteket, hanem felvázolja a jövő lehetséges irányait is. Bár a felhozott példák, az adatok elsősorban Magyarországra és más európai uniós tagországokra vonatkoznak, és kevésbé Romániára, mégis van mondanivalója a könyvnek a romániai viszonyok között dolgozó szakemberek számára is.

Dr. Rechnitzer János egyetemi tanár neve jól ismert a magyarországi és a határokon túli szakemberek körében is, mint kiemelkedő kutatója a gazdaság térbeli összefüggéseinek, és elsősorban az innovációk terjedésének gazdasági, társadalmi és intézményi feltételei kutatásának kapcsán. Dr. Smahó Melinda a Széchenyi István Egyetem Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszékének egyetemi adjunktusa, 2009-ben *A tudás és a regionális fejlődés összefüggései* című értekezésével szerzett PhD-fokozatot. A Bevezetésben a szerzők mintegy behatárolják a könyvük helyét és szerepét a magyar nyelvű szakirodalomban, hiánypótlónak tekintik a területi politika elméleti alapjainak rendszerezése vonatkozásában, valamint olyan szempontból, hogy a politikára épülő terü-

[1] Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 456 oldal.

[2] Vincze Mária, BBTE Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Kar

letfejlesztés alapelemeinek (tervezés, finanszírozás, intézményrendszer és menedzsment) átfogó elméleti és módszertani összefüggéseit teljességében ragadták meg. Ugyancsak a könyv sajátos érdeme, hogy a magyarországi térfolyamatok alakulását a meghatározó európai fejlesztési irányokhoz kapcsolták.

A könyv szerkezete négy egységből épül fel. Az első részben a szerzők a területi politika elméleti alapjait rendszerezték, körbejárva a területi politika mozgástereit, befolyásolási övezeteit. A területi politikát a szerzők egyrészt mint horizontális közpolitikát tekintik, amely több más közpolitikával szoros kapcsolatban áll, másrészt a területi politikát alpolitikák, így a régiópolitika, a településpolitika és vidékpolitika együtteseként fogják fel. Az első részben vizsgálják a területi politika és a területfejlesztés viszonyát is, megállapítva, hogy „a politikát a térbeli szerkezetek stratégiai irányainak, a fejlesztést pedig a konkrét beavatkozások rendszerének lehet és kell tekinteni".

A második részben a területpolitika alkotóelemeit, így a tervezést, a finanszírozás módjait, az intézményrendszer sajátosságait és a területi menedzsmentet tárgyalják, példákkal, adatokkal illusztrálva megállapításaikat.

A könyv harmadik részében a területpolitika fejlődését írják le a szerzők, a területiség megjelenését, a területfejlesztési beavatkozások stratégiáját és azok megvalósítási módjait. A modern területi politikát a jóléti államokhoz kapcsolták, a posztmodernet pedig az állami szerepek megváltozásából vezették le. A Nyugat-Európa, valamint a Közép- és Kelet-Európa országai területpolitikáinak sajátosságait is bemutatják, és ezeket mintegy beillesztik „az új közpolitika általános fejlődési irányaiba". Ebben a részben tárgyalják az Európai Unió regionális, majd kohéziós politikáját, amely eligazítást ad a tagországok számára a fejlesztés irányait illetően a területi szerkezet alakítására.

A negyedik részben a magyar területi politika történetét írják le, kiemelten foglalkozva a rendszerváltás utáni időszakkal és a jövő lehetséges irányaival.

A szerzők már a bevezetőben tisztázzák, hogy „egy mű, amely a társadalom bizonyos összefüggéseit hivatott rendszerezni és feldolgoz-

ni, sohasem teljes. A társadalom folyamatosan változik, a politikai, gazdasági viszonyok kedvezően vagy éppen kedvezőtlenül alakulnak, az intézményrendszert a folyamatos mozgás jellemzi, a térbeli szerkezetekben újabb és újabb elmozdulások történnek." Ezzel a pontosítással a szerzők nem csak a könyvbe foglaltakkal kapcsolatos esetleges kritikai észrevételeket védték ki, de felhívták a figyelmet arra, hogy minden ország, minden régió sajátosságainak megfelelő területi politikát kell alkalmazzon, és ez a területi politika rugalmasan kell alkalmazkodjon a változásokhoz.

A könyvet kiváló személyiségek is méltatták. Glatz Ferenc, az MTA volt elnöke szerint „A területi politika mint az egyik új közpolitika arra hivatott, hogy állami és különféle közösségi szintekről megoldásokat ajánljon a területi erőforrások legkedvezőbb hasznosítására s egyben a különbségek mérséklésére. A mű komplexen vizsgálja a területi folyamatokba való beavatkozások elméleti és gyakorlati rendszereit." Enyedi György akadémikus, a magyarországi Regionális Kutatási Központ megteremtője, hiánypótlónak nevezi a könyvet, amely „kiváló kombinációja a térfolyamatok alapos feltárásának és a fejlesztési politika megújításának".

Miután a könyv szerkezeti kereteit ismertettük a Bevezetésben leírtak alapján, és akadémikusok véleményét is megismerhettük a könyvről, rátérhetünk egyes részekből való „szemelgetésre".

A könyv egyik jó tulajdonsága, hogy világos fogalmakkal operál, miközben jelzi, hogy a szakirodalomban elég nagy a zűrzavar, számos kifejezést használnak ugyanannak a fogalomnak a jelölésére. Példaként említik a szerzők, hogy a térbeli folyamatokba történő tudatos beavatkozások megjelölésére a területpolitika, területi politika, regionális politika, térpolitika, térségi politika, területfejlesztési politika elnevezés is olvasható a szakirodalomban. A szerzők *politikán* a jövőt alakítani kívánó cselekvések irányait, céljait, főbb beavatkozási rendszereit értik. A *fejlesztést* már a politika megvalósításának technikájaként, eszközeként értelmezik. Ebben a megközelítésben tehát ajánlatosabb lenne vidékfejlesztési politika (rural development policy) helyett külön vidékpolitikáról és külön vidékfejlesztésről értekeznünk. A szerzők egyértelmű meg-

határozást adnak: „a *területi politika* egy olyan közpolitika, amely az adott ország térbeli szerkezete alakításának hosszú távon érvényesülő elveit, irányait, cél- és eszközrendszereit határozza meg. A *területfejlesztés* ezzel szemben a területi politika megvalósításának eszközeit, szabályait, intézményeit és menedzsmentjét foglalja magában". Az a tény, hogy maguk a szerzők is az eszközrendszert a területi politika fogalom körében, illetve a területfejlesztésben is feltüntetik, jelzi, hogy valójában részben átfedés van a két fogalom között.

Ami különösen tetszik a könyvben, hogy a szerzők nem kinyilatkoztatnak, hanem megvitatnak problémákat, amit a gondolkodás fejlesztése szempontjából is fontosnak tartok. A növekedési és kiegyenlítési célok közötti konfliktus elemzése például egy ilyen téma, amit különböző országok, illetve Magyarország régióinak példájával is illusztrálnak.

A területi politikát meghatározó tényezők leírása, elemzése egyaránt fontos a vidékpolitika, a régiópolitika, a településpolitika tanulmányozóinak. Az időtényező, a térdimenzió, valamint a tér-idő közös dimenziója egyaránt befolyást gyakorolnak, de ezek külön-külön való vizsgálata csak részben valósítható meg, és a párhuzam a politikai és a területi politikai megközelítés között kissé erőltetettnek tűnik. Hasonlóképpen a területi politika szintjeinek és szereplőinek összefüggését szintétizáló táblázat is csak adott időben és térben tekinthető elfogadhatónak, semmiképpen sem általánosítható.

A területi részpolitikák fejezet egyik legizgalmasabb része az, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyire kell, lehet „regionalizálni" a területi politikát? Más megfogalmazásban: a kormányzatoknak kell kézben tartaniuk a területrendszerbe való beavatkozásokat, vagy nagyobb mértékben (és mekkora legyen ez a „mérték") le kellene helyezniük azokat a mezoszintekre (régiók szintjére)? A szerzők véleménye, hogy csak egy kormányzati szintű területi politika képes kezelni a régiók közötti *átszivárgó hatásokat,* kompenzálni vagy elősegíteni azok versenyelőnnyé alakítását. További érvként említik a szerzők, hogy ha csak a regionális szint valósítaná meg a fejlesztéspolitikát, akkor nem lehetne a fejletlen régiókba leosztani a támogatásokat, hiszen azok kedvezőtlen helyzetben vannak, nem tudnak saját forrásokat aktivizálni, és

kevesebb jövedelmet állítanának elő, mint a fejlett régiók. A szerzők kihangsúlyozzák, hogy a központi kormányzat átengedhet ugyan támogatásokat a regionális és helyi hatóságoknak, de a területi politika egészét központilag kell irányítani.

Kijelentik továbbá, hogy a területi politikát nemzeti szinten lehet és kell összehangolni más szektorális és horizontális politikákkal, azonban minden szakpolitikának vannak területi össszefüggései, és szükséges ezek szem előtt tartása. „Az európai uniós támogatások felhasználásánál kiemelt szempont a szektorális fejlesztések regionális hatásainak kimutatása, illetve azoknak a regionális fejlesztési koncepciókkal való összehangolása". A központi ellenőrzés alatt megvalósított regionális fejlesztések inkább szem előtt tartják a méretgazdaságossági szempontokat, az egymással határos térségekben hasonló projektek megvalósításának elkerülését, amelyek nem gazdaságosak. A beruházás megvalósítására ki lehet európai uniós és nemzeti költségvetési pénzeket lobbizni, viszont a működési terheket helyi szinten kell majd viselni, és sok esetben ez nagy terhet jelent. Miután a szerzők felsorolták azokat az érveket, amelyek a területi politika kormányzati ellenőrzése mellett szólnak, az ellenérveket is ismertetik, azaz a regionális területi politikák mellett is érvelnek. Tények sokasága jelzi, hogy ahol magas a régiók szerepe a területi politika alakításában, ott általában hatékonyabb fejlesztéseket tudnak megvalósítani, ez mutatható ki főleg a föderatív berendezkedésű országokban. A szerzők által levont általános következtetés, hogy a jövőbeli irány a területi politika regionalizálása, ami Románia vonatkozásában is érvényes lehet. A gond az, hogy ez feltételezi a régiók gazdasági-társadalmi-környezeti jellemzőinek, az ún. területrendszereknek az alapos ismeretét, valamint a területi fejlődést meghatározó tényezők és ezek hatásainak feltárását. Ez komoly szakmai munkát igényel helyi szinten is. Szem előtt kell tartani ugyanakkor, hogy a hatások időbeli késéssel jelentkeznek, azaz az eredmények nem várhatók rövid távon. A politikai döntéshozók számára a gyors sikerek felmutatása a fontos, ami a régió tartós, hosszú távú, fenntartható fejlődése szempontjából nem mindig kedvező. Romániára vonatkozóan a saját javaslatom, ami jórészt egyezik a szerzőékével: ismerjük meg alaposabban a régiókat, és annak

alapján fokozatosan regionalizáljuk a területi politikát, de ezelőtt Romániában még a régiók lehatárolása jelent komoly szakmai és politikai kihívást.

Még egyetlen részre, illetve felvetésre térnék ki a vidékfejlesztés kapcsán, mely szűkebb szakterületem. A könyv erre a speciális kérdésre 14 oldalt szán, ami elfogadható, hiszen nagyon sok általános rész vonatkozik a vidékpolitikára is. A vidékpolitikát a szerzők a területi politika részeként, alrendszereként értelmezik, kiemelve az agrárpolitikával való szoros kapcsolatát és a környezeti politikához való kötődését. Egyetlen gondolatot emelnék ki, ami Románia esetében is megszívlelendő volna: „a városnak van vidéke és a vidéknek van városa", azaz a város-vidék kapcsolata kell képezze a fejlesztés alapját. Ez még nem igazán elfogadott nézőpont Romániában, különösen a jelenlegi vidékmeghatározás mellett, amikor a vidéket a községek összessége képezi.

Ennek a recenziónak nem célja a 456 oldalas könyv részletes ismertetése, túlságosan tömény ez a szakkönyv ahhoz, hogy erre vállalkozhatnánk, de meggyőződéssel állíthatom, hogy aki régió-, vidék- vagy településfejlesztéssel foglalkozik, vagy egyszerűen érdeklik ezek a kérdések, azok számára ajánlatos e könyv elolvasása, a felvetett kérdések végiggondolása. A könyv egyik nagy érdeme, hogy gondolkodásra késztet, ami igen jó tréning minden ember számára.

Gazdasági események

CSOMAFÁY FERENC

Gazdasági megoldások keresése

Mihai Răzvan Ungureanu kormányfő kijelentette: A kormány ez év végéig nem fogja módosítani az adózási rendszert, hanem megoldást fog keresni az adócsalás visszaszorítására és európai alapok lehívására – ez ügyben a konzultatív tanács részéről vár javaslatokat. Ha esetleg a javaslatok alkalmatlanok lennének az eredmény felmutatására, akkor mit tenne, arról nem nyilatkozott.

Szakmai tanácsok a gazdáknak

A „Minden magyar gazda számít" címszó alatt sorra kerülő szakmai találkozókat nagy érdeklődéssel fogadták az ország 11 megyéjében. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség által szervezett gazdafórum-sorozaton szakemberek – a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium, az Országos Mezőgazdasági Szaktanácsadó Ügynökség, a Nemzeti Vidékfejlesztési Program, a Mezőgazdasági Intervenciós és Kifizetési Ügynökség megyei képviselői – nyújtanak számukra információkat, pályázati tanácsokat.

A szövetségi főtitkár, Kovács Péter rámutatott: az RMDSZ folyamatosan összesíti azokat az aktuális információkat, amelyek a különböző területeken tevékenykedő gazdákat érintik. „Ezeket honlapunkon, az rmdsz.ro oldalon összesítjük, ugyanitt elérhetők az ezekhez kapcsolódó háttéranyagok, különböző tudnivalók".

Vállalkozásbővítés

A bauMax ünnepélyes keretek között nyitotta meg Kolozsváron 20 millió euró költséggel felépült második üzletét, melynek alapterülete 15 000 négyzetméter. 105 alkalmazottja, 200 parkolóhelye, 30 000-féle termék ajánlata van, a beszállítók 50%-a pedig hazai. Ezzel a vállalat új munkahelyek teremtését is felajánlja. „Azok a pozitív visszajelzések, melyeket a Kolozsváron felépített bauMax üzlettől kaptunk, cégünket

arra sarkalta, építsünk egy második üzletet is Kolozsváron, így most már Bukaresten kívül az első város lett az országban, ahol két bauMax üzlet működik" – jelentette ki Nicola Szekely, a romániai bauMax vezérigazgatója.

Az első üzletet 1977. november 15-én hozták létre Ausztriában, Bruck/Mur városban. A családi vállalkozás hamar fejlődött, ma már 158 üzlete van 9 különböző országban. Az első, Ausztria határain kívül levő céget, Magyarországon építették 1991-ben. Ma már 15 üzlet hirdeti Magyarországon a bauMax-árukat, és összesen 66 Ausztriában. Ezek a számok jól mutatják, mennyire kifizetődő és jó üzlet építkezési anyagokkal kereskedni.

A vállalkozás a későbbiekben kiterjedt Közép-Európára és a Balkán irányában is: összesen 24 üzlet van Csehországban, 15 Szlovákiában, 7 Szlovéniában, 4 Bosznia-Hercegovinában, 15 Romániában, 7 Bulgáriában, 5 Törökországban. A tavalyi üzleti forgalom +3%-os növekedést mutatott, ami 1,52 milliárd eurót tesz ki. Annak köszönhetően, hogy szolgáltatásuk a legkorszerűbb, a legjobb minőségű termékeket árulják. 35 éve a „Mutasd meg, mit tudsz" program keretében kortárs művészeket segítenek elképzeléseik kivitelezésében.

Karlheinz Essl és felesége, Agnes Essi műkincseket vásárolnak. A gyűjtemény 7000 darabra felszaporodott, és 1999-ben, Bécsben Klosterneuburg városrészben az Essi Múzeumban helyezték el. Jelenleg a világ egyik legnagyobb ilyen jellegű gyűjteménye. 25 éve a bauMax 250 hátrányos helyzetű embert is alkalmaz. Az igazgatótanács elnöke, KR. Martin Essi, öt éve létrehozta az Essl Intézet Nemzetközi Díját, amelyet olyan személyiség kap meg, aki eredményesen nemzetközileg is elismert szociális eredményeket tud felmutatni. A díj értéke 1 millió euró. A 2008-ban kiosztott 1 millió euró díjat Georg Sporschili Atya vehette át, mert már 1991-ben „Concordia" címmel romániai utcagyerekeknek Ábrahám Háza névvel központot épített, ahol fiatalokat képeztek ki. Ezekből a kiképezett gyermekekből ma már 7 a bauMaxnál dolgozik, és az egyik gyermek olyan képzettséggel rendelkezik, hogy vezető funkcióban is helytáll.

A Romániai bauMaxok együttműködnek a helyi önkormányzattal. Eladással egybekötött kiállításokat, vásárokat szerveznek. 21 hátrányos

helyzetű alkalmazottjuk van. A 15 helységben 1277 személyt alkalmaztak. Az eladási hely 150 000 négyzetméter. Jelszavuk „**Mindig olcsó árak”.** A bauMax II. üzletének igazgatója, Claudiu Potfălean a kínálat bőségét, a civilizált ügyfélfogadást ígérte. Kolozsvár gazdagabb lett egy üzlettel, melyben az ígéretek szerint a kornak megfelelő árut lehet kapni, aránylag olcsón.

Hármas vásár

Az Expo Transilvania hármas vásárral várta látogatóit, a XX. alkalommal megrendezésre kerülő TIT műszaki, a XV. alkalommal megtartott Erdőgazdálkodási és Faipari, valamint a „legfiatalabb” X. Pro Invent találmányi kiállítással. Ennek köszönhető a magas részvételi szám is, 151 cég vett részt Magyarországról, Lengyelországból, Svájcból, Franciaországból, Németországból, Ausztriából, Bulgáriából, Csehországból, Moldáviából, Iránból, valamint Romániából. A látogatók megismerkedhettek a ma legkorszerűbb gépeivel, melyek minden nemzetközi elvárásnak eleget tesznek és megfelelnek. A legtöbb kiállítója a találmányi kiállításnak volt: 81, a műszakinak 56, míg az erdőgazdálkodási és faiparnak 14.

Az alábbiakban néhány kiállítóval készített beszélgetésből idézek, a teljesség igénye nélkül.

Epureanu Alexandru professzor Moldvából, Galacról jött. Azokat a szellemi termékeket hozta el, melyeket a galaciak egy éven belül kitermeltek. Rendkívül büszkén mutatta be robotjait, melyeket diákjai az ő vezetésével terveztek meg. Szerinte a felnövekvő új nemzedék minden elvárásnak eleget tud tenni. A tízéves kiállítási múlt ezt bizonyítja.

Tarján Gábor ügyvezető (Debreceni IMAtec Kft.-től) elmondása szerint a cég fő tevékenysége a gépgyártással, gépfelújítással és gépkarbantartással foglalkozó cégek számára szabványos gépelemek, emelőszemek forgalmazása, valamint csomagoló-ipari célgépek forgalmazása**,** telepítése**,** beüzemelése**.** Ezen a kiállításon három cég termékeit képviselik: a németországi és luxemburgi cégeket. Először járt Kolozsváron, és benyomásai pozitívak.

A Tool-Temp Hungaria Kft.-t Csata Ervin okleveles gépészmérnök

képviseli. A svájci székhelyű cég hőszabályozó termékeket gyárt. Amint elmondta, ilyen terméket Romániában elég sokat adtak el, de kiállítás szintjén most vannak itt először. Miként az adatok is bizonyítják, a leghatásosabb reklámmódszer a kiállítás. Molnár Zoltán, a magyarországi Tool-Temp cég vezetője szerint rendkívül jó kapcsolatokat építettek ki különböző romániai cégekkel. Azok a cégek, amelyek képesek új technológiát hozni az országba, nyílt kapukra találnak. Az együttműködés mindkét fél számára hasznos lehet. A beruházók magukra találhatnak, és a fejlődés útjára lehet lépni.

Első Erdélyi Bor, Művészet, Gasztronómia Provino Fesztivál

A Grand Hotel Napocában megrendezték az Első Erdélyi Bor, Művészet, Gasztronómia Provino Fesztiválját. A négynapos (2012. március 15–18.) rendezvényt kiállítás formájában tartották meg, melyen lehetőség nyílt eddig ismeretlen vagy legalábbis a nagyközönség számára kevésbé ismert borfajták bemutatására. Egyébként a napokra beosztott rendezvények ajánlata változatos volt. Néhány rendezvényt emelnék ki: borverseny, borkóstolás a különböző borfajtákból. Megszervezték a bortermelők közti verseny erdélyi szakaszát, melyen a versenyzők elméleti és gyakorlati próbákon kellett sikeresen szerepeljenek. Továbbá a Black@Wine Party-t, melyen a résztvevők különféle ételkülönlegességekből és az ezeknek megfelelő borfajtákból választhattak.

Az eseményre jelentkezők között volt Jászvásár (Iaşi). E város borászai először tavaly rendeztek borkóstolással kapcsolatos eseményt, mely annyira sikeres volt, hogy az idén már Kolozsvárt célozták meg a moldovai borok bemutatásával. Már csak azért is, mert Kolozsvárott, nagyváros lévén, a bort kedvelők száma a szakértők szerint is figyelemre méltó lehet.

Kolozsvárt 18 hazai bortermelő volt jelen, akik 300 borfajtát mutattak be. De jöttek Spanyolországból, Franciaországból, Ausztriából is, mindeniküknek elhozván azt a borfajtát, mellyel meg tudja győzni a fogyasztóit a borfogyasztás egyedülálló gyönyöreiről. A borfesztivál szervezői fontosnak tartják a fogyasztók kulturált borfogyasztását, ezzel kapcsolatban különbséget kell tenniük a borfajták között, fel kell ismerniük

a valódi értékét, az étkezés alkalmával fogyasztandó bor megfelelő kiválasztását.

A Provino Fesztivál szervezői partnerségi kapcsolatot alakítottak ki a kolozsvári Agrár- és Állatorvostudományi Egyetemmel, különböző interaktív rendezvényt szerveztek az érdeklődőknek a bor világában történő eseményekbe való kulturált bekapcsolódás érdekében.

A média képviselőinek továbbképzése

Az Észak-Erdélyi Fejlesztési Ügynökség, az Észak Erdélyi Regionális Központ 7. alkalommal szervezett az észak-erdélyi régióban tevékenykedő média képviselői számára kétnapos képzést (2012. március 30–31.), melynek tárgya az EU-s kérdések elméleti, illetve módszertani szempontból történő elemzése. A fő kérdés: miként lehet az EU-s kérdéseket, a Brüsszelben hozott határozatokat közelebb hozni az uniós polgárokhoz; miként tájékoztassuk a polgárokat az EU-s ügyekről és arról, hogy ezek hogyan éreztetik hatásukat a mindennapi életben.

Az EU-s kommunikáció végső célja: közelebb hozni Európát a polgárokhoz.

Gabriel Avăcăriţei újságíró, a DiGi24 gazdasági rovatának vezetője „Európa gazdasági növekedése" címmel nyilvános vitát szervezett. Különbséget tesz a gazdasági növekedés és gazdasági fejlődés között. A fenntartható fejlődés teszi lehetővé a gazdasági fejlődést. A jelenlegi válságot követő időszakban az országok különböző módozatokat alkalmaztak a válságmenedzselés érdekében. Az Amerikai Egyesült Államokban a gazdasági növekedés érdekében pénzt bocsátottak ki. Az EU-s országok erre a kihívásra másként válaszoltak. Különböző megszorítású intézkedéseket alkalmaztak a költségvetési hiány csökkentésére. Romániában a nominális bért és a nyugdíjak nominális értékét csökkentették, másrészt áremelés valósult meg.

Feltevődik a kérdés: Ezeknek az intézkedési csomagoknak a hatása hogyan érvényesül az egyének életében? Hogyan befolyásolta az egyének életminőségét? Romániában 2008-ban a külföldi beruházások gazdasági növekedést eredményeztek, majd 2009-ben gazdasági visszaesés következett be.

Most az EU-s források felhasználására esik a hangsúly. Gabriel Avăcăriţei felhívta a figyelmet a megírandó projektek kidolgozásának minőségére, fontosságára, ugyanis csak így lehetséges az EU-s alapok lehívása. Másrészt az EU-s alapok léte önmagában nem eredményez gazdasági növekedést. Erre legjobb példa Görögország, ahol nem valósult meg a fenntartható fejlődés, bár rendelkeztek EU-s pénzzel. Ezzel kapcsolatban érdekes összehasonlítást tett: hogyan tükrözi a média a válság menedzselését, a gazdasági növekedés lehetőségeit. Bizonyos médiaorgánumok sokkal felületesebb hangnemben tárgyalják a gazdaság jelenségeit, mint a gazdasági szaksajtó.

Szerinte érdemes megvitatni a következő kérdéseket: Szükséges- e minden évben gazdasági növekedést megvalósítani? Hogyan befolyásolja az élet minőséget, az emberek mindennapi életét a gazdasági növekedés? Ki milyen mértékben részesedik a gazdasági növekedésből?

Gabriel Avăcăriţei a „Polgárok Naptára" című vitaindító előadásában összehasonlította, melyek az európai polgárok érdekei, illetve hogy melyek ezen belül a román állampolgárok érdekei. Az európai polgár számára az éghajlatváltozás, a fenntartható energia, a szolidaritás tekinthető fontos értéknek. A román állampolgár számára az életszínvonal, az egészségi állapot, a gyermekek jövője, az árak szintje és a bűnözés alapvető értékek. Romániában a polgárok 41%-a teljesen megváltoztatná az életét. Más országban a lakosság 20%-a élne ezzel a lehetőséggel.

A képzés második napján Sanda Cătană, a program kivitelezési igazgatója „Észak-Erdélyben a REGIO alkalmazása" címmel tartott előadást. Adina Florea, a stratégiai és programigazgatója, a 2014–2020. közötti időszak távlatairól beszélt. Előadásában a következőket állapította meg: Románia több pénzt fizet az uniós kasszába, mint amennyit kap. Most 3,5 milliárd eurót akar felhasználni a strukturális és kohéziós alapokból.

Észak-Erdélyben a REGIO alkalmazásának eredményeit tekintette át Sanda Livia Cătana. A REGIO-ban 315 szerződést írtak alá, melyből 100-at alkalmaztak. 2007–2013 között 72 projektet fejeztek be, melyek vissza nem térítendő pénzügyi értéke 5,86 millió euró. Az alkalmazások

következtében 319 új munkahely jött létre. A következő munkaterületeket támogatták: egészségügy, építkezés, IP területet, műépítészet, mérnöki tevékenység és bútorgyártás, valamint topográfia. Ha az észak-nyugati megyék eredményeit nézzük, a legjobb eredményt Kolozs megye érte el. 22 befejezett projektje van. Őt követi Bihar 15, Máramaros 15, Szatmár 12, Zilah 8, Beszterce-Naszód 2 projekttel.

Összesen 315 aláírt finanszírozási szerződés létezik. Az igényelt pénzösszeg 410,13 millió euró. A kifizetett összeg 118,27 millió euró. Megállapította, hogy nagy figyelmet kell fordítani az európai alapok lehívására, illetve hogy sok esetben gyengék a projektek. Románia részéről az uniós alapok abszorpciós foka 25%. A legjobb eredményt ezen a területen Lengyelország érte el. Az alapok abszorpciós foka 35%.

Kolozs megyei beruházások helyzete 2012-ben

A Kolozs Megyei Tanács elnöke, Alin Tişe szerint a 2008–2012 közötti időszakban 103 millió eurót költöttek egészségügyi, illetve társadalombiztosítási beruházásra. Ezzel szemben az előző időszakban, 2004–2008 között, csak 63 millió eurót fordítottak ezekre a célokra. Az Egészségügyi Minisztérium értékelése szerint országos szinten Kolozs megye az egészségügyi beruházás szempontjából az első helyen van. Korszerűsítették az úthálózatot, a sportlétesítményeket is.

Nemzetközi Valutaalap figyelmeztetése

A FMI figyelmezteti a nyersanyagokat exportáló országokat, hogy a világgazdaság lassú fejlődése miatt a nyersanyagárak csökkenő tendenciát fognak mutatni a 2012–2013 közötti időszakban. A kőolaj ára jelentős a többi nyersanyagár megállapítása során. A háztartások nagyfokú eladósodása a gazdasági tevékenység csökkenésével társul.

Romániában alacsony az inflációs ráta

A Mediafax közlése szerint Romániában az inflációs ráta 2012 márciusában 2, 4%. Az élelmiszerárak 0,6%-kal nőttek, a nem-élelmiszer termékek ára 0,3%-kal, a szolgáltatások ára pedig 0,2%-kal nőtt. Az élelmiszertermékek közül a legnagyobb árnövekedés a tojásnál tapasztalha-

tó, 27,1%, a zöldségnél 8,7%, a gyümölcs esetében 6,8%-kal nőttek az árak. A pénzügyi elemzők szerint év végéig az inflációs ráta 3,5% lesz.

Gazdasági növekedés

A gazdasági szakértők szerint 2012. március–május időszakban növekedés várható a feldolgozóiparban és az építőiparban, az előző időszakhoz viszonyítva, az ipari termékek esetében pedig enyhe áremelkedés várható.

Rezumate

Sándor Hegedüs (1847–1906) – un economist-politician născut la Cluj

GYÖRGY GAAL

Sándor Hegedüs, născut la Cluj, a terminat studiile de drept şi economie la Universitatea din Budapesta. Timp de mai multe decenii a fost ziarist, se ocupa mai ales de problemele economice şi financiare. Fiind ales deputat, a devenit un politician de frunte. A fost ales membu al Academiei Maghiare de Ştiinţe. Studiile sale se ocupau de problematica valutei, impozitelor, creditului şi industrializării. În perioada 1899–1902 a fost ministru al comerţului în guvernul Ungariei.

Cuvânte cheie: ziarist, economist, deputat, academican, minstru al comerţului

Evaluarea comisioanelor de rambursare anticipată pe piaţa bancară românească

RÉKA VÁRADI – IMOLA KOVÁCS – JÁCINT JUHÁSZ

Acest studiu are scopul de a evalua comisionul de rambursare anticipată practicată pe piaţa bancară românească. Actualitatea subiectului este dată de Ordonanţa de Urgenţă Guvernamentală aprobată în 2010, care prevede modificări privind comisioanele de rambursare anticipată. În prima parte a studiului sunt prezentate riscurile bancare, în special riscul de rambursare anticipată. După descrierea factorilor care influenţează rambursarea anticipată, sunt comparate diferite modele de rambursare anticipată cu ajutorul unor exemple practice. Metoda utilizată pentru evaluarea opţiunii de rambursare anticipată, este simulaţia Monte Carlo. În concluzie, această valoare teoretică a comisionului este comparat cu acele comisioane care au fost practicate de băncile româneşti, înainte de schimbarea regulamentului.

Cuvinte cheie: risc bancar, comision de rambursare anticipată, rambursare anticipată, risc de extindere, risc de constricţie, model de rambursare anticipată, modelul CPR, modelul PSA, opţiunea de rambursare

anticipată, opţiuni reale, evaluarea opţiunii, metoda de simulare Monte Carlo

Coduri JEL: E43, G21, G12, G29

Note privind comemorarea unor personalităţi maghiare din Ardeal şi importanţa activităţii lor în cultura economică maghiară

JÓZSEF SOMAI

Evocăm amintirile activităţii însemnate acelor personalităţi mahiare din Ardeal, care aveau contribuţii deosebite la cultura economică maghiară, cum sunt: Berde Aron, 120 de ani de la moarte (25 ianuarie 1892); Debreczeni Márton, 210 ani de la naştere (25 ianuarie 1802); Bölöni Farkas Sándor, 170 de ani de la moarte (3 februarie 1842); Pethe Ferenc, 180 de ani de la moarte (22 februarie 1832); Venczel József, 50 de ani de la moarte (16 martie 1972); Mikó Imre, 35 de ani de la moarte (21 martie 1977); Balázs Ferenc 75 de ani de la moarte (22 mai 1937).

Abstracts

Sándor Hegedüs (1847–1906): an Economist and Politician Native of Cluj/Kolozsvár

GYÖRGY GAAL

Sándor Hegedüs was born at Cluj/Kolozsvár, he completed his studies of law and economy at Budapest University. He worked as a jounalist for some decades dealing especially with economical and financial problems. He was elected member of the Hungarian Parliament, soon he became one of the leading politicians. He was also elected member of the Hugarian Academy of Science. In his studies he wrote about the problems of currency, taxes, credit and industrialization. In the 1899–1902 period he was minister of commerce of Hungary.

Keywords: journalist, economist, deputy, member of Academy, minister of commerce

Evaluation of prepayment penalty interest rates on the Romanian bank market

RÉKA VÁRADI – IMOLA KOVÁCS – JÁCINT JUHÁSZ

The goal of this study is to define a theoretical price for prepayment penalty interest rate amounts on the romanian market. The topic is actual due to the Emergency Gorvernment Ordinance - accepted in june in 2010 - refering to the prepayment penalty interest rates. The topic of bank risks is presented in the first part of the study, focusing on prepayment risks. After the explanation for the causes of prepayments, the different prepayment models will be compared with the help of practical examples. The prepayment-option pricing is done with the Monte Carlo simulation. In conlusion, the defined theoretical price will be compared with the penalty interest rate values applied before the intoduction of the new regulation.

Keywords: bank risks, penalty interest rate, prepayment, extension risk, contraction risk, prepayment models, CPR model, PSA model, prepayment-option, real options, option pricing, Monte Carlo simulation

JEL codes: E43, G21, G12, G29

Analyzis of the Hungarian agricultural company's financial and financing situations (2002–2010)

ARANKA BARANYI – JÓZSEF CSERNÁK – LÁSZLÓ PATAKI – ZSUZSANNA SZÉLES

Our aim was to audit the financial situations of the Hungarian agricultural companies. The aim was based on the NAV database from 2002 until 2009. With the help of the specialistliterature we introduced the main specialities and financial influencies of the agriculture. In the assets situation we analysed the invested and current asset's with the help of assetsstructure-index's. The financial situation we studied with licquidity-test, and we analysed assetsstructure-changes connection with it and the financing strategy.

Keywords: agriculture, disponibility, profitability, financing strategy, mobility of asset's, Hungary

JEL-codes: Q10

Some thoughts about commemorating Transylvanian Hungarian personalities and their activity in the Hungarian economic culture

JÓZSEF SOMAI

We are remembering the life and activity of Hungarian Transylvanian personalities that contributed significantly to the Hungarian economic culture, such as: Berde Aron, who died 120 years ago (January 25th 1892); Debreczeni Márton, born 210 years ago (January 25th 1802); Bölöni Farkas Sándor, died 170 years ago (February 3rd 1842); Pethe Ferenc, died 180 years ago (February 22nd 1832); Venczel József, died 50 years ago (march 16th 1972); Mikó Imre, died 35 years ago (march 21st 1977) and Balázs Ferenc died 75 years ago (may 22nd 1937).